

รายงานข้าหลวงเทศาภิบาล

มณฑลพิษณุโลก

ที่ ๔๗, ๙๗.๓

คดีว่า การกระทรวงมหาดไทย

วันที่ ๒๖ พฤษภาคม ร, ศ, ๑๑๙

ข้าพระพุทธเจ้า ขอ พระราชทาน กราบบังคม ทูล พระกรุณา ทราบ ฝ่าย ดออง รุดี พระบาท

ด้วย ตาม ความในจดหมายของข้าพระพุทธเจ้า ที่ ๔๖, ๙๗๒ ลงวันที่ ๑๑ พฤษภาคม ร, ศ, ๑๑๙ ทูลเกล้า ฯ ถวาย รายงาน ข้าหลวงเทศาภิบาลต่าง มณฑล ความแจ้ง อยู่แล้ว ข้าพระพุทธเจ้า ขอ พระราชทาน นำ รายงาน พระยาศรีสุริยราชวรานุกัทร ข้า หลวงเทศาภิบาล มณฑลพิษณุโลก ทูลเกล้า ฯ ถวาย พร้อมกับ จดหมาย ฉบับนี้ เพื่อ ความทราบ ฝ่าย ดออง รุดีพระบาท

๑ รายงาน มณฑลพิษณุโลกนี้ พระยาศรีสุริยราชวรานุกัทร ได้ ขอ อนุญาต เรียบเรียงเป็น รายงาน ตั้งแต่ เริ่มแรก จัด การ มณฑล ตลอด มา จน ถึง ค.ศ. ๑๑๗ รวม ลง ใน ฉบับ เดียวกัน เพราะ ทำไม่ทัน ใน ค.ศ. ๑๑๖

๒ หัวเมือง มณฑลพิษณุโลก คือ เมืองพิษณุโลก เมือง สวรรค โดก สุโขทัย เมืองพิไชย เมืองพิจิตร ทั้ง ๕ เมืองนี้ ข้าพระพุทธเจ้า ได้ ขึ้น ไป ตรวจ ราชการ เมื่อ ร, ศ, ๑๑๑ ก่อน ได้ ทวง พระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ จัด เป็น มณฑลเทศาภิบาล ครั้ง ๑ แต่ ได้ ขึ้น ไป ถึง เมือง พิจิตร พิษณุโลก พิไชย ใน เวลา เมื่อ ขึ้น

ไป มณฑล ตอน ตก เคียง เหนือ ใน ค.ศ. ๑๑๗ นี้ อีก ครั้ง ๑ เบน อัน ได้ ทราบ เกณฑ์ ฯ แต่ ได้ เห็น การที่เป็นอยู่ในท้องที่ด้วยตนเองทั้งในเวลาเมื่อก่อน จัด การ เทศาภิบาล แต่ เมื่อ ได้ จัด การ ขึ้น แล้ว

๓ เมื่อ ข้าพระพุทธเจ้า ขึ้น ไป ตรวจ การ ใน ค.ศ. ๑๑๑ ได้ สังกัด เห็น ความ ร่วงโรย มี อยู่ใน มณฑลนี้ ทั่วไป เพราะ เหตุ ที่ หัว เมือง เหล่า นี้ มี ผู้ คน พดเมือง น้อย มา แต่ เดิม แล้ว แต่ ยัง ต้อง ถู กะเกณฑ์ ราชการ ทัพศึก ตั้งแต่ ทัพย่อ คร่าว แรก ใน ปี จอ น ค.ศ. จุลศักราช ๑๒๓๖ แต่ ต่อ ๆ มา อีก หลาย คราว ประกอบ ทั้ง การ ที่ ปกครอง ไม่ เรียบ ร้อย ผู้ คน ขัด สัน ระวัง ระวัง ไป เบน อัน มาก ที่ ใน เมือง พิษณุโลก มี เรือ กสวน แต่ บ้าน เรือน ราษฎร ที่ ทิ้ง ว่าง ไม่ มี เจ้า ของ ปกครอง แต่ เห็น ได้ ใน เวลา นั้น หลาย ราย ราษฎร พากัน ยื่น เรื่อง ราว ร้อง ทุกข์ ต่าง ๆ ตลอด ระยะ ทาง ที่ เปน การ เรียบ ร้อย มี อยู่ แต่ เมือง พิไชย ซึ่ง พระยาศรีสุริยราชวรานุกัทร เปน ผู้ว่า ราชการ เมือง อยู่ใน เวลา นั้น ได้ อุดหนุน จัด การ ปกครอง ราษฎร ก็ ได้ รับ ความ สุข อยู่ บ้าง แต่ กระนั้น ผล ของ การกะเกณฑ์ ทัพศึกก็ ยัง ปรากฏ อยู่ โดย มาก ใน เวลา นั้น ทั้ง เมือง พิไชย จะ หา ม้า เปน พาหนะ ถึง ๒๐ ตัว ไม่ได้

๔ เมื่อ ร, ศ, ๑๑๓ ทรง พระกรุณา โปรดเกล้า ฯ ให้ รวม หัว เมือง ทั้ง ๕ นี้ เข้า เป็น มณฑลเทศาภิบาล แต่ ทรง พระกรุณา โปรดเกล้า ฯ ตั้ง พระยาศรีสุริยราชวรานุกัทร เป็น ข้า หลวง เทศาภิบาล จัด การ ส่นอง พระเดชพระคุณ ต่อ มา อาไศรย เหตุ ที่ พระยาศรีสุริยราชวรานุกัทร มีความ สามารถ มั่นคง ใน การ ปกครอง ซึ่ง

ราษฎร ทั้งหลาย ใน หัว เมือง มณฑล นั้น ได้ เคย เห็น ปก ครอง เมือง พิไชย มาแต่ ก่อน มีความ นิยม เชื่อถือ อยู่ โดย มาก แล้ว พระยา ศรีสุริย ราชวรานุวัตร ได้ จัด ราชการ ใน มณฑล นั้น เรียบร้อย ดี ขึ้น โดย ลำดับ นับว่า เป็น มณฑล ที่ เรียบร้อย เจริญ ยิ่ง กว่า มณฑล อื่น มาแต่ แรก แม้ ถึง ใน เวลา นี้ ไม่ ว่า ใน การ อย่าง ไต ๆ ยัง ไม่ มี มณฑล อื่น ที่ จะ จัด การ เรียบร้อย ดี ยิ่ง กว่า มณฑล พิษณุ โลก คือ เหตุ การ โจร ผู้ร้าย ใน มณฑล พิษณุ โลก มี น้อย กว่า มณฑล อื่น ทุก บ้าง แต่ เพราะ เป็น มณฑล ที่ มี ราษฎร น้อย ยาก ที่ จะ เทียบ กับ มณฑล อื่น ที่ มี ราษฎร มาก แต่ มี การ ปก ครอง ยาก กว่า ส่วน การ ผด ประโยชน์ แผ่นดิน ถ้า จะ เทียบ กับ มณฑล อื่น ผด ประโยชน์ แผ่นดิน ใน มณฑล พิษณุ โลก ย่อม น้อย กว่า โดย มาก แต่ เมื่อ ตรวจ ดู ใน รายงาน จำนวน เงิน ที่ ทวี ขึ้น ใน มณฑล พิษณุ โลก นั้นเอง โดย ลำดับ มา ก็ เห็น ได้ ว่า การ เก็บ ผด ประ โยชน์ แผ่นดิน ใน มณฑล นี้ ได้ จัด การ ให้ ดี ขึ้น ได้ โดย ลำดับ กาล อดิ ความ ใน มณฑล นี้ ตั้งแต่ จัด ตั้ง มณฑล เทศาภิบาล มา พระยา ศรี สุริย ราช วรานุวัตร ได้ จัด การ ละ เลิก ถ้อย ความ ที่ คั่ง ค้าง หมก ไป โดย มาก ไม่ มี จำนวน ความ คั่ง ค้าง มาก มา ย จน ทุก วัน นี้ การ โยธา ได้ จัด การ ปลูก สร้าง สถานที่ ที่ ทำ ราชการ ต่าง ๆ ตาม สมควร แล้ว แทบ ทุก หัวเมือง ใน มณฑล พิษณุ โลก และได้ ทำ ถนน หนทาง ตาม สมควร ข้อ ความ พิศดาร ที่ได้ ตรวจ การ เหตุ นี้ มี แจก อยู่ใน จดหมาย เหตุ ระยะ ทาง ของ ข้า พระพุทธเจ้า นั้น แล้ว

๕ การ ซึ่ง ข้าพระพุทธเจ้า เห็น ด้วยเกล้า ฯ

ว่า เป็น อย่าง ดี ที่ สุด ใน มณฑล พิษณุ โลก แต่ นับ ว่า ดี ยิ่ง กว่า มณฑล อื่น ๆ ทั่ว ไป นั้น คือ ที่ พระยา ศรี สุริย ราช วรานุวัตร ได้ จัด การ ฝึก หัด คน ขึ้น รับ ราชการ ได้ ใน มณฑล นั้นเอง ใช้ คน ไม่ ต้อง ขอ ข้าราชการ จาก กรุง เทพ ฯ กรุง เทพ ฯ ยัง ต้อง ขอ คน ซึ่ง พระยา ศรี สุริย ราช วรานุวัตร ได้ ฝึก หัด ขึ้น ใน มณฑล พิษณุ โลก ส่ง ไป รับ ราชการ ใน มณฑล อื่น คือ มณฑล ตะวัน ตก เดียงเหนือ แต่ มณฑล เพ็ชร บูรณ์ เป็นต้น การ ฝึก หัด คน รับ ราชการ หัว เมือง ถ้า มณฑล อื่น ๆ ฝึก หัด ได้เอง ดัง มณฑล พิษณุ โลก แต่ มณฑล กรุง เก้า ราชการ จะ เจริญ เรียบร้อย รวด เร็ว ขึ้น ได้ อีก เป็นอัน มาก ข้า พระพุทธเจ้า เห็น ด้วยเกล้า ฯ ดังนี้ ควร มี ควร แล้ว แต่ จะ ทรง พระกรุณา โปรดเกล้า ฯ ขอ เศษ

(ลง พระนาม)

ข้าพระพุทธเจ้า ดำรงราชานุภาพ
เสนาบดี กระทรวงมหาดไทย

ศาลาว่าการมณฑลพิษณุโลก

วันที่ ๑ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๙๑๗

ข้าพระพุทธเจ้า ข้า หลวงเทศาภิบาล ดำรง ราชการ มณฑล พิษณุ โลก ขอ พระทาน ทำ รายงาน วิธี จัด การ ปก ครอง ใน มณฑล พิษณุ โลก ซึ่ง ได้ ลง มือ ตั้ง ต้น แต่ ร, ศ, ๑๙๑๓ เป็น ปี แรก ลำดับ มา ถึง ร, ศ, ๑๙๑๗ กราบ ทูล พระ เจ้า น้อย ยา เสด็จ เสนาบดี กระทรวง มหาด ไทย เพื่อ ได้ นำ ขึ้น กราบ บัง คม ทูล พระ กรุณา ทราบ นำ ทออง ชู้ดี พระ บาท

ในรายงานฉบับนี้ คิดเห็น ด้วยเกล้า ๆ ว่า
 ถ้า ไม่ยก การ ตอน เก้า มาลงไว้ ด้วย จะกล่าว
 แต่ การ ตอนใหม่ ส่วน เดียว ไม่มี สิ่ง เทียบเคียง
 บ้าง เงิน อัน ยาก ที่ จะ รู้ ได้ ถึง ผล ได้ เสีย ของ
 การ ที่ จัด ตั้ง ใหม่ จึง ได้ รับ พระทาน เลือ ก คัด
 เอา การ ตอน เก้า ก่อน จัด มณฑล เก็บ ย่อ มา ลง ไว้
 ใน ตอน ค้น รายงาน นี้ บาง อย่าง พอ ให้ เป็น ทาง
 ดำ หรับ เทียบ แต่ จะ ไม่ ต้อง กล่าว ให้ พิเศษ
 ทุก ๆ เมือง ด้วย วิธี การ บังคับ บัญชา ของ เมือง
 เหล่า นี้ ย่อม คล้าย คลึง ไม่ ได้ ผิด เพี้ยน กัน นัก จึง
 ยก มา กล่าว แต่ เฉพาะ เมือง หนึ่ง พอ เป็น ดั่ง เชน ไว้

แผนการเก้า

ว่าด้วย ตำแหน่ง

เมือง หนึ่ง มี ผู้ ดำ รั้ง ราชการ คน หนึ่ง มี
 กรมการ ผู้ ใหญ่ ตำแหน่ง สัตยา บักร คือ ปลัด
 ยกระ บักร พล มหา ไท ผู้ ช่วย ตำแหน่ง
 เหล่า นี้ มัก จะ เป็น ชั้น พระ มาก กว่า ชั้น หวด
 ถัด ตำแหน่ง เหล่า นี้ ลง ไป ก็ คือ เมือง วิ่ง คด
 นา สัตต์ แพ่ง เป็น ตำแหน่ง หวด รับ ประ ทวน
 ครา พระ ราช สัตต์ ตั้ง บ้าง แต่ น้อย กว่า ประ ทวน
 ผู้ ดำ รั้ง ราชการ เมือง ตั้ง เอง ยัง รอง ตำแหน่ง
 เหล่า นี้ ลง มา ที่ เว้น ไม่ได้ คือ นรินทร สัตต์ ศรี เทพ
 ชาติ ชา อุษุม พด ทั้ง ดำ รั้ง ตำแหน่ง นี้ เป็น ชั้น หวด
 รอง ตำแหน่ง มหา ไท เทียบ อย่าง เจ้า กรม
 ฝ่าย เหนือ เจ้า กรม พด้า พัง ที่ มหา ไท ต้อง
 มี ศักดิ์ รอง มาก กว่า ตำแหน่ง อื่น เพราะ เป็น
 ตำแหน่ง ที่ ต้อง บังคับ ว่า กล่าว เมือง ชั้น แล อำเภ
 กำ นัน ตลอดจน แขวง ยัง กรมการ พิเศษ นอก จาก นี้

ก็ยัง มี ไม่ ต่ำ กว่า ๑๐ คน เป็น ชั้น พระ บ้าง
 หวด บ้าง แต่ ผู้ ดำ รั้ง ราชการ จะ พอ ใจ
 ตั้ง แต่ง ขึ้น

ส่วน เมือง ชั้น นี้ ก็มี ตำแหน่ง กรมการ เทียบ
 คล้าย เมือง ใหญ่ แต่ ผู้ ดำ รั้ง ราชการ เมือง ใหญ่
 เป็น ผู้ ออก ประ ทวน ตั้ง ที่ ตั้ง ได้ รับ สัตยา บักร
 ก็ แต่ ผู้ รั้ง ราชการ ตำแหน่ง เดียว

เมืองชั้น

ที่เป็น เมือง เอก คือ พิษณุ โตก มี เมือง
 ชั้น ๑๕ เมือง คือ เมือง ศรี ภิรมย์ เมือง พรหม พิราม
 เมือง เทพบุรี เมือง ตะนม เมือง ชาตะ การ เมือง
 นคร ชุม เมือง นคร ไทย เมือง ด่าน ซ้าย เมือง
 ไชย นาม เมือง นคร บำ หมา ก เมือง คำ เมือง
 ชุง ศรี ดำ แดง เมือง ชุม แสง สงคราม เมือง
 ไทยบุรี เมือง ภู ครั่ง

พิไชย โท มี เมือง ชั้น ๑๓ เมือง คือ เมือง
 พิพิ้ม เมือง บั ตระ บรณ เมือง พิมุด เมือง ชุน กัน
 เมือง อุทวิ ฐู เมือง ท่ง ย้ง เมือง ดับ แด เมือง
 ด่าน นาง พุด เมือง ฝ่าย เมือง ตระ อณ เมือง น้ำ ปาด
 เมือง เข้ม คาน เมือง แมด

สุวรรณ โตก โท มี เมือง ชั้น ๖ เมือง คือ
 เมือง วิเศษ ไชย สัตย์ เมือง ยม เมือง บัง ช้ง เมือง
 ตั้ง เมือง พิราม รง เมือง ศรี พนม มา ศ์

ศุโขไทย โท มี เมือง ชั้น ๖ เมือง คือ เมือง
 ศรี ดำ ไร่ เมือง กง ไกร ฤ ศ เมือง นคร นาค เมือง
 ราชธานี เมือง ศรี มา ศ์ เมือง กง พรา น

พิชิตครุฑ มี เมือง ขึ้น ๑ เมืองคือ เมืองภูมิ
เมือง ขึ้นเมือง ๑ สาม โทครุฑ พด เมือง อย่าง
สูง ตั้งแต่ ๕๐๐๐ คน ลงมา ถึง ๑๕๐๐ เป็น
อย่าง คำ

หน้าที่

ปลัด ๑ เป็น ผู้ช่วย บังคับ บัญชา การ ๒
เป็น ผู้แทน ใน คราว ว่า ผู้สำเร็จ ราชการ ๓ เป็น
ตุลาการ

ยก กระบี่ตร ๑ เป็น ผู้ได้ พระ ธรรมนุญ ความ
๒ ว่า ความ จิน ต่อ จิน แด จิน เป็น จำเลย
๓ ผูก บี เก็บ ค่าแรง จิน ๔ เป็น ตุลาการ

พด ๑ เป็น คลัง เก็บ เครื่อง อาวุธ ยุทธภัณฑ์
๒ เป็น นาย กอง ตำน ๓ เป็น ตุลาการ

มหาดไทย ๑ เป็น ผู้ บังคับ บัญชา เมือง ขึ้น
อำเภอ กำนัน ๒ ออก หนังสือ เดินทาง ๓ ทำ
หนังสือ ได้ คอบ ไป ที่ ต่าง ๆ ๔ รับ คำ ตั้ง ออก
ประทอน ตั้ง กรมการ แด ชุนหมื่น ๕ ออก หมย
เก็บ ภาษีอากร

ผู้ช่วย ไม่มี หน้าที่ เฉพาะ แดแต่ ผู้สำเร็จ
ราชการ จะให้ ช่วย ให้ ทำ ตำแหน่ง ไต

ปลัด ๑ ถือ บาญชี ทะเบียน ชุน หมื่น คิว เลข
๒ เป็น ตุลาการ

เมือง ๑ ว่า ความ นคร ชาติ ๒ จับ โจร
ผู้ร้าย ๓ คุม ชัง นักโทษ

วัง ควบคุม เลข คำ พระ ตุ แด การ วัด

คลัง ๑ เป็น ผู้ จับ กุม ผู้ ลวง เติมิต พิกัด ภาษี
อากร ๒ ว่า ความ ที่ หากัน ด้วย เรือง ภาษีอากร

นา ๑ เก็บ เงิน ค่า นา ๒ ว่า ความ เกี่ยว ด้วย
ที่ดิน ไร่นา ๓ ทำ รายงาน น้ำ ฝน ต้น ไร่

แพ่ง พิจารณา ความ แพ่ง

ส่วน กรมการ นอกจาก นี้ ไม่มี ตำแหน่ง
เป็น กำหนด แน่นนอน สุดแต่ ผู้สำเร็จ ราชการ เมือง
จะ พอใจ ให้ เป็น หัวหน้า หรือ เป็น รอง อยู่ใน
ตำแหน่ง หน้าที่ ไต บาง คน ต้อง ทำการ ซึ่ง ไม่ ไร
หน้าที่ ถึง สาม อย่าง ลืออย่าง ก็มี ลงปลดาย จะนับ
ว่า ผู้ ไต มีความ สามารถ เชี่ยวชาญจริง ใน หน้าที่ ไต
เป็น อัน ยาก

การบังคับบัญชา

กล่าวคือ การ บังคับรักษา ความ สงบ เรียบร้อย
การ กะเกณฑ์ ใช้แรง กำลัง เหล่า นี้ ไม่มี แบบ
ระเบียบ ไว้ เป็น หลัก ต่อ มี เหตุการณ์ ขึ้น จึง ได้
จัด พอ ให้ สำเร็จ ไป ชั่ว ครั้ง คราว จะ คั้น คิว
หา หลัก ถาน สิ่ง ไต เป็น ต้น ว่า บาญชี ทะเบียน จำนวน
สิ่ง ต่าง ๆ ที่ เป็น ของ ครว มี ไว้ สำหรับ เป็น
อันยาก ที่ จะ รวบรวม ได้ ที่ สุด จน ท้องตรา
หรือ คำ ตั้ง ก็ รวม ไม่ ติด ต่อ กัน ได้ เพราะ คลัง
สำหรับ เก็บ แบบ แผน ความ รู้ เหล่า นี้ ตก อยู่ แก่ ตัว
คน เดียว มาก เป็น ต้น ว่า ผู้ ไต ได้ เคย รับ การ
เชี่ยวชาญ มา นาน ก็ เสมอ เป็น คลัง สละม ความ
รู้ ไว้ สำหรับ แนะ นำ ถิ่น ดับ ค้อมมา ถ้า ผู้ นั้น ถึง
แก่ กรรม ก็ ดี หรือ ต้อง ออก โดย อย่ง ไต ๆ
ก็ ดี เสมอ คลัง สละม ไป ด้วย วิธี การ บังคับ
บัญชา จึง แด ต่าง ไม่ แน่นนอน

การโจรผู้ร้าย

เรื่อง ผู้ร้าย ถ้าเป็น ชนิด ปล้น สอด ก็เกิดขึ้น
 เจ้าเมือง กรมการ จึง กระตือรือร้น เป็นพระ ช่วย ดับ
 ส่วน จับกุม ถ้าเป็น ผู้ร้าย ชนิด อื่น ไม่ใคร่ จะ
 รู้ค่า โดยถือ ว่าเป็น ขรรคมดา สุดแต่ แรงกำลัง
 เจ้า ของ ทรัพย์ จะ จับกุม ว่า ก่อตัว ขึ้น ลงปลตาย
 ตก เป็น ความ สำหรับ โรงศาล ปีหนึ่ง จะเกิด
 ผู้ร้าย ชนิด ไร เท่าใด เป็น อัน ไร ไม่ได้ เพียงเท่า
 นี้ ก็คง สันนิษฐาน ได้ว่า ผู้ร้าย สมัยนั้น จะ ชุกชุม
 ดิบ เพียง ไร

การกะเกณฑ์แต่เรียกเก็บ

เรื่อง เลขนี้ แบ่ง เป็น สอง ชนิด คือ ขุนหมื่น
 บุตรหมื่น บุตรไพร่ แขน ขาว ไม่ต้อง เสีย ค่า ส่วย
 ยก ไว้ สำหรับ กะเกณฑ์ ใช้ แรง ใน ส่วน ราชการ แต่
 ส่วน ตัว เจ้า หมุน นายกอง ส่วน ตัว เลข ที่ สัก
 จวบมือ ถ้าเป็น ส่วยเงิน แต่ ส่วยอื่น ต้อง เสีย
 ค่า ส่วย คนหนึ่ง ปีละ ๖ บาท ทาส คน ละ ๒ บาท
 ถ้า ส่วย ของ ค่า ต้อง เสีย คนหนึ่ง ปี ละ ๗ บาท
 ทาส ปี ละ ๓ บาท ๓๒ อัฐ

ที่ยก ไว้ ไม่เก็บ ส่วย จะ จัด ว่าเป็น ชนิด ที่
 เขา พวก ที่ เสีย ส่วย จะ ว่าหนัก ก็ ว่าไม่ได้ เพราะ
 บางคน ตั้ง ๔ ปี ๑๐ ปี ไม่ถูก เกณฑ์ เลย สัก ครั้ง
 ก็มี ที่ ถูก อยู่ เสมอ ทุก ๆ ปี ก็มี จะ ชั่ง ความ
 หนัก ใน ส่วน นี้ เป็น อัน ยาก เพราะ ไม่ทั่ว ถึง
 ส่น่า เสมอ กัน ตก ลง สุดแต่ ความ พอใจ ของ
 เจ้า หมุน นายกอง เป็นใหญ่ จะ ให้ หนัก หรือ เบาก็ เป็น ได้

การความ

เรื่อง ตั้ง เสีย ถ้อย ความ ให้ ตก โรง ศาล
 ไม่สู้ แน่ นอน ว่า ความ ชนิด ใด จะ ควร ตก ศาล ใด

สุด แต่ ผู้ สำ เร็จ ราชการ จะ เห็น ผู้ ใด ได้ ร้อง งาน
 ราชการ ดี ก็ ประทับ ความ ให้ ว่า มาก ผู้ ใด
 ได้ ว่า ความ มาก ก็ เสมอ ได้ รับ บำ เเหน็จ รางวัล
 เพราะ ประ โยชน์ ทาง ได้ อย่าง อื่น นอกจาก ค่า
 ขรรคม เนียม ความ ไม่สู้ จะมี อะไร นัก กรมการ
 นอกนั้น ก็ คง ให้ ว่า ความ เหมือนกัน แต่ ไม่สู้
 จะ ได้ มาก แต่ ไม่ใคร่ ถูก เรื่อง ที่ เป็น เนื้อ หนึ่ง

ประ มาณ ความ ที่ เกิด เดือน หนึ่ง ไม่ค่า กว่า
 ๖๐ เรื่อง ใน ๖๐ เรื่อง แบ่ง เป็น ความ พ้อง
 ประ ทับ อยู่ใน รว ๒๐ เรื่อง อีก ๔๐ เรื่อง คง
 เป็น ความ เปรียบ เทียบ เรียกว่า ความ นำ โรง
 ใน เดือน หนึ่ง ความ ที่ ว่า ก่อตัว แล้ว ไป ใน ชั้น
 ศักดิ์สิน รว ๕ เรื่อง เปรียบ เทียบ รว ๓๐ เรื่อง
 ความ ที่ เกิด ชนิด ความ แพ่ง มาก กว่า ความ ฮาญา

ศาล เมือง ขึ้น จะ ว่า ได้ เสมอ ความ แพ่ง ถ้า ไม่
 ตก ลง ต้อง ตั้ง ศาล เมือง ใหญ่ ใน ส่วน ความ
 ศักดิ์สิน แล้ว น้อย กว่า ความ เปรียบ เทียบ อยู่ใน ๓๐๐
 ละ ๑๐ นั้น เป็น ค้วย ศาล การ เกรง อุทธรณ์
 จึง ตั้ง นำ ว่า ก่อตัว ไปทาง เปรียบ เทียบ กว่าจะ แล้ว
 คือ เมื่อ เห็น ว่า คู่ ใด จะ ไม่ เป็น ฮาญา อุทธรณ์ แล้ว
 จึง ศักดิ์สิน บาง เรื่อง ถ้า เป็น ความ สำ คัญ หรือ
 รุน แรง อยู่ ทั้ง ฝ่าย โจทก์ ฝ่าย จำเลย ก็ มัก จะ พุ่ง
 ตั้ง เร็ว มา รุณ เกษ ๕ เสีย โทษ มาด

ผลประโยชน์แผ่นดิน

ของ ผล ประ โยชน์ หนึ่ง แผ่น ดิน เกือบ จะ ว่า
 ไม่สู้ มี การ เกี่ยว ข้อง แก่ เจ้า เมือง กรมการ หนัก
 เพราะ ภา ษี ฮาญา แทบ ทุก อย่าง มี ผู้ รับ ผูก ขาด ไป
 จาก พระคตัง หมา สมนัด เจ้า เมือง กรมการ
 คง ช่วย เหลือ อยู่ เพียง ไม่ ให้ การ เรียก เก็บ ชาติ ของ
 แก่ เจ้า ภา ษี การ เก็บ ชาติ จะ ชำ ร่วย อย่างไร

นี้สุดแต่เจ้าภาษี ไม่เกี่ยวข้องกับเจ้าเมือง
 กรมการ ส่วนที่เป็น รัฐบาลจะมีอยู่ที่แค่คำสร้อย
 ถึงกระนั้นก็ไม่ตรงนัก เพราะเป็น หมวด
 เป็น กอง ต่าง มีเจ้า หมู่ควบคุมตัวเลข เก็บสร้อย
 ส่ง ตรง ต่อ กรม ที่ ขึ้น เจ้าเมือง กรมการ เสมอ
 เบน แต่ผู้ศกักเตือนเร่ง รัต เท่านั้น ตาม ที่ มาก
 ด้วยกัน ตัวเจ้าเมืองกรมการ มักจะเป็นเจ้า หมู่
 เลี้ยงเอง โดย มาก เงิน สร้อยจึงได้ ค้าง รับ ช้อน
 ถิ่นมาหลาย ตัวจนรู้จำนวนแน่ไม่ได้ ทะเบียน
 บัญชีจำนวนผลประโยชน์ต่าง ๆ เหล่านี้ไม่มี
 ไว้ สำหรับ ต่อ ถึงเวลาต้อง การ จึงทำเป็น
 ครั้ง คราว ปี ๑ ประ ม ณฑล ประโยชน์ ราย
 ได้รวม ทั้ง ๕ เมือง คือ สุรา ๕๗๒ ชั่ง ยาสูบ
 ๕๐๐ ชั่ง ปอนเบียง ๑๙๓ ชั่ง สิมพิทธร ๒๘๘ ชั่ง
 กำน้ำ ๒๖๐ ชั่ง ภาษี น้ำอ้อย ๗๕ ชั่ง ภาษี สุกร
 เบ็ดไก่ ๔๐ ชั่ง ภาษี รือ โรงร้าน ๔๕ ชั่ง ภาษี
 จันอับ ๖ ชั่ง อกรรม โหระพ ๘ ชั่ง กำน้ำ ๕๐๐ ชั่ง
 ค่าคอกไม้ ธอนสัก ๖๐ ชั่ง ค่าคอกเส้า ๖๖ ชั่ง คำสร้อย
 ๑๔๗ ชั่ง รวมทั้งสิ้น ๒,๙๖๐ ชั่ง ตามประ ม มาณ
 ษักระเอาในปี ๑๑๒ ถึง จะส่งคำผิด ไปบ้างก็ไม่
 ดั้ห่างไกล แต่ส่วน คำ รวม เนียม ความไม่ได้อ
 รวม อยู่ในนี้ เพราะเป็น ส่วน ได้ ของเจ้าเมือง
 กรมการ

ผลประโยชน์อันเจ้าเมืองกรมการที่

ประ ม มาณที่ได้ของเจ้าเมืองกรมการ เมือง
 หนึ่งในนี้หนึ่ง คือ ได้จากคำรวมเนียมความ
 ๒๕ ชั่ง คำ ประทวน ตั้ง กรมการ แด ชุม หมื่น
 ๕ ชั่ง คำ ออก หมายถึง ให้เก็บภาษี อกรรม ๒ ชั่ง
 สิบตค คำสร้อย ๖๐ ชั่ง สิบตค คำคอกไม้ สัก ๘ ชั่ง
 คำ รวมเนียมทำบริคณห์สัญญา ๕ ชั่ง คำหนึ่งคือ

เดินทาง ๒ ชั่ง คำทำตัวพิมพ์บรรณ ๓ ชั่ง
 สิบตค คำนา ๔ ชั่ง รวม ๑๑๒ ชั่ง แบ่ง เป็น
 ส่วนเจ้าเมืองได้ ๒๐ ชั่ง นอกนั้นเป็นส่วนกรมการ
 ถ้าจะแบ่งในส่วนนี้ อีกชั้น หนึ่ง คือ กรมการ
 คน ๑ อย่าง ส่งจะได้ เพียง ๕ ชั่ง อย่าง ตัว
 เพียง ๓ ชั่ง

กล่าว ด้วยแบบแผน ของเก่า พอเป็น สัก เชน
 เพียง นี้

ต่อไปนี้จะได้ รับพระทานกล่าวถึงการคองใหม่
 แต่ปีแรกตั้ง มณฑลเป็นลำดับ ถึงปี ร,ค, ๑๑๗
 ได้ ๕ ปีเศษ ความ พิศดาร ต่อ ไปนี้

รวมเมืองเป็นมณฑล

๑ มณฑล พิชณ โลกนี้ ได้โปรดเกล้า ๆ
 ให้ตั้ง ขึ้น เมื่อ ปี ๑๑๓ คือรวม เมือง พิชณ โลก
 เมือง พิไชย เมืองสุวรรณ โลก เมืองสุโขทัย
 เมือง พิจิตร เป็น ห้า มือง ด้วยกัน ยกเป็น มณฑล
 หนึ่ง เรียกว่า มณฑล พิชณ โลก

ว่าด้วยเขต

๒ เขตของ มณฑลนี้ ทิศเหนือ คอเมือง
 แพร่ เมืองน่าน ทิศ ได้ คอเมือง เพ็ชรบูรณ์
 เมือง นคร สุวรรณ ทิศ ตะวัน ออกจด ตำน้ำ โขง
 มี ขวา ทิศวัน ตก คอเมือง เติง เมือง ตาก

กำลัง

๓ มีพล เมือง ขวัญ หมิง รวม ทั้ง มณฑล
 ๑๑๗, ๐๓๒ คน ถ้าจะแยก ออก เป็น เมือง อีก
 ๕ ชั่ง หนึ่ง คือ พิชณ โลก ๕๐, ๗๐๘ คน พิไชย
 มี ๓๗, ๘๒๕ คน สุวรรณ โลก มี ๑๘, ๑๖๗ คน

คู่มือไทย มี ๓๐,๒๕๖ คน พิจิตรมี ๒๗,๖๒๐ คน
เมือง เชียงคาน ๖, ๓๖๕ คน ส่วน ดั้งดี สำนเณร
ไม่ได้บอกเข้า ในจำนวนนี้ เพราะ ยกไปกล่าว
ในแผนก การ ตำรา ถ้า จะ บอก เข้า ด้วย เป็น
๑๗๗, ๘๕๘ คน

ที่อยู่อาศัย

๔ ที่อยู่อาศัยของพลเมืองรวมทั้งหมด
มีเรือน ๓๒,๐๓๕ หลัง แล ๔๔๘ หลัง อยู่เรือน
ต่างเรือน ๑๐๘๐ ไร่

พาหนะ

๕ พาหนะในมณฑลพิษณุโลกใช้ข้างโคต่าง
เกวียน เลื่อน ม้า เรือ ถ้าจะแยก ให้ รู้ จำนวน
อีกชั้นหนึ่ง ก็ มี ข้าง ๔๒๔ ม้า ๑,๘๘๔ โค ๔๖๘๖
กระบือ ๖๕,๓๗๘ เกวียน ๓๐๘๒ เลื่อน ๒๒๐๘
เรือ ๘๓๗๑

กำลัง ที่ อยู่อาศัย พาหนะซึ่ง กล่าว มา
ใน ข้อ ๓ ข้อ ๔ ข้อ ๕ นี้ พึง คง มี ตำรวจ
ได้ จำนวน แน่นนอน เมื่อ ร, ศ, ๑๑๗ มีราย เดี่ยว
เป็น ตำม โครว์ แจง อยู่ในบาญชี หมายถึง (ก)

การหาประโยชน์

๖ การ ทำมาหาเลี้ยงชีพ ของ พลเมือง ชนิด
ที่ทำ มาก หรือ มี ผล มาก คือ นาข้าวปลูก อ้อย
ปลูก ยาสูบ ปลูกฝ้าย ปลูกบัว ตัดไม้ซุง ปลูก
กระยาสูบ ไม้ไผ่ เก็บขน ทำน้ำมันยาง หาสัตว์น้ำ
เป็น พัน เดิม มาก่อน ต่อ ตอน ตั้ง มณฑล มา จึง มี
การเพาะปลูก เป็น ไร่สวน แดการ ออกบ้าน
ขายของ ทวี มาก ขึ้น แต่ ส่วน ที่ ทำ ได้ ผล ไม่ สู้ มาก
มยมิได้ ยก ขึ้น กล่าว เพราะ มี แจง อยู่ในแผนก
การ สิ้นค้า เข้าออก แล้ว

ตั้งที่ว่าการ

๗ ที่ว่า การมณฑลตั้ง อยู่ฝั่ง ตะวันออก ลำน้ำ
เจ้า พระยา ภายใน กำแพงเมืองพิษณุโลก เดิม
เป็น เรือน ผู้ว่า ราช การ ภาย หลัง ตก เป็น ของ หลวง
จึง ได้ ช่อม แก้ว ไซ พอ เป็น ที่ พัก อาศัย ไร้ย ทำ การ
ไป กว่า ที่ สำ หรับ ว่า การ ซึ่ง ก่อ ตั้ง ทำ จน
จะ แล้ว จึง จะ ได้ ย้าย มา ตั้ง ฝั่ง ตะวันตก ในราว
กลาง ปี ๑๑๗ ที่ ว่า การ หลัง ใหม่ นี้ ก็ อยู่ ภายใน
กำแพงเมือง เหมือน กัน

ที่ว่าการเมืองพิษณุโลก ตั้ง อยู่ฝั่ง ตะวันออก ลำน้ำ
เจ้า พระยาเหนือ เมือง พิษณุ โลก ระยะ ห่าง จาก ที่
ว่า การมณฑลทาง ๑๔๕๐ เส้น

ที่ว่าการเมืองสวรรคโลกตั้ง อยู่ฝั่ง ตะวันออก
ลำน้ำยม ระยะห่างจากที่ว่าการมณฑล ๒,๓๓๐ เส้น

ที่ว่าการเมืองคูชไทย ตั้ง อยู่ฝั่ง ตะวันออก
ลำน้ำยม ได้ เมือง สวรรค โลก ระยะ ห่าง จาก ที่
ว่าการมณฑล ๑๔๑๒ เส้น

ที่ว่าการเมืองพิจิตร ตั้ง อยู่ฝั่ง ตะวันตก ในคลอง
เรียง ได้ เมือง พิษณุ โลก แต่ เดียว นี้ ลำน้ำเก่า
ค้น ไป สาย น้ำ จึง กัด คลอง เรียง กว้าง ออก
กลายเป็น ลำน้ำไป โดย จะ เรียก เป็น แม่ น้ำ
เจ้า พระยา ก็ได้ ระยะ ห่าง จาก ที่ ว่า การมณฑล
๑๓๗๘ เส้น

จัดตำแหน่ง

๘ มณฑล พิษณุ โลกนี้ แรก ตั้ง มี องค์
เมื่อ เดือน กรกฎาคม ร, ศ, ๑๑๓
ใน ส่วน กอง มณฑล ได้ ไป ปรด เกต ๖
ตั้ง ข้าหลวงเทศาภิบาล ดำเนินราชการ มณฑล นาย

ข้าหลวงมหาดไทยนาย ๑ ข้าหลวงคลังนาย ๑
 ข้าหลวงยุติธรรมนาย ๑ ส่วนตำแหน่งรอง
 แด พนักงาน ในกอง ข้าหลวงนอก นั้น จะควรมี
 ให้พอเพียงแก่การอีกเท่าใด ข้าหลวงใหญ่
 ได้รับอนุญาต จากเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย
 ให้จัดตั้งขึ้นได้ ตามที่เห็นควร

ส่วน ระเบียบที่จะจัดวางตำแหน่งกรมการเมือง
 ข้าหลวงใหญ่ก็ได้รับแนะนำไปจากเสนาบดีกระทรวง
 มหาดไทย พอเป็นหนทางในชั้นต้นบ้าง
 แต่ส่วนข้อบังคับที่จะกระบวนน้ำที่ให้ สำหรับ
 ตำแหน่งกองข้าหลวง แด กอง กรมการเมือง ซึ่ง
 เป็นเจ้าของน้ำที่จะต้องกระทำนั้น เสนาบดี กระทรวง
 มหาดไทย มอบ ฉันทะให้ข้าหลวงใหญ่เป็นผู้
 คิดเรียบเรียงจัดวางเป็นแบบใช้ในชั้นต้นไปพลาง
 จึงได้รับพระทาน กระบวนน้ำที่ดังนี้

แพนกกาวบังคับบัญชา

เลขาธิการ

๘ น้ำที่เลขาธิการเป็นผู้รับจดหมาย แด
 รายงานที่มีมาจากที่ต่าง ๆ เสนอต่อข้าหลวง
 ใหญ่ แด เป็นผู้ทำจดหมายตอบไปในที่ต่าง ๆ
 ตามคำสั่งข้าหลวงใหญ่ มีตัวพนักงาน ๑
 เล่มียน ๕

ต่อมาในปี ๑๑๕ เห็นความหนักในหน้าที่นี้
 เกินไป จึงได้แบ่งการทำโต้ตอบออก คือ
 การตรงต่อหน้าที่ใดให้หน้าที่นั้น ๆ เป็นผู้ทำ เพื่อ
 ให้การรวดเร็วเข้า อีกประการหนึ่ง เสมอได้
 ผูกหัดให้มีผู้เรียงจดหมายเป็นมากขึ้นด้วย ยัง
 คง น้ำที่เลขาธิการจะต้องทำ แต่จดหมายฉบับหรือ
 เรื่องที่เป็นพิเศษ เมื่อเห็นการในหน้าที่นี้เบาลง
 จึงได้ตัด เล่มียน ออกเสีย ๒ คน ยัง คงอีก ๒ คน

ครั้นปี ๑๑๗ ได้เติมให้มี การประชุมขึ้น คือ
 เมื่อเลขาธิการได้รับจดหมายมาแต่ที่ต่าง ๆ แล้ว
 ดงบันทึกเรื่องเก็บข้อความลงในสมุดบาญชีรายวัน
 รับส่งเสียขึ้นหนึ่ง แล้วส่งเรื่องไปให้เจ้าหน้าที่
 พิเคราะห์ออกความเห็นลงในใบบันทึก ถึงเวลา
 นัดประชุมเจ้าหน้าที่ต่าง ๆ ต้องนำเรื่องมาอ่าน
 เสนอพร้อมกันในที่ประชุม มีข้าหลวงใหญ่
 เป็นประธาน เมื่อตกลงอย่างไร เลขาธิการ
 จึงคัดย่อความลงในสมุดรับส่ง อีกครั้งหนึ่ง แล้ว
 เจ้าหน้าที่จึงกลับไปเอาต้นเรื่องไปกระทำ แต่การ
 ขึ้น นอกจากนั้นคงอยู่ตามเดิม การประชุม
 ถ้าปรกติต้องประชุมทุก ๆ วัน

ตามที่จัดขึ้นเห็นมีประโยชน์คือ ๑ ทำให้
 การโต้ตอบสั่งเสียรวดเร็วขึ้นกว่าแต่ก่อน ๒ เป็น
 เครื่องบ่งกันมิให้จดหมายสูญหาย ๓ เจ้าหน้าที่
 ได้รับรู้การทั่วถึงกัน ที่จัดเติมให้มี การประชุม
 อาศัยระย โฉมตามลักษณะปกครองเมือง ที่ กระทรวง
 มหาดไทยส่งไปให้ใช้ทดลองเห็นเป็นประโยชน์
 ดีอยู่ จึงได้เคยใช้สำหรับมณฑลด้วย

แพทย์

๑๐ มีแพทย์สำหรับตรวจควารักษาพยาบาล
 ข้าราชการ ในกอง ข้าหลวง คนหนึ่ง

ครั้นปี ๑๑๗ ได้เติมให้มีน้ำที่ตรวจตรา
 พยาบาลนักโทษ ที่เจ็บป่วยตามข้อบังคับตราด้วย

ข้าหลวงมหาดไทย

๑๑ น้ำที่ข้าหลวงมหาดไทย ๑ เป็นผู้รับราย
 งาน โจรผู้ร้าย ๒ ถือทะเบียนบาญชีสำมนครวั
 แดบาญชีกำนันผู้ใหญ่บ้าน ๓ เร่งเงินส่ง
 ๔ ออกใบเสร็จให้เจ้าหมื่นนายกอง เก็บเงินส่ง

๕ ทำประทวนทั้งกำหนดผู้ใหญ่บ้าน การตำแหน่ง
นี้ เดิม มีตัว ข้าราชการ มหาดไทย ๑ พนักงาน
รอง ๑ เสมียน ๕

ครั้นปี ๑๑๗ ได้จัดเปลี่ยนคือ ๑ การ
ชำระเงิน ด้รวยทั่วไป ทั้งมณฑลเป็น ความหนักไม่
ใครจะได้เงินรวดเร็ว จึงได้ยกไปให้เมืองเป็น
ผู้ชำระ คือเจ้า หมุนาย กอง ขึ้นอยู่เนื่องใดให้
เมืองนั้น เป็นผู้เร่งรัด ๒ การโยธา ขรรคมการ
ไปรษณีย์ โทรเลขซึ่งแต่ก่อน มีตัว พนักงาน อีกไม่
ที่หนึ่งค้าง หาก นั้น เห็นว่าไม่สู้ มี การ มาก มาย นัก
จึง ได้ยกมาสมทบ รวมอยู่ใน ข้าราชการ มหาดไทย
คง ให้มี แต่เดอมตัว พนักงาน ที่ เป็น ผู้ชำนาญ ใน
การช่างช่วย อีก นาย ๑ นำที่ ในส่วนนี้ คือ:-

การ โยธา ๑ เป็นผู้กะประมาณ การ ที่
จะก่อ สร้าง แต่ ตรวจตรา การ ที่ ทำ นั้น ทั่วไป
๒ เป็นผู้ตั้งฎีกาเบิก เงิน การจร ต่อ ข้าราชการคลัง
ใช้ในการ ก่อ สร้าง ตามงบประมาณ ๓ เป็นผู้เรีย
รายเงินจ่าย ใช้บำรุง สิ่งที่เป็น สาธารณประโยชน์
ขรรคมการ ๑ เป็นผู้เรียรายเงินสำหรับจ่าย
ใช้ปลูก สร้าง โรงเรียน ๒ ทว่าการ ปฏิบัติงาน
พระอาราม มีวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองพิษณุโลก
เป็นต้น ๓ ถือ บัญชี จำนวน วัด พระ สังฆ
สามเณร

ไปรษณีย์ ๑ เป็นผู้รวบรวมรายงาน การ รับ
ส่ง หนังสือ ออฟฟิศ เมืองในมณฑล ๒ คอย
ตรวจแนะนำ เพื่อให้การ ใช้ ไปรษณีย์เจริญ
กว้างขวางขึ้น

โทรเลข ๑ เป็นผู้รับรายงาน ในกร รัชช

เสด็จโทรเลข ตามพนักงาน เมือง ในมณฑล
๒ เป็นผู้ตรวจ การ ซ่อม แด การรักษา ทางเสด็จ
ด้วยโทรเลข

ที่ยก เด็ก ตำแหน่งโยธาเข้ารวม สมทบ ในนำ
ที่ ข้าราชการ มหาดไทย ดังเหตุ มีผลดี ก่อตัวคือ คน
น้อย แต่ สามารถรับ การได้ เท่า กับ ครั้ง มีตัวพนักงาน
จน ทั้ง คัด เงิน จ่าย ใช้ ให้ น้อย ลงตามกันด้วย

ส่วน ตัว พนักงาน มี ข้าราชการ มหาดไทย ๑ ผู้
ช่วย ๒ พนักงาน ช่าง ๑ เสมียน ๕

ข้าราชการ ทววจ

๑๒ เดิมได้จัดให้มี พนักงาน สิบ คน หนึ่งในนำ
ที่ ไปเที่ยวสืบ เป็นการสืบ ให้รู้เห็นทุกซอ้นของ
ราษฎร ที่ สืบ ได้ อยู่ แต่ ตรวจสืบ ความประพฤติ
การ รักษาในหน้าที่ ของนาย อำเภอแต่ กำหนด ผู้ใหญ่
บ้านจะ ยัง หย่อน จาก ข้อบังคับอย่างไร ให้ยื่น
รายงาน ต่อ ข้าราชการเทศาภิบาล ฉบับหนึ่ง ขึ้น ต่อ
เมือง ฉบับหนึ่ง เพื่อ เป็น หน ทางที่จะได้ คำวิ
จัดการแก้ไข

ตามที่ได้จัด มา ในระหว่ง ปี ๑๑๓ ถึงปี ๑๑๕
นับว่า มีผล ได้รู้ เหตุการณ์ ต่าง ๆ แต่ หาได้ ให้ข้อ
นวจ พนักงาน สิบ ที่ จะ แนะนำ ตั้งเสียไม่

ต่อมา ปี ๑๑๖ ได้ยกเลิก พนักงานสิบเปลี่ยน
เป็นข้าราชการ ทววจ มีนำที่ คือ:-

ออกตรวจ ราชการ ตามเมือง แดอำเภอตำบล
หมู่บ้าน ในมณฑล ทั่วไป ถ้า การ สิ่งใด เลือ
เสีย หรือ ปฏิบัติ ไม่ตรง ตามแบบ ระเบียบ ข
หวอง ทววจ มี เสีย ที่จะ แนะนำ ได้ ตาม สมควร
แต่เมื่อ ได้ แนะนำ ตั้ง เสียแก่ ผู้ใด ด้วยเรื่อง ราว
สิ่งใด ให้จดลงใน สมุดสำหรับ ทววจ การ

แล้ว มีรายงาน เลื่อน ข้าราชการใหญ่ หนึ่ง ผู้
ว่าราชการ เมือง หนึ่ง

ตำแหน่ง ข้าราชการครั้งนี้ ได้ จัดให้ ผิดเปลี่ยนแปลง
กัน สอง นาย ออกตรวจ เต็ม ๓ ครั้ง ถึง เกิด
ตุกการ ใน ตำแหน่งนี้ ทำให้ เกิด ประโยชน์
อันใหญ่ ไม่เฉพาะ ตำแหน่ง ไต่ ย่อมทั่วถึง
ตลอดกัน ทุกตำแหน่ง

ข้าราชการคลัง

๓๓. นำที่ ข้าราชการคลัง ๑ เป็น ผู้เก็บรักษา
เงิน ผล ประโยชน์ต่าง ๆ ๒ ทำบัญชี รับจ่ายเงิน
๓ ตรวจ สอบ การ เบิกจ่าย ขึ้น คลัง เมือง ๔ การ
บัญชี ใช้ตาม แบบของ มณฑล ๕ การ เบิกเงิน
ใช้จ่าย ต้อง เบิกต่อ กระทรวง มหาดไทย

ครั้น ปี ๑๙๑๖ ได้ โปรดเกล้า ฯ ให้ ยก
การคลังหัว เมือง ขึ้น ตรง ต่อ กระทรวง พระคลัง
มหาสมบัติ ฯ ได้ส่งข้อ บัง คับ แด่แบบบัญชี
รับจ่ายเงิน ไป ให้ ใช้ แด่ได้ มอบ ฉันทะ ให้
ข้าราชการ เทศาภิบาล เป็น ผู้ตั้งจ่าย เงินตาม
งบประมาณ แด่ ตามตรา ที่ อนุญาต ส่วนเงิน
ภาษี อากรผูกขาด ซึ่ง แด่ก่อน ได้ นำ ส่ง ต่อ
กระทรวง พระคลัง ให้ โย ส่ง ต่อ คลัง มณฑล
เมื่อ เงิน รายได้ เหลือจ่าย ให้ ส่ง ต่อ กระทรวง
พระคลัง ปีละ ครั้ง หรือ สอง ครั้ง เสมอ ทุกลไป

เมื่อพิจารณาเห็นเหตุนี้ ได้ ใช้ บัญชี แด่ข้อ บัง คับ
ของ กระทรวง พระ คลัง ตลอด มา จนปลาย ปี ๑๙๑๗
การใน นำ ที่คลัง มณฑล แด่ คลัง เมือง ได้ เห็น
เข้า ระเบียบ แฝง หลัก ถาน ตั้ง ขึ้น เป็น อันมาก

ส่วน ตัวพนักงานมี ข้าราชการคลัง ๑ ผู้ช่วย ๓
พนักงานบัญชี ๑ พนักงานตุ้เงิน ๒ เสมียน ๒

โยธา

๑๔. นำที่โยธา ขบวนการ ไปรษณีย์ โทรเลข
เดิม ได้ สวมทบ รวม อยู่ใน ข้าราชการ โยธา มีตัว
พนักงาน คือ ข้าราชการ โยธา ๓ พนักงาน รอง ๑
เสมียน ๑ นั้น

ต่อมา ปี ๑๙๑๗ เห็น ว่ามี การ ไม่ สู้ มากมาย
นัก จึง ได้ ยก ไป สวมทบ รวม อยู่ใน นำที่ ข้าราชการ
มหาดไทย ส่วน การ ใน นำที่ มี อย่างไรก็ดี
ได้ จัด ไป แด่มี ผล อย่างไร ความ พิศดาร
ได้ ยก ไป กล่าว ไว้ ใน ข้อ ๑๓ แห่งนำที่
มหาดไทย แด่แล้ว

การโรง

๑๕. นำที่การโรง ๑ เป็น ผู้เก็บรักษาสิ่ง
ของเครื่องใช้ ๒ เป็น ผู้ควบคุม ว่า กล่าว กุติ
คนใช้ แด่รักษาความสะอาด ใน ที่ว่า การ นำที่นี้
เดิมมี ตัว นายการโรง ๑ กุติ ๑

ต่อมา ปี ๑๙๑๕ ได้ ยก การใน นำที่ เดชามาเดิม
เข้า คือ ๑ เป็น ผู้จ่าย ใบเสร็จ เก็บเงินค่า
รวม เข็มขัด หนังสือ กรมธรรม์ สัญญา ให้แก่เมือง
๒ เป็น ผู้จ่าย เครื่อง เขียน หนังสือ ให้แก่เจ้าหน้า ที่
จึง ได้ เดิม ให้ มี เสมียน ขึ้น คน หนึ่ง

การใน นำที่นี้ ถึงแม้ว่า เป็น ตำแหน่ง เล็ก
น้อยก็ ดี แต่ มี ประโยชน์ คือ รักษา ของ หวดง
แต่ ทำ ความ สะอาด ใน บริเวณ ที่ ว่า การ มณฑล
ใช้ แด่ เท่านั้น แม้ การ ใน นำที่ ไต่ มี ผล ก็ ได้ ช่วย
อีก เป็น ครั้ง คราว

ยุติธรรม

๑๖ ในที่ข้าหลวงยุติธรรม ๑ เป็นผู้พิจารณาพิพากษา คดีที่เกิดขึ้นในศาลข้าหลวง และที่ศาลเมืองลงมา ขอคำตัดสิน ๒ เป็นผู้ตรวจแก้ไขการเสื่อมทรามของศาลเมือง ๓ ทำสำนวนรายงาน

เดิม มีตัวข้าหลวงยุติธรรม ๑ ผู้ช่วย ๒ เสมียน ๒

ครั้นปี ๑๑๗ โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งศาลพิเศษชำระล้างความเก่าที่ค้างโรงศาลอยู่แต่ก่อน แดงศาลมณฑลขึ้นใช้การพิจารณาตามพระราชบัญญัติใหม่ การถ้อยความในมณฑลนี้จึงรู้ศึกเบาขึ้นมาก

ส่วนตัวพนักงาน มีอธิบดีผู้พิพากษาหนึ่ง ผู้พิพากษา ๒ ยกกระบัตรศาล ๑ รองยกกระบัตรศาล ๑ เสมียน ๔ นักการ ๖

ผู้คุม

๑๗ ในที่ผู้คุม เป็นผู้คุมขังรักษานักโทษในกองข้าหลวง แต่คนโทษมีน้อยจึงไม่ได้ตั้งตรงต่างหาก อาศัยรยฝากตรงเมืองพิษณุโลกเป็นที่คุมขัง

ต่อมาปี ๑๑๗ เห็นไม่จำเป็นจะต้องมีผู้คุมกองข้าหลวง จึงได้ยกไปรวมอยู่ในหน้าที่พยามรงเมืองพิษณุโลก ความพิศดารจะได้ยกไปกล่าวในส่วนเมืองคอน หาดัง

การจัดแบ่งหน้าที่พนักงานในกองข้าหลวงมณฑลเพียงนี้ ต่อนี้ไปจะได้กล่าวถึงตำแหน่งกรมการเมือง

จัดตั้งหน่วยงานกรมการเมือง

๑๘ เมืองใหญ่เมืองหนึ่ง มีผู้ว่าราชการเป็นผู้บังคับบัญชา รับผิดชอบทั่วไปในจังหวัดเมืองนั้น

เลขานุการ

๑๙ ในที่เลขานุการ ๑ เป็นผู้จัดรายงานการบังคับบัญชา ที่ผู้ว่าราชการได้จัดได้ตั้งให้กรมการเมืองเจ้าหน้าทีกระทำทุกวัน ๒ คัดรายงานที่เรียบเรียงไว้ยื่น ต่อผู้ว่าราชการเดือนละ ๒ ฉบับ เก็บเอาไว้สำหรับเมืองฉบับหนึ่ง ส่งมาที่ว่าการมณฑลฉบับ ๑ ในหน้าที่นี้มีตัวพนักงาน ๑

ต่อมาปี ๑๑๔ เห็นการในหน้าที่นี้หนักเกินไปทั้งไม่สู้มีประโยชน์จึงได้ยกเลิกเสียทั้ง ๕ เมือง

พนักงานออฟฟิศ

๒๐ ในที่พนักงานออฟฟิศ ๑ เป็นผู้รับผิดชอบที่มีมาจากที่ต่าง ๆ เสนอต่อผู้ว่าราชการเมือง แต่เป็นผู้ทำจดหมายตอบไปในที่ต่าง ๆ ตามคำสั่งผู้ว่าราชการ

๒ เป็นผู้เก็บสรรพหนังสือแต่ถ้อยคำดำเนิน ๓ เป็นผู้รักษาแบบแผนแต่ความเรียบร้อยในบริเวณที่ว่าการ มีตัวพนักงาน ๑ เสมียน ๔ กุดี ๒

ต่อมาปี ๑๑๔ เห็นการในหน้าที่นี้มีมากส่วนหน้าที่จำศาลรับฟ้องการอยู่ข้างเบา จึงให้จำศาลมาเป็นผู้ช่วยพนักงานออฟฟิศอีก คนหนึ่ง

ครั้นปี ๑๑๕ ได้แบ่ง การ ทำจดหมาย ใต้
 คอบ ออกคือ การ ตรงต่อ นำที่ โตให้ นำที่
 นั้น ๆ เปน ผู้ทำ ส่วน การ เก็บหนังสือ
 แด ถ้อยคำ สำนวน ก็ ได้แยก ให้เจ้า นำที่ เก็บ
 เปน ส่วน เปน แพนก เมื่อ การ ใน นำที่นี้ เมา
 ลง จึง ได้ตัด นำที่ จำค่าต ออก ๑ คน
 กับ เสมียน ๒ คน ให้ คง ช่วย ทำ การ อยู่
 แด เสมียน ๒ กุฎี ๒

ครั้นปี ๑๑๗ ได้ เปลี่ยน พนักงาน ออฟ
 ฟิศ เปน ตำแหน่ง จำเมือง จัด ตาม ลักษณะ
 ปกครอง เมือง ที่กระทรวงมหาดไทย ส่ง ไป
 ให้ ใช้ ทดลอง แด ตำแหน่ง จำเมืองนี้
 เปน เลขานุการ สำหรับ เมือง มี นำที่ ทำการ
 ตาม ข้อ ๑๖ หน้า ๖ แห่ง ข้อ บังคับ ปกครองนั้น
 แด ใน นำที่นี้ ได้เพิ่ม ให้ มี ตัว นาย ภาร โรง
 อิก คน ๑ นอก นั้น คง มี ตัว ตาม จำนวน
 ปี ๑๑๖

กับ ให้ มี ตำแหน่ง สารเลข คนหนึ่ง เปน เลขานุการ
 สำหรับ ช่วย ราชการ เฉพาะ ตัว ผู้ว่า ราชการ
 แด เปน ผู้แทน จำเมือง ใน เวลาว่าง

ปลัด

๒๑ หน้า ปลัด ๑ เปน ผู้ช่วย บังคับ บัญชา
 การ ใน ผู้ว่า ราชการ เมือง ๒ เปน ผู้แทน
 ใน คราว ผู้ว่า ราชการ บ่อย เจ็บ แดว่าง ใน นำ
 ที่นี้ไม่มี พนักงาน รอง แด เสมียน

ต่อมาปี ๑๑๖ เห็น การ ตำแหน่ง นี้ อยู่ข้าง
 เมา จึง ได้ ยก การ ใน ตำแหน่ง มหาด ไทย มา
 สัม ทบ ให้ ปลัด เปน หัว นำ มี พนักงาน รอง คือ
 สัตย์ คน ๑ เสมียน ๒ มี นำที่ คือ

๑ เปน ผู้บังคับ อำเภอก ท้องที่ ๒ ถือ ทะเบียน
 บัญชี ตัว เดช แด บัญชี กำนัน ผู้ใหญ่ บ้าน
 บัญชี ตำมโน ครว สัตว์ พาหะ ๓ เปน ผู้เร่ง
 รัตติก เดือน เจ้า หมุน นายกอง ให้ นำ เงิน ส่วย
 มาส่ง ต่อ เจ้า พนักงาน มณฑล

ครั้นปี ๑๑๗ ได้ จัด ตาม ระเบียบ ลักษณะ
 วิธีปกครองเมือง คือ ยก นำที่ โยธา ธรรมการ
 ไปรสนีย์ โทเรช มา สัม ทบ เข้า ด้วย
 แด นำ ที่ ใน ส่วนนี้ ได้ เติม การ นอก จาก ข้อ
 บังคับ ปกครอง เมือง คือ โยธา ๑ เรี่ยราย
 เงิน บำรุง สิ่ง ที่ เปน สำ ธารณ ประ โยชน์

ธรรมการ ๑ เปน ผู้ เรี่ย ราย เงิน สำหรับ
 จ่าย ใช้ ใน การ เฝ้า เรียน ๒ ตุ การ วัด ๓ ถือ
 บัญชี วัด พระสงฆ์ สามเณร

ไปรสนีย์ ๑ เปน ผู้รับ รายงาน การรับ ส่ง
 หนังสือ ส่ง ต่อ เจ้าพนักงาน มณฑล

๒ ตรวจ ครา และ นำ ให้ เจ้าพนักงาน ทำการ
 ตาม นำที่

โทเรช ๑ เปน ผู้รับ รายงาน การ รักษา
 เสา สาย โทเรช ใน เขต พนักงาน เมือง นั้น

๒ เปน ผู้ตรวจ การ ซ่อม แด การ รักษา เสา
 สาย โทเรช

เมื่อ ได้ ยก นำที่ เหล่า นี้ มา สัม ทบ ตัว
 พนักงาน ที่ มี อยู่ แด เติม คือ พนักงาน โยธา ๑
 ธรรมการ ๑ ไปรสนีย์ ๑ โทเรช
 คน ใช้ เครื่อง ๑ พนักงาน รักษา เสา สาย ๑
 รวม ๕ คน นี้ ได้ ขึ้น อยู่ ใน นำที่ ปลัด เว้น
 แด เมือง พิษณุโลก พนักงาน โยธา ไม่ จำ เปน ต้อง
 มี โดย อาศัย ราย โยธา กอง ข้าง ท้อง จึง ได้ ตัด ออก

ส่วนนำที่มหาดไทย ได้ยกการชำระเงิน
 ด้วยค้ำเก่าใหม่ ซึ่งแต่ก่อนเป็นนำที่กอง
 ข้าราชการมหาดไทยเป็นผู้ชำระนั้น มาสมทบ
 ให้นำที่นี้เป็นผู้ชำระต่าง นำเงินตั้งต่อ
 พนักงานมณฑล

เมื่อได้ยกตำแหน่งเหล่านั้น มาเติมเข้าใน
 นำที่ปลัด การก็กลับเดินรวดเร็วดีขึ้นกว่า
 เมื่อยังไม่ได้รวม เหตุเพราะมีหัวหน้าตรวจตรา
 การอีกชั้นหนึ่ง

มหาดไทย

๒๒ นำที่มหาดไทย ๑ เป็นผู้บังคับ
 อำเภอกำนัน ๒ ลับจับโจรผู้ร้ายที่สำคัญ
 เป็นครั้งคราว ๓ ถือทะเบียนราษฎรตัวเลข
 แด่ราษฎรตามโนครวั ๔ เร่งรัดตักเตือน
 เจ้าหมื่นนายกองให้นำเงินด้วยส่ง ๕ เป็นผู้
 ออกหนังสือเดินทางให้แก่ผู้ที่ออกไปต่างประเทศ
 เดิมมีตัวมหาดไทยเป็นที่ ๑ สัตย์ เป็น
 ที่ ๒ ส่วนเสมียนใช้รวมในนำที่พนักงาน
 ออฟฟิศ

ต่อมาปี ๑๑๕ เห็นการในนำที่นี้มีมาก
 ได้เติมให้มีเสมียนคนหนึ่ง

ครั้นปี ๑๑๖ เห็นการในตำแหน่งปลัด
 ไม่มีนำที่เฉพาะ เป็นแต่ช่วยราชการใน
 ผู้ว่าราชการมีการทำหาสมแก่ตำแหน่งไม่ จึง
 ได้ยกการในนำที่นี้ไปสมทบรวมอยู่ในนำที่
 ปลัด ให้สัตย์เป็นที่สอง กับได้เติมเสมียน
 อีกคนหนึ่ง ส่วนตัวมหาดไทยได้คัดออก

ตามที่ได้จัดไปแล้ว มีผลอย่างไร ได้ยกไป
 ถ้าวไว้ในข้อ ๒๑ แห่งนำที่ปลัดแล้ว

คลัง

๒๓ นำที่คลัง ๑ เป็นผู้รับเงินสด ประ
 โยชน์จากอำเภอตั้งต่อคลังมณฑล ๒ ตั้งเบิก
 เงินต่อคลังมณฑล ไปจ่ายตามงบประมาณ
 ๓ รับผิดชอบในการรักษาเงิน ในระหว่าง
 ที่ยังไม่ได้นำส่ง ๔ การบัญชีใช้ตามแบบ
 ของมณฑล

เดิมมีตัวหลวงคลังเป็นที่ ๑ หลวงนา
 เป็นที่ ๒ ส่วนเสมียนใช้รวมในนำที่พนักงาน
 ออฟฟิศ

ต่อมาปี ๑๑๕ เห็นการในนำที่หนัก
 จึงได้เติมให้มีเสมียนคนหนึ่ง

ครั้นปี ๑๑๖ บรรดาระเบียบการทั้งหลาย
 ในคลังเมือง ได้จัดเปลี่ยนแปลงแก้ไข
 ใช้บัญชีตามข้อบังคับของกระทรวงพระคลัง
 มหาสมบัติ ทำนองเดียวกับการคลังมณฑล
 กับได้เติมให้มีเสมียนอีกคนหนึ่ง

ต่อมาปี ๑๑๗ ได้จัดตำแหน่งตามระเบียบ
 ลักษณะปกครองเมืองคือ ที่ ๑ เป็นตำแหน่ง
 ผู้ช่วย ที่ ๒ เป็นตำแหน่งศุภมาตรา มี
 เสมียน ๒ คน ส่วนนำที่ก็ได้ออกตรวจ
 การห้องที่ตามวิธีลักษณะปกครอง แต่ได้
 เติมการให้เป็นผู้ออกไปเสร็จดังไปให้นาย
 อำเภอกเก็บเงินภาษีอากรที่เก็บเป็นรัฐบาล
 คือ ค่านา, ค่าน้ำ, สัมพัชร เป็นต้น
 เมื่อได้ใช้บัญชีแต่ข้อบังคับของกระทรวง
 พระคลัง แต่จัดตามระเบียบลักษณะปกครองเมือง
 คูเป็นหลักฐานมั่นคงดีขึ้นเป็นลำดับมา

โยธา

๒๔ วิศวกรโยธา แลโทรเลขเดิมได้รวมสมทบ
 อยู่ในนำที่โยธา มีตัวพนักงานคือที่ ๑ ที่ ๒

ต่อมาปี ๑๑๕ ได้เติม เสมียน คน หนึ่ง
 ครั้นปี ๑๑๖ เห็น มีตัว คน เหลือ ออก การ
 จึง ได้ ตัด ที่ ๒ ออก คง ไว้ แต่ ที่ ๑ กับ
 เสมียน ๑ เว้น แต่ เมือง พิชณ โลก ไม่ จำ เปน
 ต้อง มี ได้ ตัด ออก เสีย ทั้ง ๒ คน

ต่อมาปี ๑๑๗ ได้ ยก การ ใน หน้า ที่ นี้ ไป ขึ้น
 อยู่ใน หน้า ที่ ปลด แต่ เสมียน ได้ ตัด ออก

กรรมการ

๒๕ หน้า ที่ กรรมการ เดิม มี ตัว พนักงาน ที่ ๑ มี ๒
 ต่อมา ปี ๑๑๔ เห็น ไม่ จำ เปน จะ ต้อง มี ถึง
 ๒ คน เพราะ ได้ อา ไศรย อาจารย์ โรงเรียน
 ช่วย เหลือ ใน หน้า ที่ นี้ จึง ตัด ที่ ๒ ออก ให้
 คง มี แต่ ที่ ๑

ครั้น ปี ๑๑๗ ได้ ยก การ ใน หน้า ที่ นี้ ไป ขึ้น
 อยู่ใน หน้า ที่ ปลด

ไปรษณีย์

๒๖ หน้า ที่ ไปรษณีย์ เดิม มี ได้ จัด ให้ มี
 ตำแหน่ง นอก จาก ตัว พนักงาน ที่ ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙
 ได้ ตั้ง ไว้ เพราะ ออฟฟิศ ไปรษณีย์ ตั้ง อยู่ ใกล้
 ที่ ว่า การ เมือง เปน แต่ ออก ข้อ บังคับ ให้ เจ้า พนักงาน
 มีความ เห็น ใน การ ที่ จะ จัด ให้ การ ไปรษณีย์
 เจริญ กว้าง ขวาง ขึ้น แต่ ให้ ยื่น รายงาน จำนวน
 หนังสือ แด คำ แส ตม บที่ รับ ส่ง ต่อ ผู้ ว่า ราชการ
 เมือง ใน วันที่ ๑ เสมอ ทุก ๆ เดือน ไป

ต่อมาปี ๑๑๗ ได้ ยก การ ใน หน้า ที่ นี้ ไป ขึ้น
 อยู่ใน หน้า ที่ ปลด

การ ตำแหน่ง โยธา กรรมการ ไปรษณีย์
 โยธา ทั้ง ๕ ที่ ถ้าว มา นี้ มี หน้า ที่ แด มี ผล

อย่างไร ความ พิศ การ ได้ ยก ไป ถ้าว ไว้ ใน
 ข้อ ๒๑ แห่ง หน้า ที่ ปลด แล้ว

เจ้าศาล

๒๗ หน้า ที่ เจ้า ศาล เปน ผู้ รับ พ้อง แด คำ รัช
 ใน ส่วน คดี ทั้ง ปวง แด ส่ง ให้ ผู้ พิพากษา พิพากษา
 เมื่อ พิพากษา เสร็จ แล้ว เจ้า ศาล ต้อง นำ ร้อง
 ต่อ ผู้ ว่า ราชการ เมือง ขอ ตรา ประทับ มี ตัว
 พนักงาน แต่ เจ้า ศาล ผู้ เดียว

ตุลาการศาลอาญา

๒๘ หน้า ที่ ตุลาการ ศาล อาญามี ตัว
 พนักงาน ที่ ๑ ที่ ๒ กับ เสมียน ๒ นักการ ๒
 มี หน้า ที่ พิจารณา ความ อาญา เมื่อ เสร็จ ดำเนิน
 แล้ว ส่ง ให้ ผู้ พิพากษา ตัดสิน

ตุลาการศาลแพ่ง

๒๙ หน้า ที่ ตุลาการ ศาล แพ่ง มี ตัว พนักงาน
 ที่ ๑ ที่ ๒ เสมียน ๒ มี หน้า ที่ พิจารณา ความ แพ่ง
 ถ้า เสร็จ ดำเนิน ต้อง ส่ง ให้ ผู้ พิพากษา ตัดสิน ส่วน
 นักการ ใช้ รวม กับ ศาล อาญา

รวม ทั้ง ๓ ตำแหน่ง ตาม ที่ ถ้าว แล้ว แต่
 ข้อ ๒๗ ถึง ข้อ ๒๙ นี้ เมื่อ ปี ๑๑๕ ได้
 พิจารณา ถึง การ ศาล เห็น ตัว คน มี มาก แต่ การ
 พิพากษา ตัดสิน ไม่ ไร จะ รวด เร็ว เพราะ เหตุ
 จำนวน ที่ ตุลาการ พิจารณา ส่ง ให้ ผู้ พิพากษา ตัดสิน
 ไม่ ไร จะ สิ้น ภาระ ความ ต้อง ทบทวน พิจารณา
 ใหม่ จึง ได้ ขำ

เมื่อได้ทราบเหตุขัดข้องครั้งนี้แล้ว จึงได้
ยกเลิกหน้าที่ ๓ ตำแหน่งไปรวมในหน้าที่ผู้พิพากษา
มีหน้าที่เดิมมีผลอย่างไร ได้ยกไปกล่าวไว้ใน
ข้อ ๓๐ แห่งหน้าที่ผู้พิพากษาแล้ว

ผู้พิพากษา

๓๐ หน้าที่ผู้พิพากษา มีอธิบดีคน ๑
ผู้พิพากษาคน ๑ มีหน้าที่ ๑ พิจารณาตัดสิน
ความแพ่ง, ความอาญา แต่เป็นผู้พิพากษา
ฟ้อง ๒ ทำสารบบรายงาน

ต่อมาปี ๑๑๕ เห็น การพิจารณาอยู่ข้างคิด
ขัดไม่รวดเร็ว จึงได้ยกการหน้าที่เจ้าศาล
รับฟ้อง แต่คดีการศาลแพ่ง, อาญา, ซึ่ง
มีตัวพนักงานอยู่ส่วนหนึ่งต่างหากนั้น มา
รวมสมทบเข้าคือ ผู้พิพากษา เป็นผู้รับฟ้อง
แต่พิจารณาพิพากษาเอง ทั้งความแพ่ง, อาญา

ได้เติมให้มีผู้พิพากษา ที่ ๒ อีกคน ๑
กับเสมียน ๒

ต่อมาปี ๑๑๗ โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งศาล
พิเศษชำระล้างความเก่าที่ค้างโรงศาลอยู่แต่ก่อน
แต่ตั้งศาลมณฑลใช้วิธีพิจารณา ตาม พระ
ราชบัญญัติใหม่ จึงได้จัดเปลี่ยนแปลงศาล
เมืองให้ใช้ทำนองเดียวกับศาลมณฑล

ส่วนตัวคนเห็นว่าเหลือกว่าการ จึงได้
ตัดผู้พิพากษาที่ ๒ ออก ให้คงมีแต่อธิบดี
คน ๑ ผู้พิพากษาคคน ๑ ข้าราชการศาล คน ๑
กับเสมียน ๒ นักการ ๒

เมื่อได้ยกตำแหน่งทั้งสามมาสมทบ แลใช้
ลักษณะพิจารณาอย่างใหม่ ทำให้การตัดสิน
พิจารณารวดเร็วกว่าขึ้น จนไม่มีใครจะมีความค้างศาล

บางศาลที่เป็น อย่าง มีความคั่งมาก ก็ไม่เกิน
กว่า ๑๕ เรื่อง แต่ศาลเมืองพิษณุโลกเห็น
ไม่จำเป็นจะต้องมี เพราะมีศาลมณฑลอยู่แล้ว
จึงได้ยกเลิก

ผู้คุม

๓๓ หน้าที่ผู้คุม ๑ เป็นผู้รับผิดชอบในการ
คุมขังนักโทษ ที่ผู้ว่าราชการ แดศาลสั่งให้
จำขัง ๒ เป็นผู้ทำใบอนุญาตนักโทษที่จำหน่าย
แต่คงมีตัวยื่นต่อผู้ว่าราชการ ๓ เป็นผู้เลี้ยง
อาหารนักโทษที่ไม่มีญาติส่ง

เดิมมีตัวพนักงานคือ ผู้คุมใหญ่ ๑ ผู้คุม
รอง ๑ แต่เมืองพิษณุโลกมีผู้คุมกองข้าหลวง
สมทบด้วย ๑ คน

ต่อมาปี ๑๑๕ การขีดเขียนในหน้าที่
มีมากขึ้น จึงได้เติมให้มีเสมียน คน ๑

ครั้นปี ๑๑๖ กระทรวงมหาดไทยได้ส่งข้อ
บังคับตรวจหัวเมือง ไปให้ใช้ทดลอง แต่ยังไม่
ได้จัดให้เป็นไปตามข้อบังคับ เพราะ
ตัวตรวจที่ปลดสร้างไว้เดิมคับแคบ แดเงิน
ที่จะจ่ายใช้ไม่มีในงบประมาณ ตกตง
ต้องปล่อยให้ไปตามเดิม

พียงตั้งต้นดงมือจัดเมื่อปี ๑๑๗ ได้เติมตาม
ข้อบังคับตรวจ มีตัวพนักงานคือ พชามรง ๑
ผู้คุม ๑ เสมียน ๑ เว้นแต่เมืองพิษณุโลกเป็น
ตรวจใหญ่ สำหรับขังนักโทษชนิดที่ ต้องจำตั้งแต่
๕ ปีขึ้นไป ไม่ได้อนุญาตให้จำไว้ที่ตรวจเมือง
จึงได้ส่งมารวมอยู่ที่ตรวจพิษณุโลก จึงต้อง
มีผู้คุมเดิมอีก ๕ คน ที่จริงตรวจนี้เป็นตรวจ
มณฑลอยู่ในกองข้าหลวง แต่เห็นการอยู่ข้าง
จุกจิกมาก พนักงานในกองข้าหลวงมีน้อยตัว

จึงได้โยกให้ไปขึ้นอยู่ในบังคับเมืองพิษณุโลก
วิธีคุมขังนักโทษ ได้ใช้ตามข้อบังคับ คราวที่
กระทรวงมหาดไทย ส่งไป เว้นแต่บางสิ่งที
ยังขาดเหลืออยู่บ้าง ก็ได้จัดเพิ่มเติมแก้ไข

พจนานุกรม มีหน้าที่ตามที่จัดใหม่นี้ คือ ๑ มี
อำนาจเหนือผู้คุม ในการที่จะสั่งให้ระงับรักษา
นักโทษแถมคุม นักโทษ ไปรับจ้าง ทำการงาน ตาม
คำสั่งของผู้ว่าราชการเมือง ๒ เป็นผู้ทำบัญชี
นักโทษ ๓ ทำบัญชีรับจ่ายเครื่องใช้ ในตาราง
ซึ่งเป็นของหลวง คือ เครื่องนุ่งห่ม เครื่องพัน
ชนากกรรม แด่เครื่องมือทำการ เป็นต้น ๔ เป็น
ผู้ออกใบเสร็จเก็บเงินค่าจ้างแรงงานนักโทษ ส่งต่อคลัง
เมือง & เป็นผู้ตรวจอาหารเลี้ยงนักโทษ

เมื่อได้จัดการตรงตามข้อบังคับนี้แล้ว การ
การมันคงเรียบร้อยแต่สุดอด ตีชนกว่าแต่ก่อนมาก

อัยการ

หน้าที่รักษา พระอัยการ เดิมมิได้จัด
ให้มีตำแหน่ง ถ้าความอาญาโทษไม่ติดใจ
ฟ้องร้อง ศาลได้ยกรายงานอำเภอทำนั้นขึ้น
เป็นโทษพิจารณาตัดสิน

ครั้นปี ๑๑๗ ได้จัดตำแหน่ง ตามระเบียบ
ลักษณะปกครองเมือง คืออัยการเป็นผู้รักษา
พระอัยการ แห่งเป็นตำแหน่งรอง มีหน้าที่ทำการ
ตามหมวดที่ ๖ ตอนที่ ๑ ถึง ตอนที่ ๖ แห่ง
ข้อบังคับนี้

เมื่อได้จัดตำแหน่ง หน้าที่นี้แล้ว ก็นับได้ว่าเป็น
ประโยชน์อันใหญ่ คือ ๑- ได้ช่วยแรงงานอำเภอ
ได้ส่วนผู้ร้ายที่สำคัญ ๆ ไม่ใคร่จะพ้นไปได้
๒ การไต่สวน แลยื่นฟ้องต่อศาล ก็รวดเร็ว

แห่งความง่ายต่อศาลในการที่จะตัดสิน เพราะนำ
ที่ผู้ใดได้เลือกตัวผู้ที่ชำนาญในฝ่ายตุลาการมาเป็น

กรมการพิเศษ

๓๓ กรมการพิเศษนอกตำแหน่งซึ่งไม่มีหน้าที่
ทำการประจำ เป็นแต่เสมอช่วย การจรเป็นครั้ง
เป็นคราว ที่ผู้ว่าราชการเมือง ตั้งแต่ง เป็นชั้น
ชั้นบ้าง หลดวงบ้าง ขึ้นไว้แต่ก่อน โดยความพอใจ
เพื่อคุมตักข้อมือบ้าง คุมเกณฑ์ต่าง ๆ บ้าง เมือง
หนึ่ง ๆ มีไม่ต่ำกว่า ๑๐๐ คน เห็นว่ามากมายเกิน
ความต้องการ จึงได้เลือก ผู้ซึ่งไม่มีวิชาความรู้
ความสามารถ แด่ ประพฤติตัว ไม่สมควร
คัดออกให้เสียเงินปี เหมือนพลเมือง จะคง
เลือกไว้ แต่ผู้ที่ทรงคุณ สมควร ให้ช่วยราชการ
จร เป็น ครั้ง คราว

ถ้าเป็น ชนิดสูง ขึ้นไป อีกชั้นหนึ่ง คือ ที่
ได้ รับ พระราชทาน สัญญาบัตร บ้าง หรือ ได้
เคยรับ การ ในตำแหน่ง แด่มีความดี ความ
ชอบ มาแต่ก่อนบ้าง ภายหลัง ระยะเวลาพล ภาพลง
หรือ ความสามารถไม่พอแก่ สมัย ที่ผิดเปลี่ยนแปลง
ใหม่ พวกนี้ ได้ขอ ให้รับ พระราชทาน เบี้ยหวัด
บ้าง ถ้าไม่ได้ เบี้ยหวัด ก็ให้คง มีเกียรติยศ
อยู่ตามเดิมบ้าง

การแบ่ง หน้าที่ กรมการตำแหน่งเมืองได้จัดเพียง
นี้ ต่อนี้ไป จะได้กล่าว ชั้น จัดทำนั้น ผู้ใหญ่
บ้าน แด่อำเภอ เป็น ลำดับ ไป

จัดกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน

๓๔ การจัดตั้งกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน คือ
๑ เมื่อต้นปี ๑๑๓ ได้ทำ ข้อ บังคับ ให้กรมการ

กองข้าหลวงออกไปพร้อมด้วยผู้ว่าราชการจังหวัดตามแบบกระทรวงมหาดไทย คือ ตั้งแต่ ๑๐ บ้าน หรือจะยิ่งหย่อนบ้างแล้วแต่ควรประมาณราษฎรชายหญิงแต่ ๘๐ คน ถึง ๑๐๐ คน ให้ราษฎรเลือกกันขึ้นเป็นผู้ใหญ่บ้านคน ๑ สำหรับดูแลว่ากล่าวลูกบ้านในหมู่บ้าน ๒ เมื่อเลือกได้ตัวผู้ใหญ่บ้านให้ข้าหลวงผู้ว่าราชการจังหวัดแนะนำ คือ ให้ถือเอาความค้ำชูทุกข์ของราษฎรที่อยู่ได้บังคับแห่งนั้น มาเป็นเหมือนกิจของตน ควรจะช่วยเหลือโดยกำลังของตนได้ตลอดก็ให้ช่วยจนเต็มกำลัง หรือจำเป็นต้องอาศัยรับกำลังนายแขวง ก็ให้แจ้งต่อกำนันทำรายงานขึ้นต่อนายแขวง แต่ให้หมั้นว่ากล่าวสั่งสอนลูกบ้าน ให้ประกอบกรทำมาหากินเลี้ยงชีพโดยชอบธรรม ให้ตะเวนสั่งที่ชั่วคือ ดักขโมยเป็นต้น

๒ สืบหมู่บ้านหรือจะยิ่งหย่อนบ้างก็ตามประมาณราษฎรชายหญิงแต่ ๘๐๐ คน ถึง ๑๐๐๐ คน ให้ผู้ใหญ่บ้านในตำบลนั้นเลือกกันขึ้นเป็นกำนันคนหนึ่ง สำหรับปกครองรักษาความสงบเรียบร้อยในตำบลนั้น แต่ให้กำนันเลือกราษฎรเป็นตำรวจช่วยกำนันตำบลละ ๒ คน

๓ เมื่อตกลงเลือกได้ตัวกำนันให้ข้าหลวงผู้ว่าราชการจังหวัดข้อบังคับให้ไว้สำหรับตัวคนละฉบับ แต่ต้องอธิบายแนะนำให้เข้าใจแจ้งทุกข้อ เพื่อจะได้ทราบวิธีการปกครองลูกบ้านแต่ทำบาปชี้ รายงานขึ้นคือ ผู้ว่าราชการเมืองขึ้นหรือนายแขวงให้ลูกตามแบบ

๔ รวมทั้งหมดทศพิชญ์โลกมีกำนัน ๒๓๓๓ คน ผู้ใหญ่บ้าน ๑๘๘๑ คน ตำรวจวัด ๔๖๖ คน

๕ ทุกหมู่บ้านผู้ใหญ่บ้านแต่กำนันให้มีหลักแต่สิ่งสำคัญเป็นเครื่องหมายเขตที่ติดต่อกัน

แต่มีกระตั้นย้ายออกตำบลเฉพาะหมายของกำนันแต่บอกชื่อบ้านเฉพาะหมายหมู่ผู้ใหญ่บ้านอีกได้ที่หน้าบ้านกำนันผู้ใหญ่บ้านเพื่อคนไปมาจะได้เป็นที่ตั้งเขต แต่เฉพาะหมายในกระตั้นย้ายได้จัดย้ายหมู่บ้านตั้งเขต ๑ ถึงที่สุดโดยตำบลนั้น ถ้าขึ้นตำบลใหม่ก็ต้องตั้ง ๑ เช่นถ้าดับไปตำบลเฉพาะกำนันก็ได้จัดตั้ง ๑ ถึงที่สุดท้องที่อำเภอหนึ่ง เพื่อจะได้รู้ว่ากำนันหนึ่งมีผู้ใหญ่บ้านขึ้นกี่หมู่ อำเภอหนึ่งมีกี่ตำบล

๖ บรรดาผู้ใหญ่บ้านแต่กำนันต้องมีซองกุดองหรือเกราะเป็นเครื่องสัญญาสำหรับเรียกลูกบ้านในคราวเกิดโจรผู้ร้ายแฉเพลิงไหม้หรือนิตประชุมลูกบ้านพึงประกาศข้อบังคับ

๗ ถ้าเกิดโจรผู้ร้ายสำคัญคือปล้นสดมภ์ตั้งฆ่าฟันกันตายหรือลักทรัพย์สิ่งของราคาแต่ ๑๐๐ บาทขึ้นไปจะจับตัวได้ก็ตีหรือยังไม่ได้ก็ตีต้องทำรายงานขึ้นต่อนายแขวงในทันที ถ้าทุนทรัพย์ค่าจาก ๑๐๐ บาทลงมาถึงเดือนให้ยื่นรายงานครั้งหนึ่ง ถ้ากำนันผู้ใหญ่บ้านจับโจรผู้ร้ายแฉของกลางได้หรือสืบสวนติดตามได้ความอย่างไรต้องยื่นรายงานทุกครั้งเพื่อ นายแขวงจะได้ช่วยได้ส่วนเอาตัวผู้ร้ายต่อไป

๘ เดือนหนึ่งกำนันผู้ใหญ่บ้านต้องไปประชุมปลุกษาหาฤๅราชการต่อนายแขวงเดือนละ ๒ ครั้ง แต่ต้องไปประชุมแจ้งเหตุการณ์แต่รับความแนะนำคือผู้ว่าราชการเมืองเดือนละ ๑ ครั้ง

๙ ครั้นปลายปี ๑๑๓ กระทรวงมหาดไทยสั่งใบบประทวนตั้งออกไปให้ จึงให้ข้าหลวงมหาดไทยเป็นผู้ตรวจชื่อแต่ตำบลหมู่บ้านแล้ว

ส่งไปให้ผู้ว่าราชการการเมืองเป็นผู้เซ็นชื่อประทับตรา
มอบให้กำนัน ผู้ใหญ่ บ้าน แต่เมื่อเวลา
จะมอบ ประทวน ตั้ง นั้น ได้ ให้ผู้จะรับ เป็น
กำนัน ผู้ใหญ่ บ้าน ดำขาด ตัว แต่ง ความ บริสุทธิ์
ที่จะรักษา ปก ครอง ตูบ้านโดยน้ำ ใจ ฝุจริต เสีย
ก่อนแล้ว จึง ให้ประทวน แต่ผู้ว่า ราชการ ได้
ชี้แจง แนะนำ ให้กำนัน ผู้ใหญ่ บ้าน เข้า ใจ ตามข้อ
บังคับ หลัง ประทวน ตั้ง

๓๐ ต่อ มา ปี ๑๙๑๖ กระทรวง มหาดไทย ส่ง
พระราช บัญญัติ ลักษณะ ปก ครอง ท้อง ที่ ออก ไป ให้
ใช้ จึง เปลี่ยน นาม ที่ เรียก ร้อง ว่า แขวง อยู่
แต่เดิม เป็น อำเภอ เพื่อให้ ตรง ต่อ พระราชบัญญัติ
แต่ได้ ให้กรมการ อำเภอ เรียกกำนัน ผู้ใหญ่ บ้าน
มา ประชุมชี้แจง จัด การ ปกครอง รักษา ให้ เป็นไป
ตามพระราชบัญญัติ แต่แนะนำ ให้กำนัน ผู้ใหญ่
บ้าน มี พระราช บัญญัติ ไว้ สำหรับ ตัวด้วย

๓๑ การ ที่ จัด ขึ้นแรกกำนันไม่ได้ เป็นผู้ใหญ่
บ้าน ใน หมู่ นั้น ด้วย ครั้นได้ ใช้ ตามพระราช
บัญญัติ ปก ครอง ท้อง ที่ จึง ถอน ผู้ใหญ่ บ้าน
หมู่ที่ ตั้ง ตำบล ออก ให้กำนัน รับ เป็น ผู้ใหญ่
บ้าน ใน ตำบล นั้น ด้วย เพื่อให้ ตรง ต่อ พระราช
บัญญัติ

๓๒ บ้าย หมู่บ้าน ตามที่ จัดไว้แต่เดิม หมายเลข
๑ ถึง ที่ สุด ใน ตำบล นั้น พิเคราะห์ ดู เป็น
การ ตำบัก ใน การ ตั้ง เขต จด จำยาก ด้วย ถ้า
ไป จึง ได้ คิด จัด ใหม่คือ บ้าย หมู่บ้าน ตั้ง ต้น
เลขที่ ๑ ถึง ที่ สุด ใน ช่วงระยะ ท้อง ที่ อำเภอ ๑
ส่วน กำนันก็ จัด ทำนองเดียวกัน เพื่อ สดวกต่อ
การจด จำได้ง่าย ใน คราว ที่ จะ เพิ่ม หรือ ถด
ลงข้าง หน้า

๓๓ เมื่อ ได้ ใช้ ตามลักษณะ ปก ครอง แล้ว
ข้อ บังคับ หลัง ประทวน ตั้ง ก็ แตก ต่างกัน บาง ข้อ
กระทรวง มหาดไทย พัง ตั้ง ประทวน ตั้ง ขึ้นไปเปลี่ยน
เมื่อ กลาง ปี ๑๙๑๗

๓๔ การ จัด กำนัน ผู้ใหญ่ บ้าน ในชั้นแรก ถูก
ความ ตำบักบ้างเล็ก น้อย คือ ผู้ที่ ถูก เลือกไม่ใคร่
จะเต็ม ใจ รับ โดยความ กดัว แด รังเกียจ
คือ เหตุการณ์ต่าง ๆ ซึ่ง เป็น ธรรมดา ของ ผู้ที่
ยังไม่เคย พบ เคย เห็น ก็ มัก จะ คั่น คั่น ไปคราวหนึ่ง
ฝ่าย ราษฎร ที่ ไม่ เข้า ใจ มัก จะ แกล้ง ชี้เอา
ผู้ที่ ไม่มี กำลัง ความ สามารถ เสีย โดย มาก ช้า
หลวง แล ผู้ว่า ราชการ เมือง ต้อง ผัน ผ่อน ชี้แจง
แนะนำ โดย ทาง เบ็ด เหย บ้าง ทาง ดับ บ้าง จน
จัด การ ตลอด มา ได้ ขึ้น หนึ่ง แต่จะ นับ ว่า
ดี แท้ ที่ เพียง ยัง ไม่ได้ ครั้น ต่อ มา ความ รู้ สึก
คุณ ประโยชน์ ที่ เกิด จากกำนัน ผู้ใหญ่ บ้าน กว้าง
ขวาง ออก จึง เลือก ได้ คน ที่ ดี ๆ เป็น ฝ่าย ผู้ที่
ถูก เบน ก็ เต็ม ใจ รับ รอง โดยความ ยิน ดี มาก ขึ้น
กว่า ชั้นแรก เป็น ลำดับ มา

จัดเมืองขึ้นแก่อำเภอ

๓๕ ได้จัดแบ่ง ท้อง ที่ อำเภอ คือ

๑ เมื่อ ปี ๑๙๓๓ ยัง ไม่ได้ จัด ตั้ง เป็น อำเภอ
คง มี ตำแหน่ง ผู้ว่า ราชการ กรมการเมือง ขึ้น หรือ
นายแขวงเต็มอยู่ ตาม เดิม แต่ ผล ประโยชน์ ที่
เคย ได้ มาแต่ ก่อนอย่างไร ก็ คง ให้ ได้ รับ ไปตามเดิม
เพราะเป็น ปี แรกที่ ตั้ง ต้นกำนัน จัดตำแหน่งเมืองใหญ่
อยู่ ส่วน เมืองขึ้น จึง ต้อง พักไว้

๒ ต่อ มา ปี ๑๙๑๔ เห็น ว่า การ บังคับ บัญชา
ส่วน เมือง ใหญ่ ลง ระเบียบ แล้ว จึงได้ ทำข้อ

บังคับจัด กรรมการ ตำแหน่ง เมือง ขึ้น แต่ นาย
 แหวงแยก ออกเป็น ส่วน เป็นแผนก คือ แหวง
 หนึ่ง หรือ เมือง หนึ่ง ให้มีตัว นาย แหวง หรือ
 ผู้ว่าราชการ ๑ กรรมการชุดหนึ่ง มีหน้าที่คือ ๑ นาย
 แหวง เป็น ผู้รับคำสั่ง เมือง ใหญ่ไป บังคับ บัญชา
 การ แดร์บผลิตชอบ ใน ท้อง ที่ อำเภอ นั้น
 ๒ ปลัด เป็น ผู้ช่วย บังคับ บัญชา แต่ เป็น ผู้แทน
 นาย แหวง คราว บ่วยเจ็บแต่ว่าง ๓ ยกระบัตริ
 เป็นผู้พิจารณา ความ แต่ ทำ คำตราสิน คำชันสูตร
 บาดแผล ๔ มหาดไทย บังคับกำหนด ผู้ใหญ่บ้าน
 แดร์บ โจร ผู้ร้าย ถือ ทะเบียน ตำม โนครวั
 ๕ คตัง ถือ บัญชี ผล ประโยชน์ แต่ ทำ
 บริคนห์สัญญา ๖ เมือง เป็น ผู้คุม ชัง นักโทษ
 กับ ได้จัด ให้ มี ตำแหน่ง รองอีก ๔ คน คือ
 รองปลัด ๑ ยกระบัตริ ๑ มหาดไทย ๑ คตัง ๑
 ดำหรับ เป็น ผู้ช่วย แต่ แทนใน คราวเจ้าของตำแหน่ง
 ว่างแต่ บ่วย เจ็บ แต่ ส่วน ผล ประโยชน์คือ
 เงิน เดือน สำหรับ ตำแหน่ง เหล่านี้ ในปี แรกยังไม่
 ทันจัด คง ให้ ได้รับ แบ่ง บัน กัน ไปตาม ที่ เคย ได้
 มา แต่ ก่อน

๓ ครั้น ปี ๑๑๕ กระทรวง มหาดไทย สั่งร่าง
 ข้อ บังคับ ลักษณะ ปกครอง ท้องที่ ไปให้ ใช้ ทดลอง
 เห็นควร จะ ต้อง จัด ตาม แบบ ลักษณะ ปกครอง
 แดร์บ ควร ให้ กรรมการ อำเภอ ได้รับ พระราชทาน เงิน
 เดือน จึงได้ลง มือ จัดคือ ได้ สัมทบ
 เมือง ขึ้น สอง เมือง บ้าง ตำม เมือง บ้าง รวม เข้าเป็น
 อำเภอ ๑ เมืองใหญ่ เมืองหนึ่ง บัน เป็น ๖ อำเภอ
 เป็น อย่าง มาก สอง อำเภอ เป็น อย่าง น้อย
 ถ้า จะ แยก ให้ รั้ง จำนวน อีก ขึ้น หนึ่ง คือ

เมือง พิษณุโลก ๖ เมือง พิจิตร ๓ เมือง
 พิษณุ ๕ เมือง สวรรคโลก ๒ เมือง สุโข
 ไทย ๓ รวมทั้งมณฑล ๑๙ อำเภอ แต่
 เมือง เชียงการ มิได้จัดรวมเข้าใน นี้ คง เป็น
 ตำแหน่ง ผู้ว่า ราชการ อยู่ตาม เดิม

ท้องที่ อำเภอ หนึ่ง ได้จัด ให้มีตัว นายอำเภอ
 คน หนึ่ง เป็น ผู้ บังคับ บัญชา รับผลิตชอบ ใน
 ราชการ บรรดามี ใน ท้องที่ ทั่วไป ปลัดอำเภอ ๒
 คือ คน ๑ มีหน้าที่ บังคับ บัญชา การ คน ๑ มี
 หน้าที่ การ เก็บผล ประโยชน์ มี ผู้ พินักษา คัด อำเภอ
 คน ๑ เป็น ผู้ ได้ ส่วน ความ อาญา แต่ เปรียบ
 เทียบ ความ พัง มี เสมียน คน ๑ หนึ่ง รวม อำเภอ
 หนึ่ง มี ตัว ทำ การ ๕ คน ทำ การ ตาม ระเบียบ
 ข้อ บังคับ ส่วน แบบ บัญชี ต่าง ๆ ก็ได้ จัดวาง
 แบบ ให้ ใช้ พอ เป็น หลัก ถาน ตั้งแต่ แรก จัด
 เป็น ตำดับ มาแต่ ไม่ ดู เดียดนัก

๔ ครั้น ปี ๑๑๖ กระทรวง มหาดไทย ได้
 สั่ง พระราชบัญญัติ ปกครอง ท้องที่ แต่ แบบ ตัว
 พิมพ์ ๑๖ อย่าง ไปให้ ใช้ จึง ได้ จัด เบียด
 ตำแหน่ง ใหม่คือ ปลัดอำเภอ เดิม ๒ ถอน
 ออก เป็น สุ่ม ด้ บัญชี เดียว ๑ เสมียน เดิม มี คน ๑
 ได้ เดิม อีก ๑ เป็น ๒ กับ ให้ มี คน รัษา คัด ๑

ส่วน ตำแหน่ง ผู้ พินักษา นั้น เห็น ว่า มี หน้าที่
 ที่ เสมอ เปรียบ เทียบ ความ พัง ได้ ส่วน ความ อาญา
 แต่ ถ้า พัง กรรมการ อำเภอ พอ ทำ การ ตลอด ได้ จึง
 ได้ ยก เลิก ตำแหน่ง ผู้ พินักษา ออก เสีย

ส่วน การ แบบ แผน ได้ ยก เลิก ของ เก่า คง ใช้
 ตาม แบบ ใหม่คือ ตำระบบ ต่าง ๆ คำกฎ ต่าง ๆ
 แบบ บัญชี ต่าง ๆ แดร์ รายงาน ทั้ง ๑๖ อย่าง

วัน แต่บาง อย่าง ที่ ยัง ชาติ อยู่ ก็คงใช้แบบ
ของมณฑล ไป ตามเดิม

๕ เมื่อชั้นแรกจัดตำแหน่งหน้าที่กรรมการอำเภอ
ปน ความลำบาก อันยิ่ง ที่ จะ หาตัวคน ที่ พอ
เพียง มา เป็น อาศัยราย ต้อง เลือกลัด คัด สับ เปลี่ยน
ทดลง เป็น ลำดับ มา จน ถึง ปี ๑๙๑๗ ความ รู้ ความ
สามารถ ของ กรรมการ อำเภอ ค่อย เชี่ยวชาญ ขึ้น
การ บังคับบัญชา จึง ค่อย เดิน เข้าสู่ระเบียบ ได้ ตาม
แบบ แผน ดัชนีชน ปกครอง เต็ม ที่ เมื่อ การ ได้
ดำเนิน เข้า ใน ทาง อัน ดี แล้ว เช่น นี้ กระทำ ให้
เกิด ผล ดี อัน ยิ่งยิ่ง ปรากฏ ขึ้น จะ ยก มา
กล่าว แต่ ที่ เป็น ข้อ สำคัญ ๆ คือ ๑ การ ใจ
ผู้ร้าย สงบ เรียบ ร้อย ลง ๒ การ ถ้อย ความ ใน
โรง ศาล เขา บาง ลง มาก ๓ การ เรียก เก็บ ผล
ประโยชน์ แผ่นดิน ได้ รวด เร็ว หมดจด ๔ การ
ปลูก สร้าง บำรุง ใน ส่วน ราชการ แต่ ส่วน สาธารณ
ประโยชน์ ได้ ทำ สำเร็จ แล้ว ไป มาก อย่าง

ทั้ง ๔ ข้อ ที่ กล่าว นี้ ต้อง นับ ว่า เป็น หัว ใจ
ของการ ปกครอง ที่ กระทำ ให้ เป็น ผล อัน ดี สำเร็จ
เป็น ลำดับ มา แล้ว นั้น ควร สรรเสริญ กรรมการ
อำเภอ ตลอด ถึง ชั้น กำนัน ผู้ใหญ่ บ้าน ซึ่ง ได้
เป็น เรี่ยว แรง กำลัง สำคัญ ของ บ้าน เมือง

การปกครอง

- เมื่อ ร, ศ, ๑๙๑๗ ได้ จัด ตั้ง ให้ มี กอง รักษา
สำหรับ มณฑล ๓ กอง คือ
- ๑ เมือง พิษณุโลก ตาม อัตรา มี ตัว นาย ๒
พดตกระเวร ๓๖ คน
- ๒ อำเภอ อุตรดิตถ์ แขวง เมือง พิษณุ มี ตัว นาย ๓
พดตกระเวร ๒๔ คน

๓ เมือง สวรรคโลก มี ตัว นาย หนึ่ง พดตกระเวร
๖ คน ขึ้น อยู่ใน ความ ปก ครอง ผู้ว่า ราชการ
เมือง นั้น ๆ แต่ พดตกระเวร นี้ คง อยู่ เฉพาะ ใน
ตำบล ที่ ประชุม ชน มี น้ำ ที่ สำหรับ รักษา ความ
สงบ เรียบ ร้อย เมื่อ ได้ จัด ให้ มี พดตกระเวร ขึ้น แล้ว
ได้ ช่วย ให้ เขา แรง กำนัน ผู้ใหญ่ บ้าน ที่ จะ ระวัง
รักษา อัน ตราย ต่าง ๆ ใน ที่ ประชุม ใน ต้น มือ
จะ เรียก จ้าง คน เข้า เป็น พดตกระเวร ไม่ ใคร ได้ สอด
อยู่ข้าง คั้น เต็น สำคัญ ว่า จะ ต้อง เป็น ทหาร บ้าง
ต้อง เป็น พดตกระเวร คิด ตัว อยู่ ประจำ บ้าง ครั้น
นาน มา คับ เคย เข้า จ้าง หา จ้าง ได้ ไม่ อด อด
อย่าง แต่ ก่อน แต่ วิธี ฝึก หัด ยัง เป็น ชั้น ต่ำ ไม่ ถึง
ตำรวจ ภูธร ที่ กรุง เก้า แม้ ถึง การ ฝึก หัด
แต่ แบบ ขวม เข้ม จะ หย่อน อยู่ บ้าง ก็ ไม่ สำคัญ
เพราะ การ จับ ใจ ผู้ร้าย ที่ สดัก สำคัญ จะ ต้อง
ถึง ใช้ กำลัง พดตกระเวร ก็ ยัง ไม่ เคย มี

แผนกการ
จัดของสัตว์

๓๖ เรียง กอง สัตว์ คง เมือง แต่ กอง นอก
ซึ่ง มณฑล ได้ จัด ใน ระหว่าง ๕ ปี คือ

๑ ใน ชั้น ต้น เป็น ความ ลำบาก ที่ ทะเบียน ราษฎร
สำหรับ เมือง ไม่มี ต้อง มา คัด ดอก จาก
กระทรวง มหาดไทย ไป สอด สอน ถึง เช่น นั้น ก็ ไม่
ใคร จะ ตรง กัน ได้ ด้วย ทะเบียน คง ไว้ แต่
ครั้ง ตั้ง กอง สดัก เฆบ ประมาณ ถ่วง มา แล้ว ราว ๒๔ ปี
หา ได้ บอก ขึ้น แต่ จำหน่าย หัก โอน ไม่ ส่วน ตัว
เจ้า หมู นาย กอง ก็ จม คาย หนี หาย เปลี่ยน ผลัด คน
ใหม่ รับ ควบคุม แทน กัน ต่อ ๆ มา ในปี แรก จึง
ไม่ได้ จำนวน แน่ นอน

๒ จำพวกขุนหมื่นรับตัวพิมพ์คุม ดัก แด บุตรหมื่นบุตรไพร่แซนขาว ซึ่งเป็นธรรมเนียมเคย ยกไว้สำหรับ ภาระหน้าที่ใช้ ด้อย ใน ส่วน ราชการ แด ส่วน ตัว เจ้าหมื่น นายกอง ได้รับ ความหนัก ๆ เบา ๆ ไม่ สม่า เสมอ หน้ากัน มา แต่ ก่อน นั้น ได้ มีความเห็นขออนุญาตต่อกระทรวงมหาดไทย ให้ ยกเลิก การภาระหน้าที่ใช้ แผล แด ภาระหน้าที่เอาสิ่ง ของ นั้น เสีย ต่อ ไป ถ้า มี ราชการ แด การ ส่วน ตัว เจ้า หมื่น นายกอง ให้ ขอ หา ว่า จัง กัน ตามวคา กระทรวง มหาดไทย ได้ อนุญาต ให้ จัดตาม ความ เห็น จึง ให้ เจ้า หมื่น นายกอง ยื่น ทาง ว่าว แด เก็บเงิน แก่ พวก ขุน หมื่น แด แด แซนขาว ที่ อา ยุคมีตั้งแต่ ๑๒ ปีขึ้นไป เก็บคน ๑ ปี ละ ๖ บาท ทาสคนละ ๓ บาท เท่ากับเดชะของเมืองแดงของด้วย ต่าง ๆ

๓ ตรวจดูจำนวนเงินที่ค้างชำระช้อนกัน มาแต่ ก่อน ๆ ตั้ง ๒๐ จำนวน ถึง ๓ จำนวน ถึง ๔ จำนวน เป็นอย่างน้อยนั้น มิได้ ค้างกับตัวเดชะมากมายเช่นนั้น โดยจะมีบ้างบางกองก็เล็กน้อย ที่จริงค้างแก่เจ้าหมื่น นายกองเสียแทบทั้งนั้น เหตุที่ค้างนั้นก็เพราะเจ้าหมื่น นายกองรู้มากถือเสียว่าการเร่งรัดอยู่ข้างอื่นแะ จึง เอาไปยึดถือไว้ ใช้ด้อยหาประโยชน์ตามความพอใจ เป็นแบบต่อ ๆ กันมา ในชั้นนี้ถ้าจะเร่งรัดกันเต็ม ที่ไม่ลดหย่อน บางกองที่เงินค้างน้อยหรือที่มิเหลือ หนึ่งก็จะได้ แค่น้อยรายที่จะไม่ได้ นั้นมากต่อมาก ถ้า ต้องเร่งตั้งตัวหนักเข้าก็คงหันไปทางล้มละลายเห็นได้ ไม่เท่าเสีย จึงต้องอนุโลมจัดแบ่งเป็นสองคอง คือคองเก่าที่ค้างตั้งแต่ ร, ศ, ๑๑๐ ขึ้นไปผ่อนให้ตั้ง ปี ๑ ร้อยละ ๑๐ ตามเงินที่ค้างตั้งแต่ ร, ศ, ๑๑๑ ลงมาเป็นคองใหม่เร่งรัดให้ ตั้งเสร็จไม่ยอมให้ค้าง

๔ วิธีตั้งเงินช่วยแต่ก่อนมาเจ้าหมื่นนายกอง ต้องนำเงินเข้ามาตั้งต่อเจ้าพนักงานกรุงเทพ ฯ เห็น เป็นการซ้ำแต่เกิดความลำบากแก่เจ้าหมื่นนายกอง จึง มีความเห็นขออนุญาตต่อกระทรวงมหาดไทย ให้ เจ้าหมื่นนายกองส่งเงินที่คลังมณฑล กระทรวงได้ อนุญาต ตามความเห็น

๕ ด้วยของค่าอัคราที่เรียกเก็บเงินแทนทอง คนหนึ่ง ปีละ ๗ บาท ทาส คน ละ ๓ บาท ๓๒ ปีฐ เห็น ว่า แรง กว่า ด้วยอื่น จึงขอ อนุญาต ต่อ กระทรวง มหาดไทย ให้ ลดลง คงเก็บคนละ ๖ บาท ทาส ๓ บาท เท่ากัน กระทรวง มหาดไทย ได้อนุญาตจัดตามความเห็น

๖ ขรมนิยม สิบดต เต็มเจ้า หมื่น นาย กอง ได้ รับ เป็น ตัวคน คือ สิบคนได้ สิบดต ๑ คน ถ้า สิบคน ลงมาถึงหนึ่ง ไม่ได้ สิบดต เห็น ว่า ผลที่ได้ต่ำ ๆ สูง ๆ ไม่เสมอ หน้ากัน จึงขอ อนุญาต ต่อ กระทรวง มหาดไทย ให้ เป็น เงินแทนแต่ คงคิดให้ สิบ ดต สอง ตามจำนวน เงิน ที่เก็บ ตั้ง มาก แด น้อย กระทรวงมหาดไทยได้ อนุญาตให้ จัดตามความเห็น

๗ การออกใบเสร็จ เก็บเงิน แก่ตัวเดชะ เต็ม มา เจ้าหมื่นนายกอง ออกใบเสร็จ ส่วน ตัวให้ เห็น ว่า เป็นช่องทางเสียหาย หลดขาดประการ จึง ขอ อนุญาต ให้ เจ้าหมื่น นายกอง รับใบเสร็จ ต่อ เจ้า พนักงานมณฑล ไปเก็บเงินแก่ตัวเดชะ ห้ามไม่ให้ ใช้ ใบเสร็จส่วน ตัว

๘ การหักจำหน่วยเดชะ ตั้งแต่ ร, ศ, ๑๑๓ ต่อมา ได้ ขออนุญาตให้เจ้า หมื่น นาย กอง ยื่น ทาง ว่าว หัก จำหน่วยได้ ที่ มณฑล จะ ได้ ตรวจ คอ การตรวจด้อย แด แด้ว เร้ว เข้า ส่วน เหนือ ร, ศ, ๑๑๓ ขึ้น ไปที่ ยัง ค้าง กัน อยู่ นั้น ให้ ลงมาหัก โอนกัน ที่ กรุงเทพ ฯ ตามเดิม

๘ การ ทางว่ารับใบเสร็จแต่หักจำ หมายเลข
 โฉนดนั้น ได้ออกแบบตัว อย่าง ให้ นายกอง ทำ ยื่น
 ถึงเทศาภิบาล บางกอง ไม่ชำนาญ ในการ หนังสือ แด
 บานยี่ กว่าจะถูก ก็ต้อง เสียเงินค่าจ้าง ทำ ซ้ำซาก
 แด เสียเวลา จึงได้ จ้างพิมพ์แบบทางว่า
 ขึ้นไปไว้ จำหน่าย ให้ นายกอง ค่อนั้น มาจึง
 ได้รับความสะดวก เร็ว ขึ้น

๙ เรื่องอาการป่าฝั่ง ธรรมชาติเดิมมีนายกอง
 ดงมารับ ผูกขาดต่อเจ้าพนักงาน กรุงเทพฯ ฯ กำหนด
 ฝั่ง ๕ ฝั่ง ถ้าไม่มี ต้อง ฝั่งเป็นเงินแทน ตามอัตรา
 ฝั่ง ละ ๒ บาท แต่ มี เลข ดำหรับ ใช้ทำ การ
 ป่าฝั่งตาม มาก แด น้อย ถ้า ปี ไต ฝั่งได้ มาก
 ด้ว่าจำนวน ที่ รับ ผูกขาดไป ฝั่งที่ เหลื่อนั้น
 ได้เฉลี่ย แบ่ง กัน ถ้า ปี ไต ฝั่งได้ น้อย

นาย กอง เก็บ เฉลี่ย เอา เงิน แก่ ตัว เลข มา ฝั่ง แทน
 ๕ ฝั่ง แต่ ตัว เลข เหลื่อนั้น ตาย ไม่หัก ดักไม่บอก
 เห็น ว่า คน จำพวก นี้ ยังมี ส่วน หนัก ๆ เบา ๆ อยู่
 จึง ได้ ขอ อนุญาต จัดใหม่คือ ส่วน ตัว เลข ให้
 มี นาย กองควบคุม ยก ขึ้น เป็น กอง ด้ร่วย เก็บ เงิน
 เหมือน ด้ร่วย อื่น ๆ ส่วน ป่าฝั่ง แยก ออก ไป
 ให้ว่า ประมุข เป็น ผูก ขาด เป็น ราย ค่าบดส่วน หนึ่ง

๑๐ การเก็บเงิน ด้ร่วย ยังมี ช่องทางที่ตกหล่น
 อยู่ มาก ก่อว่า คือ ตัว เลข ชนิดที่ เจ้าหมู่ ด้
 จำหน่ายว่าหนักดี หรือชนิดที่ มี ตัว อยู่ แต่ เจ้าหมู่
 ไม้ยื่นทางว่าว เก็บยกกันเอาไว้ ใช้ ส้อยเปง กำลัง
 ส่วนตัวก็ดี อีกชนิดหนึ่ง ที่ไม่มีเจ้าหมู่ ปกครอง
 ด้ยวระบาท อยู่ก็ดี ทั้งสามชนิดนี้ขาดความ
 ด้รวจตรา จึงเป็นทาง ให้เจ้า หมู่ นายกอง ด้ มาก
 แดถึง ด้ จำหน่าย แดปีด้บัง ด้ ได้ จำนวนอายุด้ด้ ๕๐
 ๕๐ ปี ไม่เคย เสีย เงิน แดตกเกณฑ์เลย จนแก่
 ด้รวกมี จึงได้ มีความ เห็นขออนุญาต ด้อกระหวง
 มหาดไทยให้ กรมการ ด้เอา เป็นผู้ ด้รวจ เก็บความ

หลัง เจ้าหมู่ นายกอง ด้ร้อมด้ว กำหนด ผู้ใหญ่บ้าน
 เจ้าของค่าบด อีกชั้นหนึ่ง เมื่อได้ รับอนุญาตแล้ว
 จึงได้ ด้งกัน ด้งมือเก็บในปี ๑๑๕ แต่เป็นจำนวนเงิน
 ของปี ๑๑๓ อัตราที่เก็บก็เท่ากับ เลขกองคือคน
 หนึ่งปีละ ๒ บาท ทาย ปีละ ๓ บาท มีจำนวนเงิน
 ที่เก็บได้ ในปีแรกถึง ๓๕, ๕๒๕ บาท ปี ถัดต่อมา
 ก็ยังเก็บได้ ทวี ขึ้น เป็นลำดับมา แดอยู่ ในข้อ ๑๗
 แล้ว เมื่อมีผลเป็นพยาน อยู่เช่นนี้ จึงได้ เก็บ
 อยู่เต็มทุกปี ฝ่ายเจ้า หมู่ นายกองหมด ทำที่
 จะคิด มีด้บัง ด้งปลอย กัดคิดเกิดยกด้อมเอาคน
 เหลื่อนั้น เข้าไว้ ในกอง เพื่อจะได้ ส่วนลด ให้มากขึ้น

๑๑ ด้ร่วย ครังกอง เมืองด้านซ้าย ขึ้นเมือง
 พิษณุโลก เดิมมาด้ว ด้วราชการ เป็นนายกอง
 เก็บเงิน ด้งแทนครัง คน ๑ ปี ละ ๓ บาท ทายปีละ
 ๑ บาท ๓๒ อัฐ แบ่งเป็นส่วนได้ ของผู้ ด้วราชการ ๓
 ด้งม ด้ง หดง ๒ ส่วน เห็นด้วเกด้ว่า ว่าเงินเกำ
 ด้ง อยู่กับเจ้าหมู่ นายกอง มากมาย ทั้งส่วนได้
 ของเจ้า หมู่ นายกอง ก็ยังด้งกว่า ด้ร่วยอื่น แดเขต
 แขวงเมืองด้านซ้าย คิดค้อ กับมณฑล ฝ่ายเหนือ ซึ่ง
 เก็บ ด้ร่วยค่ากว่า จึงมีความ เห็น ขออนุญาต
 ด้อกระหวงมหาดไทย ให้เด็ก กองเสียคงเก็บ เป็น
 เลขระบาทด้ แดลดค่า ด้ร่วย ด้ง คงเก็บแต่ เต็ม
 คนละ ๒ บาท ทายคน ละ ๑ บาท กระหวงได้
 อนุญาตให้ ตามความเห็น จึงได้ด้งมือ ด้งด้
 ๑, ๑๑๕ มา การเก็บค้อย ด้ดวก รวดเร็วขึ้น

๑๒ เรื่อง เงินด้ร่วยค่าง ตอนเก่า ที่ให้เจ้า หมู่
 นายกอง ด้ด้งด้แล้ว ๑๐๐ ละ ๑๐ บ้าง อยู่ในระหวาง
 ชำระ ยังไม่ได้ ด้ด้ม้าง เงินเหลื่อนั้น กว่าจะได้ ด้ร็จ
 ด้ด้ ๑๐ ปี แดจะด้รับเงิน ตลอดไปทุกปี ๆ หรือ
 จะไม่ได้ รับ ก็ไม่ ด้สามารถ รับประกันได้ เมื่อเห็น
 อยู่ว่า เป็นของ ไม่แน่นอน เช่นนี้ จึงต้อง หาทาง
 ด้อนโดย ด้งจะไม่ได้ เงินด้ม้อด้ว แดแล้ว ด้ร็จ

คราวเดียวได้ ก็ยัง เปนทาง ดีกว่า จึงได้ มีความ
เห็น ขออนุญาต ต่อกระทรวงมหาดไทยคือ แบ่ง
จำนวนเงิน ที่ค้าง อยู่ นั้น ออกเป็นสาม ส่วน ถ้า
กองใดส่ง คราวเดียวเสร็จ ยอมลดให้เจ้า หมู่
นายกอง ๓ ส่วน ดั่งหลวง ๒ ส่วน เมื่อเจ้าหมู่
นายกองได้ รมผล ที่ผ่อนให้ ดังนี้ บางคนมีทุนรอน
หรือ มี ที่ หยบยืม ก็ มีความยินดีจัดแจง ดั่ง เดิมา
ไปได้ มาก เว้นแต่ ที่ขัดสนจนจริง ก็ต้องส่งปีหนึ่ง
ร้อยละสิบ ตามเดิม

๑๔ ร.ศ., ๑๑๓ เป็น ปีแรก รวม กอง ส่วย
ได้ ๒๘๐ กอง ร.ศ., ๑๑๔ มี ๒๘๐ กอง ร.ศ., ๑๑๕
มี ๓๔๘ กอง ครั้น ร.ศ., ๑๑๖ เห็น ว่ากองส่วย
มีมาก การเร่งรัด ให้ส่งเงิน ไม่ใคร่ รวด เร็ว
แต่ยากแก่การ ตรวจสอบ ฝ่ายนายกองบางคน
ก็ไม่มีหลักถนอมมั่นคง เป็นข้อให้เงินหลวงขาดสูญ
แฉบาง กอง มี ตัวเลขน้อย ได้ สิบลดไม่คุ้มค่าใส่หุ้ย
จึงได้ มีความเห็น ขออนุญาตรวมกองเลข ให้
น้อยเข้า เมื่อกระทรวงมหาดไทยโปรดอนุญาต
แล้ว จึงได้ จัดทบท ให้คง มีแต่ ๑๗๘ กอง ต่อมา
ร.ศ., ๑๑๗ ทบอิกคงมีอยู่ ๑๓๓ กอง แจ้ง อยู่ใน
บัญชีหมาย (๓)

๑๕ ได้ เร่งรัดเงิน ค้าง เก่า ตามที่ผ่อนให้
เจ้าหมู่ นายกอง ผัดส่ง ๓๐๐ ละ ๑๑ ได้เงินใน
ร.ศ., ๑๑๓ ๒๓๓ บาท ร.ศ., ๑๑๔ ๓, ๔๕๔
บาท ร.ศ., ๑๑๕ ๔, ๖๖๐ บาท ร.ศ., ๑๑๖
๑๕, ๗๖๗ บาท ร.ศ., ๑๑๗ ๘, ๔๗๗ บาท

๑๖ เงินส่วยกอง ที่เจ้าหมู่ นายกอง เก็บส่ง
เป็นลำดับปี ได้รับเงิน ร.ศ., ๑๑๓ ๕, ๖๓๖ บาท
ร.ศ., ๑๑๔ ๘๘, ๓๗๘ บาท ร.ศ., ๑๑๕ ๙๐๕, ๐๗๕
บาท ร.ศ., ๑๑๖ ๑๓๓, ๕๓๓ บาท ร.ศ., ๑๑๗
๗๗, ๘๓๒ บาท บัญชีหมาย (๓)

๑๗ เงิน เลข ระบายที่กรมการอำเภอตรวจ
เก็บตามหลัง เจ้าหมู่ นายกองนั้น ได้เงิน ร.ศ., ๑๑๓
๓๕, ๕๒๕ บาท ร.ศ., ๑๑๔ ๗๐, ๑๘๐ บาท
ร.ศ., ๑๑๕ ๖๕, ๓๖๒ บาท ร.ศ., ๑๑๖
๘๕, ๕๘๘ บาท ร.ศ., ๑๑๗ จะตั้งมือเก็บ
คือปี ๑๑๘ บัญชีหมาย (๓)

๑๘ เงิน เลข ระบายที่กรมการอำเภอเก็บได้
นั้น จำนวนปี ๑๑๓ ให้ สิบลดร้อยละ ๒๐ แบ่ง
เป็นส่วนได้ ของกรมการ อำเภอ ๖ ส่วน กำหนด
๗ ส่วน ผู้ใหญ่บ้าน ๗ ส่วน ต่อมา ร.ศ., ๑๑๔
ร.ศ., ๑๑๕ คงให้ สิบลดแก่กำหนด ผู้ใหญ่บ้าน
รวมกัน ๑๐๐ ละ ๗ กรมการ อำเภอไม่ต้องให้
เพราะได้รับพระราชทานเงิน เดือนแล้ว ร.ศ., ๑๑๖
ตกลงคงให้ สิบลดแก่กำหนด ๑๐๐ ละ ๕ เงินส่วน
ตอนใหม่นั้น ถ้าคิดตามจำนวนคนแล้ว ไม่มีทางค่า
เว้น แต่การส่งเงินบางที่ไม่เสร็จ ในเฉพาะปี ต้อง
เหลือมีปีกัน เช่น ร.ศ., ๑๑๗ ดูจำนวนเงินจึง
ต่ำกว่า ร.ศ., ๑๑๖ ที่จริง เงินคงได้ ไม่ต่ำแต่จะ
รับคือปี ๑๑๘

ได้จัดการแก้ไข ในเรื่อง ส่วยแต่ ปีแรกเป็น
ลำดับมา ถึงปี ๑๑๗ จน ที่สุดรวม กอง ให้น้อย
เข้า จะนับว่า เปนทางดี แล้วก็ยังไม่ได้ โดยยังมี
สิ่งเสียหาย อยู่ คือ ๑ เก็บเงินส่ง ไม่ใคร่เสร็จใน
เฉพาะปี ๒ การ มั่นคงของการเงิน สู่กรมการอำเภอ
ไม่ได้ ๓ ถ้าหากแก่การทะเมี้ยนบัญชี ๔ ต้องเสีย
เงิน ส่วนจ่าย คือ สิบลดยัง มาก อยู่ ๕ แบ่งเก็บเป็น
สองพวก ดูลำบาก ทางที่จะแก้ไขให้ดีขึ้นก็ควร
ยกเลิกกองเสียให้หมด มอบให้กรมการ อำเภอ
เป็นผู้เก็บ แทน อย่างเช่นเลข ระบาย เพราะตัวเลข

เหล่านั้นเป็นคนอยู่ในพื้นมณฑลแทบทั้ง ดั้น จะเหลือ
คงให้ เปนกองอยู่ บ้าง เด็กน้อย ก็แต่ ที่จำเปน

ส่วนเงินเก่าที่ค้าง เจ้าหมื่นนายกอง เมื่อควร
จะผ่อนให้ ผิดตั้ง หรือควรเร่งรัด ให้เสร็จได้
หรือที่ควร ให้ ล้มละลาย ก็ควรจัดไปให้ เปนที่ เสร็จ
แก่ทะ เบี่ยนบาญชี

ความเห็นเรื่องยกเลิก เจ้าหมื่นนายกอง นี้ ได้
นำเสนอน ในที่ ประชุมเทศาภิบาล ปี ๑๑๗ ได้ ตกลง
อนุญาต ให้ จัดตามความเห็นแล้ว จะได้ ดงเมื่อ
จัดใน ร, ศ, ๑๑๘ ต่อ ไป

ผู้ขโมยเงิน

๑๗ การ ผู้ขโมยเงิน ร, ศ, ๑๑๓ เปน
ครั้งแรกที่ได้ จัดการ คือ ได้ แต่ง กรมการพิเศษ
ออก ผู้เก็บได้ เปน จำนวนเงิน ๒,๘๔๓ คน เงิน
๑๑,๓๘๒ บาท

ครั้ง ร, ศ, ๑๑๖ ผู้ครั้งที่ ๒ ดั้นที่
เปนส่วนยก พระราชทาน ไม่ ต้องผูก โดยได้ ออก
เงิน ช่วยบำรุง ในราชการปี ๑ ไม่ต่ำกว่า ๑๐๐ บาท
นั้น ๘๒ คน เงินที่คงผูก ๒,๘๒๐ คน เปนเงิน
๑๑,๘๘๗ บาท การ ผู้ใช้ งานเองเดียวกับ เมื่อ
ร, ศ, ๑๑๓

โจรผู้ร้าย

๑๘ การ โจรผู้ร้าย ในปีแรก ตรวจ ไม่ได้
จำนวนแน่นอน เพราะยังไม่ได้ จัดตั้ง กำนัน ผู้
ใหญ่บ้าน ต่อปลายปี จัดตั้ง กำนัน ผู้ใหญ่บ้านแล้ว
ได้ ให้ กำนัน ผู้ใหญ่ บ้าน ยื่น รายงาน เหตุ การ โจร

ผู้ร้าย ต่อกรมการ อำเภอ ๆ เปน ผู้บังคับ ผู้ว่า
ราชการ เมือง เสมอทุกเดือน รายงาน ชนิดนี้
จัด เปน ขรรคมดา คือ ทุนทรัพย์ต่ำกว่า ๑๐๐ บาท
ลงมา ถ้า ตัก ทุนทรัพย์ สูงกว่า ๑๐๐ บาท ขึ้นไป
ให้ ยื่น รายงาน จร ในเวลา ที่ เกิด ทุกคราว รายงาน
ทั้งสอง อย่างนี้ ผู้ว่า ราชการ เมือง ต้อง ส่ง ถึง
มณฑล เสมอ ทุกเดือน ด้วย

ผู้ร้าย ที่ ตรวจ ได้ ตาม รายงาน กรมการ อำเภอ
นับ ตั้งแต่ เดือน กรกฎาคม ถึง เดือน มีนาคม ค.ศ. ๑๑๓
รวมทั้ง มณฑล คือ :- ซ้ำกันตาย ๘ ราย
ได้ ตัว ๓ ไม่ได้ ตัว ๕ ตีชิง ๕ ราย ไม่ได้ ตัว
ผู้ร้าย ตัก ม้า โค กระบือ มี ๓๐ ราย ได้ ตัว ๑
ไม่ได้ ตัว ๒๙ ผู้ร้าย ตัก ทุนทรัพย์ แต่ ๑๐๐ บาท
ขึ้นไป ถึง ๑๐๐๐ บาท มี ๔๒ ราย ได้ ตัว ๔
ไม่ได้ ตัว ๓๘ ตัก ทุนทรัพย์ ต่ำกว่า ๑๐๐ บาท
ลงมา ถึง ๕ บาท มี ๑๓๕ ราย ไม่ได้ ตัว ๑๑๔
แต่ ผู้ร้าย ตัก เด็ก น้อย ต่ำกว่า ๕ บาท ลงมา
กำหนด ผู้ใหญ่ บ้าน ไม่ ใคร จะ ยื่น รายงาน เสีย โดยมาก
เพราะ เข้าใจ ว่า เปน การ เด็ก น้อย

ต่อมา ปี ๑๑๔ เห็นว่า ผู้ร้าย ตัก เด็ก น้อย ที่
กำหนด ผู้ใหญ่ บ้าน ไม่ ได้ ยื่น รายงาน นั้น เปน การ
ไม่รู้ แน่ นอนว่า ปี หนึ่ง ผู้ร้าย จะ เกิด ขึ้น มาก
เพียง ไດ จึง ได้ มี คำสั่ง ให้ เมือง กำชับ กรมการ
อำเภอ กำหนด ผู้ใหญ่ บ้าน ว่า ต่อไป ไม่ว่า ผู้ร้าย
ชนิด ไດ ถ้า เกิด ขึ้น แล้ว ต้อง ลง ใน รายงาน
ประจำ เดือน จง ทุก ราย รวม ผู้ร้าย เกิด ขึ้น ใน ปีนี้
คือ :- ผู้ร้าย ซ้ำกันตาย ๘ ราย ได้ ตัว ๖
ไม่ได้ ตัว ๒ ตีชิง ตาม ราย ไม่ได้ ตัว ทั้ง ไฟ
จุด บ้าน เรือน ๕ ราย ได้ ตัว ๒ ไม่ได้ ตัว ๓

ลักษณะ ๓ ราย ได้ตัว ๒ ไม่ได้ตัว ๑ ดักม้า
โค กระบือ ๓๐ ราย ได้ตัว ๖ ไม่ได้ตัว ๒๔
ย่อง เบา ตัวงัก กุณฑกรพัย ตั้งแต่ ๑๖๐ บาท ขึ้น
ไปถึง ๑,๐๐๐ บาท มี ๗๐ ราย ได้ตัว ๓๐
ไม่ได้ตัว ๔๐ ดักกุณฑกรพัยต่ำกว่า ๑๖๐ บาท
ลงมาถึง ๑ บาท มี ๑๐๙ ราย ได้ตัว ๒๙
ไม่ได้ตัว ๘๐

ปี ๑๑๕ ผู้ร้ายฆ่ากันตาย ๓ ราย ได้ตัว ๒
ไม่ได้ตัว ๑ คีซิง ๑ ราย ไม่ได้ตัว ทั้งไฟจุด
บ้านเรือน ๓ รายไม่ได้ตัว ดักม้าโค กระบือ ๒๓ ราย
ได้ตัว ๖ ไม่ได้ตัว ๑๗ ย่องเบาตัวงักกุณฑกรพัย
แต่ ๑๖๐ บาท ขึ้นไปถึง ๑,๐๐๐ บาท มี ๘๓ ราย
ได้ตัว ๒๖ ไม่ได้ตัว ๕๗ ดักกุณฑกรพัย
ต่ำกว่า ๑๖๐ บาท ลงมาถึง ๑ บาท มี ๒๖๐ ราย
ได้ตัว ๘๖ ไม่ได้ตัว ๑๖๔

ปี ๑๑๖ ผู้ร้ายปล้น ๑ ราย ได้ตัว ฆ่ากัน
ตาย ๑๓ ราย ได้ตัว ๗ ไม่ได้ตัว ๕
คีซิง ๔ ราย ได้ตัว ๑ ไม่ได้ตัว ๓ ทั้งไฟ
จุดบ้านเรือน ๓ ราย ได้ตัว ๑ ไม่ได้ตัว ๒
ดักม้าโค กระบือ ๕๐ ราย ได้ตัว ๑๓ ไม่ได้
ตัว ๓๗ ย่องเบาตัวงักกุณฑกรพัย ตั้งแต่ ๑๖๐ บาท
ขึ้นไป ถึง ๑,๐๐๐ บาท มี ๖๔ ราย ได้ตัว ๑๙
ไม่ได้ตัว ๔๕ ดักกุณฑกรพัย ต่ำกว่า ๑๖๐ บาท
ลงมาถึง ๑ บาท มี ๓๕๙ ราย ได้ตัว ๑๐๗
ไม่ได้ตัว ๒๕๒

ปี ๑๑๗ ผู้ร้ายฆ่ากันตาย ๑๒ ราย ได้ตัว ๘
ไม่ได้ตัว ๔ คีซิง ๑ ราย ไม่ได้ตัว ดักช้าง ๒ ราย
ไม่ได้ตัว ดักม้าโค กระบือ ๓๕ ราย ได้ตัว ๑๒
ไม่ได้ตัว ๒๓ ย่องเบาตัวงักกุณฑกรพัย ตั้งแต่
๑๖๐ บาท ขึ้นไปถึง ๑,๐๐๐ บาท มี ๗๐ ราย

ได้ตัว ๒๓ ไม่ได้ตัว ๔๗ ดักกุณฑกรพัย ต่ำกว่า
๑๖๐ บาท ลงมาถึง ๑ บาท มี ๓๐๕ ราย ได้ตัว
๑๒๔ ไม่ได้ตัว ๒๐๐ ราย เด็ดยึดแจ้งอยู่ใน
บาณชั้หมาย (ค)

ผู้ร้ายที่เกิดในระหว่าง ๕ ปีนี้ เป็น ชนิด
ดักของเด็กน้อย มากกว่า ชนิดอื่น ที่จับตัวผู้ร้าย
ได้น้อยกว่าที่ไม่ได้ตัวนั้น เพราะเจ้าของแล
กำนันผู้ใหญ่บ้านไม่ใคร่สนใจ โดยถือว่าเป็น
ของเด็กน้อย ไม่มีราคา จะกระคือ รือรันกัน
อยู่ในเมื่อ แรกหาย ชนิดนี้ ดักน้อย ครั้นไม่
ได้ตัวก็เลย ทอด ธุระ

ชนิด ฆ่ากันตายที่ไม่ได้ตัวบางเรื่อง ก็เพราะ
ไป ดักดอบ ฆ่าพันกันในปีที่ดักดี ห่างไกลจาก
บ้านเรือน การ ลับล่อน จับจึงไม่รวดเร็วทัน
ท่วงที แต่เจ้านาที่ก็มีได้ดัก ได้ตั้ง ความเพียร
พยายามลึบล่อนอยู่เดมอด บางรายดวงพัน มา
สองสามปีจึงจับได้ก็มี แต่ที่ ดูกูญไม่ได้ เค้ง
เจื่อน นั้น น้อย ราย ครั้น เมื่อ จับ ได้ตัวแล้ว
ไม่ได้ ถอน ในรายงานที่เกิด ของ ปีนั้น ๆ ออก
โดยถือว่า ล่อง ซ้ำม ปี มาแล้ว จำนวน ที่ ตั้ง
ไว้ว่า ไม่ได้ตัว จึงยังมี อยู่ มาก ราย

ชนิด ดัก ลักตัว พาหนะ นี้ เป็น ความ หนัก ของ
การ ปกครองในข้อ ที่ เจ้า ของ ไม่ใคร่ จะดูแล
รักษา ปด้อยปลดะ ทอด ทั้งไว้ ตั้ง ๑๔-๑๕ วัน
จึงไป ตรวจตราครั้ง หนึ่ง ต่อไม่พบจึง เข้าใจ
ว่า ผู้ร้าย ดัก ไป บอก กล่าวอำเภอกำนันได้
บ้าง ร้อง ราษฎร ช่วย ติดตาม บางทีไป พบ
ได้คืนโดย พลัดไปก็มี ถ้า ถูก ผู้ ร้ายดัก ไม่
ใคร่จะ ได้คืน เพราะ เจ้า ของ ไม่ทราบ ว่า

จะหายช้าเร็วแต่เมื่อไร หมดทางที่จะถาม ร้องรอย หนทางที่จะบ้องกัน อันตรายเรื่องนี้ ก็ได้คิดจัดลงไว้ คือ ห้ามไม่ให้ปลดปล่อย เวลากลางคืน แต่ก็ไม่ได้ตลอดไปได้ด้วยเป็น ที่พอใจ ของ ชาว เมือง ซึ่ง มาก ด้วยกัน จึง ต้อง อนุโลม ตาม ที่จริงเรื่อง ปลดปล่อย สัตว์พาหนะ นี้ ไม่เป็น โทษ แต่เฉพาะ ยั่วให้ผู้ร้าย กำราบ ย่อมให้ โทษ ตลอดไป ถึงเจ้าของ ต้อง เสียเงิน ค่าเข้าของที่ สัตว์ ไปกินแถม ทำอันตราย ของ ผู้อื่น เกิดเป็น ถ้อยความกัน ชุกชุม อยู่เสมอ บาง รายเมื่อปลดปล่อยไฉน าก็เลย พลัด ไปจนถึง กำจัด เจ้า ของ จะ คิด ตาม อำเภอกำนัน จับ ไว้ ได้ ต้อง ประกาศโฆษณาหาตัวเจ้าของ ปีหนึ่ง ี่ ไม่ต่ำกว่า ๓๐ ราย นอกจาก ถูกปลดปล่อย ทั้ง ไว้แล้ว ก็ยังมี ถูกถอน คอกแถมที่ ผูก ถือไว้บ้าง แต่ น้อย ราย ผู้ร้าย ชนิดนี้ ไม่ใคร่ จะ พันมือ ได้ ด้วยการติดตามกัน ท่วงที แต่ ชนิด ที่จะ เข้า แยะซิง เอา ซึ่ง นำในมณฑลนี้ไม่มีเลย ที่ เรียกว่า ราย หนึ่ง ี่ ไม่ใช้ ตัก ตั้ง ๒๐-๓๐ ถ้า เป็น กระบือก็ ตั้งแต่ กระบือ ๑ ถึง ๗-๘ กระบือ เป็น อย่าง มาก ถ้า ช้าง ก็ เพียง ช้าง ๑ เท่านั้น ทางที่ ผู้ร้ายลักสัตว์ พาหนะในมณฑลนี้ คือ ไปทางเมืองตาก เมืองกำแพงเพชร มากกว่าทางอื่น

นักโทษในเรือนจำ

๓๘ ตารางสำหรับคุมขังนักโทษ ในมณฑล พิษณุโลกมี ๕ แห่ง มีนักโทษที่เหลือมาจาก ร.ศ. ๑๑๔, ๒๓๘ คน ต้องโทษ ร.ศ. ๑๑๕, ๒๓๘ คน รวม ๔๗๖ คน จำหน่ายพ้นโทษ ๔๓๕ คน คง ๑๔๑ คน ร.ศ. ๑๑๖ ต้องโทษ ๓๘๕ คน รวม ๕๒๑ คน จำหน่ายพ้นโทษ ๓๗๑ คน ตาย ๗ คน คง ๑๕๐ คน

ร.ศ. ๑๑๗ ต้อง โทษ ๒๕๑ คน รวม ๔๑๒ คน จำหน่ายพ้นโทษ ๑๔๗ คน เหลือ ๑ คน คงเหลือ อยู่ยกไป ร.ศ. ๑๑๘, ๒๕๕ คน ปรากฏหมาย (ข) ร.ศ. ๑๑๓ เป็นชั้นแรกพึงลงมือจัด จึงยังมีได้ จำนวนแน่นอน แลนักโทษเหล่านี้มีส่วนความ อาญามากกว่าความพึง แลเดิมมาเป็น ความหนัก ที่บางคน ต้องจำอยู่หลายปี ยังไม่ได้ รับคำตัดสิน บ้างคิดอยู่จนเลยกำหนดโทษบ้าง มาใน ร.ศ. ๑๑๓ ร.ศ. ๑๑๔ ร.ศ. ๑๑๕ ร.ศ. ๑๑๖ ตั้ง มณฑลขึ้น จึงได้ ชำระ ระเบียบ ส่วนคดีอื่น ได้ขาดได้ที่ มณฑล ก็เป็นการแล้วเร็วได้ ที่เป็นส่วน ต้องส่งขอ คำ ตัดสิน ศาล กรุงเทพ ฯ ก็จำต้องช้า โดยระยะทาง ห่างไกลกัน

แลการเดิมยังอาหาญ ที่นักโทษรับประทานก็ อาศัยรายส่วนญาติพี่น้องส่งบ้าง พำมรัง เกอ หนุนบ้าง โดยนอกจาก ทำการหุดวงแล้วก็ได้ ใช้แรงนักโทษรับจ้างการส่วนตัว พอเลี้ยงกันไปได้ ไม่ถึงกับต้องอดหยาก

ต่อมา ร.ศ. ๑๑๗ จัดการเข้าระเบียบคือ ๑ โปรดเกล้าฯ ตั้งศาลพิเศษ ี่ ได้ตัดสินให้ รู้กำหนด โทษแลพ้นโทษ โดยมาก จะเหลือ อยู่บ้าง ก็แต่ที่พิจารณายังไม่เสร็จจำนวน ๒ เครื่อง หนึ่งหมัดอาหารสำหรับนักโทษ เป็นเงิน หุดวง จ่ายให้

การอาหารตามอัตรา นักโทษคนหนึ่ง ันละ ๘ อัฐ ได้จัดให้ว่า ประมุขกัน แต่ที่พิษณุโลก นักโทษมาก มีผู้รับประมุข ทำเลี้ยง คน หนึ่ง ไม่ถึง ๘ อัฐ เพราะ คนมาก อาศัยรายตัวกันได้ แต่บาง เมืองที่มีนักโทษ น้อย เป็นข้อ รังเกียด ไม่มีผู้รับทำ พำมรัง ต้อง เป่าผู้ทำเลี้ยง

ประโยชน์ของแผ่นดิน ที่เกิดจากนักโทษใน

เวลานี้ยังไม่ดูเห็นผล เพราะใช้เพียง แรงเดียว
โดยมาก ส่วนหัดถ กรรมนอกจากการ ช่างไม้
เวลานี้ยังไม่ควรจัด โดยมี กิจที่ต้องใช้ นักโทษ
ทำสถานที่ต่าง ๆ อยู่มาก

ประการ หนึ่ง ดึงดูด คนที่อยู่ประจำ บ้าน
เมือง เมื่อตกความอาญา อยู่ในเรือนจำ แล้วพ้น
โทษไป ย่อมรู้สึก ความเซ็ดหลวม ไม่ใคร่ มีซ้ำ
เป็นสองครั้ง กัดบปรกอบการ ทำมาหาเลี้ยงชีพ
โดยชอบธรรม โดยมาก

ว่าด้วยการบำรุง

๔๐ การบำรุงในส่วนราชการ แด่ข้าราชการ
ประโยชน์ ซึ่งได้ กระทำแต่ ปีแรกตั้งมณฑล
เป็นลำดับ ถึงปี ๑๑๗ นั้นคือ

เมืองพิษณุโลก

๑ ได้ ซ่อมแก้ไข เรือน ผู้ว่าราชการ ซึ่งตก
เป็นของหลวง หลัง ๑ ยาว ๑๓ วา กว้าง ๖ วา
สามศอก เดิม เป็นฝาหรือ มุงแฝก ได้ เปลี่ยน
เป็นฝาฉาบมุงสัง กระจัง ดินเงิน ค่าซ่อม ๓, ๕๐๑ บาท
แยกการมณฑล แด่ศาลมณฑล ขึ้นไปรวมทำ
อยู่แห่งเดียวกัน กว้างที่ว่าการ แด่ศาล ซึ่งทำขึ้น
ใหม่จะแล้ว ถึงจะได้ย้ายไป ตัว เรือนเก่านี้
คิดจะแก้ไข ให้เป็นคุก มณฑลต่อไป

๒ ทำศาลาหน้าตรงหน้า ที่ว่าการ มณฑล
๑ หลัง มีมุข ๒ ด้าน ยาว ๔ วา กว้าง ๓ วา มุง
ด้วยสังกระตี่ แด่ทำ สระพาน รอยต่อจากศาลาตง
มาถึงน้ำมีเรือรองรับ สระพาน หนึ่ง ถ้ำ รวมราคา
ตามที่เหมา ๑, ๘๖๐ บาท

๓ ทำศาลาว่าการ มณฑล หลัง ๑ ยาว ๒๒ วา
๒ ศอก กว้าง ๖ วา มุงด้วย กระจังไม้ฝาทาสี
เป็นราคาตามที่เหมา ๑๗, ๘๘๖ บาท

๔ ทำศาลา มณฑล หลัง ๑ ยาว ๑๒ วา กว้าง
๖ วา มุง กระจัง ไม้ ฝาทาสี ตามราคาเหมา
๘, ๕๐๐ บาท

๕ ทำโรงพดตะเวรหลัง ๑ กว้าง ๔ วา ๑ ศอก
ยาว ๗ วา ๒ ศอก ฝาทาสี มุง ด้วยแฝก ตาม
ราคาเหมา ๒, ๑๐๐ บาท

๖ ทำเรือนไว้สำหรับ ให้ข้าราชการ ใน กอง
ข้าหลวงพัก ๔ หลัง ๆ ๑ ยาว ๖ วา ๒ ศอก
กว้าง ๓ วา ๓ ศอก มุง กระจัง ไม้ ฝาทาสี เหมือน
กันทั้ง ๔ หลัง เป็นราคาเหมาทั้ง ๔ หลัง ๘, ๐๐๐ บาท

๗ ทำโรง ทหาร ๓ หลัง ๆ ๑ ยาว ๗ วา
๒ ศอก กว้าง ๔ วา ๒ ศอก อีก ๒ หลัง กว้างยาว
เหมือนกัน มุงด้วยสังกระตี่ ฝาทาสี ตามราคา
เหมา ๓๐, ๕๐๐ บาท

๘ ทำแพ สำหรับ ข้าราชการไปมาพัก ๑ หลัง
ยาว ๗ วา ๒ ศอก กว้าง ๔ วา ๒ ศอก มุง ด้วยแฝก
ฝาทาสี ตามราคา เหมา ๓, ๔๕๐ บาท

๙ ทำโรง ไปรษณีย์โทรเลข ๑ หลัง กว้าง
๓ วา ๑ ศอก ยาว ๖ วา ๒ ศอก ฝาฉาบ มุงด้วย แฝก
ตามราคา เหมา ๖๕๐ บาท

๑๐ ทำที่ว่าการ เมือง พิษณุโลก หลัง ๑ ยาว
๘ วา ๒ ศอก กว้าง ๕ วา ฝาฉาบ ทาสี มุงแฝก
ตาม ราคาเหมา ๒, ๘๐๐ บาท

๑๑ ทำตราง ช่างนักโทษ หลัง ๑ ยาว ๘ วา
๓ ศอก กว้าง ๖ วา มีโรงงาน โรงเลี้ยง อาหาร
โรงพึงกรรม โรงพยาบาล อยู่ในบริเวณตราง
ด้วย ตัวตรางแต่โรงงาน เหล่านี้ ทำด้วยไม้ ฝา
มุง แฝกเป็น อย่าง พอใช้ได้ อาได้รยคุม ช่าง ใน
ชั้นต้น ไปกว่า คุกที่ทำ ขึ้นใหม่จะแล้ว

สิ่งที่ทำตามกล่าวแล้วข้างบนนี้ เป็น ส่วน
เงินราชการ อนุญาตให้ทำขึ้น

๑๒ ทำโรงเรียน หลัง ๑ ยาว ๘ วา กว้าง
๕ วา ๒ ศอก ฝาทาสี มุงด้วย แผลก ราคาเหมา ๒,๒๐๐
บาท เงินในส่วนนี้ ใช้เงินเรียวยจากข้าราชการ

๑๓ ทำเรือน พัก ข้าราชการ ตามหัวเมือง ใน
มณฑล ซึ่งจะมาที่ มณฑล สำหรับจะได้ พัก
อาไศรยหลัง ๓ กว้าง ๓ วา ๒ ศอก ยาว ๗ วา
๑ ศอก มุงกระเบื้องดิน ฝาทาสี ราคาเหมา ๒,๕๐๐
บาท เงินในส่วนนี้ ใช้เงินเรียวยจากข้าราชการ
ซึ่งมีตำแหน่ง นาคที่ ทั้ง ๕ เมือง

๑๔ ทำศาล อำเภอดำรงขึ้น ในท้องที่ ซึ่ง แบ่ง
เป็นอำเภอดำรงขึ้นเมืองพิษณุโลก ๖ อำเภอกับทำศาล
ตรวจ ซึ่ง เป็นกิ่ง ของศาล อำเภอดำรงขึ้นอีก
อำเภอดำรง ๒ หลัง บ้าง ๓ หลัง บ้าง สำหรับกรรมการ
อำเภอดำรงไปพัก ทำการในท้องที่ เหล่า นั้น ในชั้นต้น
ทำ เป็นเครื่องผูก ภายหลังบางแห่งได้ เปลี่ยน
เป็นเครื่องไม้จริง บ้าง รวมในเขต แขวง เมือง
พิษณุโลก มี ศาล อำเภอดำรง ศาล ตรวจ ๑๘ หลัง
ตั้งของแต่ แวง ทำศาล อำเภอดำรงนี้ เป็นส่วน ทั่ว
กรรมการอำเภอดำรงช่วย ออก บ้าง ขอ แวง ชาวบ้าน
ในท้องที่ เหล่า นั้น ช่วย ทำ บ้าง

๑๕ ได้ ทำถนน ใน เมือง มิ่ง ควัน ออก ริมฝั่ง
น้ำสาย ๓ กว้าง ๔ วา ยาว ๕๓ เส้น พุนดิน สูง
๑ ศอก ได้ ทำทาง ในระแวกบ้าน แถวกวาง เมือง
สายหนึ่ง กว้าง ๖ ศอก ยาว ๓๒ เส้น ทำถนน ฝั่ง
ควันตกสายหนึ่ง ตอนเหนือ กว้าง ๑ วา ยาว ๓๕ เส้น
ตอนใต้ กว้าง ๒ วา ยาว ๕๐ เส้น พุนดิน สูง ๑ ศอก

การทำถนนนี้ใช้ การจ้าง ในเงินเรียวย โดยมาก
ที่เป็นส่วนออกแรง ช่วยก็มี บ้าง แต่เล็กน้อย

๑๖ ได้ จุดโคมรายตามแนวถนน ฝั่ง ควัน ออก
๕๐ ดวง ใช้ ในเงิน เรียวย บ้าง เงินราชการ บ้าง

๑๗ การบำรุงสิ่งที่พึง ดมมือ ทำ ใน ปลาย
ศก ๑๑๗ ก็ยัง มีอีกหลาย อย่าง เช่นทำโรงบ่อน
โรงเตาตาดานัด จะได้ ยกขึ้นกล่าว ในรายงาน
ศก ๑๑๘ ต่อไป

เมืองพิไชย

๑ ที่ว่าการ เมืองในชั้นต้น ได้ อาไศรยของเก่า
เพราะทำไว้เดิม เป็นเครื่องถาวรดี อยู่แล้ว จะซ่อม
แปลงบ้าง ก็แต่ เล็กน้อย ภายหลัง เห็นว่าคับแคบ
จึงยก เป็นศาล ข้าราชการ

๒ ที่พัก สำหรับ ข้าราชการ ซึ่ง ทำ ค้างไว้ แต่
เดิมนั้น ได้ แก่ เป็นที่ว่าการ เมืองชั้น ใหม่ กว้าง
๑๑ ศอก ยาว ๘ วา ๒ หลัง แผลก มี มุขกลาง
กว้าง ๕ ศอก ยาว ๓ วา ๓ ศอก มุงด้วย กระเบื้อง
ไม้ ดิ้นเงิน ๓,๐๐๐ บาท

๓ รางสำหรับ ช่างนัก โทษ อาไศรยของเก่า
เพราะทำไว้มั่นคงแล้ว

๔ ที่ทำการ โทรเลข ไปรษณีย์ ของเก่าได้ ทำ
ไว้ เป็น เครื่อง ถาวรแล้ว ไม่ต้อง ซ่อมแปลง
ได้ ชั้น อาไศรย ทำการ ใน ที่นั้น

๕ ได้ ทำที่ ทำการ โทร เลข ไปรษณีย์ ที่ อุดร
ดิฐ ๑ หลัง ยาว ๔ วา ๓ ศอก กว้าง ๒ วา ๑ ศอก
มุงแผลกเงิน ๕๐๐ บาท

สิ่งที่ต้องซ่อมแต่ทำใหม่นี้ ใช้ ในเงิน ราชการ

๖ ได้ ทำแพ พัก ข้าราชการ ไป มาที่ เมือง
พิไชย ๑ หลัง กว้าง ๕ วา ยาว ๗ วา

มุง แปก เป็นเงิน กรมการ เมือง แต่ อำเภอ
ช่วย ออก หนน

๗ ได้ ทำ ที่ พัก ข้าราชการ ไป มา ที่ อำเภอ
อุตรดิฐ ๑ หลัง กว้าง ๕ วา ยาว ๖ วา มุง แปก

๘ ได้ ทำ ที่ พัก ข้าราชการ ไป มา ที่ อำเภอ ดับ
แด ๑ หลัง กว้าง ๕ วา ยาว ๖ วา มุง แปก

สิ่ง ที่ ทำ ใน ข้อ ๖ ข้อ ๗ ข้อ ๘ นี้ ออ ใ ครย
แรง ราษฎร แต่ สิ่ง ของ เปน ส่วน ศัก กรมการ
อำเภอ ช่วย ออก หนน

๙ ทำ ค้าต อำเภอ ขึ้น ตาม ท้อง ที่ แขวง เมือง
พิไชย ๕ อำเภอ แต่ ยังมี กิ่ง ของ ค้าต อำเภอ เหล่า น
ขึ้น อีก อำเภอ ละ ๒ แห่ง ๓ แห่ง บ้าง วิธี ทำ
แต่ เปลี่ยน แปลง เหมือน อย่าง เมือง พิษณุโลก ซึ่ง
ได้ ก่อตั้ง มา แล้ว ข้าง ต้น นี้

๑๐ ได้ ทำ ถนน ใน เมือง เมือง ฝ่ง ควัน ออก ๑
สาย กว้าง ๓ วา ยาว ๔๐ เส้น พูน ดิน สูง ๑ ศอก

๑๑ ได้ ทำ ถนน ที่ อุตรดิฐ ฝ่ง ควัน ตก สาย ๑
กว้าง ๑๐ ศอก ยาว ๒๖ เส้น จาก อุตรดิฐ ไป
พระ แทน คีตา อาศน์ สาย ๑ กว้าง ๓ วา
ยาว ๑๔๗ เส้น ถนน สาย นี้ มี ชื่อ ว่า ถนน
“บรม อาศน์”

๑๒ ได้ ทำ ถนน จาก ดับแด ไป พระ แทน คีตา
อาศน์ สาย ๑ กว้าง ๒-๓ วา บ้าง ยาว ๑๐๓ เส้น
มี ชื่อ ว่า “ถนน ศรี พนม” จาก ดับแด มา อุตรดิฐ
สาย ๑ กว้าง ๑๐ ศอก ยาว ๒๔๑ เส้น มี
ชื่อ ว่า “ถนน อินทคีรี”

๑๓ ได้ ทำ สะพาน ข้าม คลอง ตาม แนว ถนน
บรม อาศน์ กว้าง ๑๐ ศอก ยาว ตั้งแต่ ๕ วา ถึง
๑๕ วา ๕ สะพาน แนว ถนน อินทคีรี ศรี พนม กว้าง

แต่ ๘ ศอก ถึง ๑๐ ศอก ยาว แต่ ๔ ศอก เปน
อย่าง น้อย ถึง ๑๕ วา เปน อย่าง มาก ๑๗ สะพาน
มี มือ ทำ พอ ดู ได้ รูป ทรง ก็ อย่าง สะพาน ข้าง

๑๔ ทำ นบ ทด น้ำ ใน อำเภอ ดับแด ซึ่ง
เปน ประโยชน์ ใน การ นา หัก พัง ดง ได้ คิด ซ่อม
ทำให้ ดี เหมือน เดิม คือ ทำ นบ ที่ ๑ ยาว ๓๐ วา
ที่ ๒ ยาว ๑๑ วา ที่ ๓ ยาว ๗ วา

การ ทำ ถนน สะพาน ทำ นบ เหล่า นี้ นาย อำเภอ
เปน หัว หน้า บอ ก บุญ แล้ว ได้ ด้วย ผล เรี่ยราช
เปน เงิน บ้าง เปน ไม้ บ้าง แรง ทำ บ้าง

เมือง สวรรคโลก

๑ ได้ รื้อ เรือน ผู้ว่า ราชกรว ซึ่ง ถวาย
เปน หอ วง มา ปลุก เปน ที่ ว่า การ เมือง กว้าง ๕ วา
๒ ศอก ยาว ๗ วา หลัง คามุง แปก ซ่อม แปลง
สิ้น เงิน ๘๐๐ บาท

๒ ได้ ทำ ค้าต พิจารณา ความ กว้าง ๕ วา
ยาว ๖ วา ๑ ศอก หลัง คามุง ด้วย กระจ เบื้อง ดิน
สิ้น เงิน ๒,๐๐๐ บาท

๓ ได้ ทำ ตราง ชิง นก โทษ กว้าง ๕ วา ๒ ศอก
ยาว ๗ วา ๒ ศอก หลัง คามุง ด้วย กระจ เบื้อง ดิน
ทำ ที่ ทำ การ พธำมรงค์ ๑ โรง เก็บ สิ่ง ของ ๑
โรง เตียง อาหาร ๑ โรง งาน ๑ โรง พัง ธรรม ๑
มุง แปก เครื่อง ผูก รวม สิ้น เงิน ๒,๐๐๐ บาท

๔ ได้ ยก เรือน พระ กำ แห่ง สง ความ ปลัด ซึ่ง
ตก เปน หอ วง กว้าง ๓ วา ๓ ศอก ยาว ๕ วา
๓ ศอก มุง ด้วย กระจ เบื้อง ดิน ๑ หลัง กับ เครื่อง
ผูก ๓ หลัง ทำ เปน ที่ พัก ข้าราชการ ไป มา
ต้อง ซ่อม สิ้น เงิน ๑๕๐ บาท

๕ ได้ ทำ ที่ ทำ การ ไป รดน้ำ โทษ กว้าง ๘

ศอก ยาว ๔ วา ๒ ศอก มุง ด้วยกระเบื้อง
ดิน สิ้นเงิน ๖๕๐ บาท

๖ ได้ยกศาลาอำเภอเก่า กว้าง ๓ วา ๓
ศอก ยาว ๖ วา เครื่องมุงมุง แผลงซ่อมแปลง
เป็น โรง พักพุดตระเวน กว้างจะได้ทำใหม่

รวมปลูกสร้างและซ่อมแปลง ๖ อย่างนี้
ใช้ในเงินราชการ

๗ ทำแพทย์ข้าราชการไปมา ห้าง ๓ กว้าง ๓
วา ยาว ๕ วา ห้างคามุง แผลงฝาผนังเป็น ส่วน
เงิน ของข้าราชการ เมือง ตำรวจโลกเฉลี่ยกัน ออก
เป็น ส่วนตัว

๘ ได้ทำถนน ฝั่งตะวันออก สาย ๓ กว้าง
๒ วา ยาว ๕๐๐ เส้น ฝั่งตะวันออก สาย ๓
กว้าง ๒ วา ยาว ๗๐๐ เส้น

๙ ได้ทำถนน ที่อำเภอ ตั้งแต่ บ้านหาดเสี้ยว
ถึง บ้านหนองฮ้อ ๓ สาย กว้าง ๒ วา ยาว
๒๓ เส้น

๑๐ เมื่อศึก ๑๙๑๗ ได้ขุดโคมไฟตามแนวถนน
ใน เมือง ๑๘ คอง

การทำถนนขุดโคมนั้น ได้ด้วยผลการ
เรียราย เป็นเงินบ้าง เป็น สิ่ง ของ แด ขอแรง
ทำบ้าง

๑๑ เมืองนี้ แบ่ง เป็น ท้องที่ ๒ อำเภอ ๆ ๓
มีกิ่ง ออก ๒ แห่ง บ้าง ๓ แห่ง บ้าง ผลแห่ง
การทำศาลา อำเภอสำเร็จ ได้ อย่าง เดียว กับ เมือง
พิษณุโลก

๑๒ การปลูกสร้างเช่น โรง บ่อน โรง เตา ก็ ได้
ลงมือทำใน ปลาย ศก ๑๙๑๗ แต่ยังไม่แล้วเสร็จ
จะได้ยกขึ้นกล่าว ใน ร.ศ. ๑๑๙ ต่อไป

เมืองสุโขทัย

๑ ที่ว่าการเมืองสุโขทัย ของเก่าทำไว้

กว้าง ๕ วา ยาว ๓๓ วา ได้ซ่อมแปลงขึ้นใหม่
สิ้นเงิน ๒,๐๐๐ บาท

๒ ได้ซ่อมเรือน พระราชธานี ซึ่ง ตก เป็น
ของ หลวงกว้าง ๕ วา ยาว ๖ วา ทำเป็น ศาลา
พิจารณาคความ

๓ ได้ทำที่ ทำ การ ไปรษณีย์ โทรเลข กว้าง
๒ วา ยาว ๕ วา ๒ ศอก มุง กระเบื้อง ดิน
สิ้นเงิน ๖๕๐ บาท

๔ ได้ทำตราง รั้ว นักโทษ กว้าง ๕ วา ยาว
๓๐ วา มุง กระเบื้อง ไม้ กับ ทำโรง เตี้ยอาหาร
อีก ห้าง ๓ สิ้นเงิน ๒,๐๐๐ บาท

การ ก่อสร้าง ๕ อย่างนี้ ใช้ ใน เงิน ราชการ

๕ ได้ทำทางใหม่ เมือง กว้าง ๓ วา ยาว ๘
เส้น แต่ที่จะทำ ถนน เป็น การ ขัดข้อง เพราะ ที่
ตั้งเมือง นั้น เป็น ที่ ตุ่ม ถึง คราว ฤดู น้ำ ๆ ได้
ท่วม ถึง ถึง ๔ ศอก ๕ ศอก

๖ ได้ทำ ถนน ที่ อำเภอ ศรี ตำโรง ฝั่งตะวันออก
๓ สาย กว้าง ๓๐ ศอก ยาว ๑๒ เส้น
แล้ว ได้ด้วย การ เรียราย ขอแรง ราษฎร

๗ เมืองนี้ แบ่ง เป็น ท้องที่ ๓ อำเภอ ๆ ๓
มีกิ่งออก ๒ แห่ง ๓ แห่ง บ้าง ผลแห่งการ
ทำศาลาอำเภอสำเร็จ ได้ อย่าง เดียว กับ เมืองพิษณุโลก

เมืองพิบูล

๑ ได้ซ่อมแปลงที่ว่าการ เมือง ของ เก่า กว้าง
๕ วา ยาว ๗ วา ๒ ศอก ฝาผนัง มุง แผลง ศาลา
ข้าราชการ รวม อยู่ด้วย พอ เป็น ที่ พัก อาศัย ไป
กว่า ที่ ทำ ใหม่ จะแล้ว

๒ ได้ยก แพ ซึ่ง เดิม ทำ เป็น ที่ พัก ข้าราชการ
ไปมา นั้น ซ่อม แปลง เป็น ที่ ทำ การ ไปรษณีย์
โทรเลข

๓ ได้ทำ คราง ช้าง นักโทษ กว้าง ๕ วา ๒ คอก ยาว ๗ วา ๓ หลัง ที่ทำการ พวามรงค์ ๓ โรง เคียง อาหาร ๓ โรงพยาบาล ๓ โรงงาน ๓ โรง พัง ขรรคม ๓ เป็น เครื่อง ผูก สั้น เงิน ทำ ๕๐๐ บาท

๕ ได้ทำ ถนน นำ เมือง ผัง ควัน ตก ๓ สาย กว้าง ๓ วา ๒ คอก ยาว ๒๐ เส้น ถนน หลัง เมือง ๓ สาย กว้าง ๕ คอก ยาว ๓๕ เส้น แล้วได้ ด้วย ผล การ เรี่ยรายเงิน บ้าง มี ผู้ นิยม ออกแรง ช่วย ทำ เป็น การ บุญกุศล บ้าง

๕ เมือง นี้ แบ่ง เป็น ท้อง ที่ ๓ อำเภอ ๆ ๓ มี กิ่ง ออก ๒ แห่ง ๓ แห่ง บ้าง ผล แห่ง การ ทำ ค่าด อำเภอ ดำเนิน ได้ อย่าง เดียวกับ เมือง พิษณุโลก

๖ เมือง พิษณุโลก เป็น เมือง ที่มี น้ำ พง หนา ทึบ ยาก ที่ จะ กำจัด ให้ หมด ได้ โดย เร็ว ได้ เพียง แค่ ค่อย ๆ บาง ไป ที่ ตะเด็ก ตะน้อย เมื่อ มา มี เหตุ กิด ขวาง เลี้ยว ดังนี้ จึง กระทำ ให้ การ ปลูก สร้าง ตำ กว้า เมือง ขึ้น แต่ ถึง ภาระ นั้น ใน ปลาย ศก ๑๑๗ ก็ได้ ก่อ สร้าง สถานที่ ต่าง ๆ เช่น ที่ ว่า การ ศาล โรงเรียน ศาล หน้า โรง บ่อน โรง เล้า ซึ่ง เป็น เครื่อง กาวร ชั้น เดิม ที่ แต่ ยัง ไม่ ทน แล้ว จึง พัก ไว้ จะ ได้ ถ้าว ใน รายงาน ศก ๑๑๘ ต่อ ไป

การปลูกสร้าง ส่วนตัว

๓ การ ปลูก สร้าง ที่ อยู่ อาศัย ส่วน ตัว ของ พวก ข้าราชการ แด ราษฎร ชาว บ้าน สมัย แต่ ตั้ง มณฑล มา คุ ค่อย สอด หมด อด ขึ้น ตาม ๆ กัน เพราะ กรมการ อำเภอ บาง ตำบล พอ ใจ ใน การ นี้ จึง ได้ ช่วย แนะนำ ให้ แต่ ส่วน ที่ เป็น ข้าราชการ นั้น พอ ใจ ทำ แพบ อยู่ มากกว่า บ้าน เรือน เพราะ ไม่ แน่ใจ ว่า จะ ได้ อยู่ ประจำ ตลอด

ไป หรือ จะ ต้อง ย้าย ถ้า ด้วย ต้อง ย้าย ไป อยู่ ที่ อื่น จะ รื้อ ถอน ออก ตัว ส่วน บ้าน เรือน เสีย เปรียบ แพบ จึง นิยม พากัน อยู่ แพบ มากกว่า บ้าน เรือน

ทำรั้ว แด ทาง

๒ กรมการ อำเภอ ได้ แนะนำ ให้ ชาว บ้าน ที่ อยู่ ตาม ตำ น้ำ ทาง คัด เป็น ทาง เดิน นำ บ้าน กว้าง ราว ๒ วา บ้าง ๓ วา บ้าง ให้ เดิน ได้ ตลอด ถึง กัน เว้น แต่ ที่ เป็น บ้าง ทาง โกล เห็น ประโยชน์ ได้ ไม่ พอ แก่ การ รักษา บาง แห่ง จึง ไม่ ได้ ทำ แล้ว ได้ เสนอ แนะนำ ให้ ทำ รั้ว บ้าน ขึ้น ทุก หมู่ ด้วย เมื่อ ได้ ทำ ทาง แด รั้ว ขึ้น ทัว ถึง กัน แล้ว ย่อม เป็น เครื่อง สดวก ต่อ การ เดินทาง ไป มา แด สดวก ตงาม แก่ บ้าน เมือง ด้วย

การศึกษา

๕๓ การ เฝ้า เรียน วิชา หนังสือ ไทย คือ ๓ ได้ จัด ตั้ง เมื่อ ร, ศ, ๑๑๓ มี ๕ ตำบล อาจารย์ สอน ตาม แบบ เรียน หดง มี โรง ๓ คน รวม นักเรียน ๒๒๒ คน ร, ศ, ๑๑๔ เพิ่ม กิ่ง ขึ้น อีก ๓ รวม เป็น ๖ ตำบล มี นักเรียน ๒๖๖ คน ร, ศ, ๑๑๕ เพิ่ม กิ่ง ขึ้น อีก ๒ รวม ๘ ตำบล มี นักเรียน ๒๘๐ คน ร, ศ, ๑๑๖ ถด ลง ๒ คง ๖ ตำบล มี นักเรียน ๓๐๒ คน ร, ศ, ๑๑๗ ถด ลง ๓ คง ๕ ตำบล มี นักเรียน ๓๘๕ คน

๒ ครู สอน ใน โรงเรียน ใหญ่ เมือง ละ ๓ โรง นั้น ได้ รับ พระทาน เป็น เงิน เดือน ส่วน การ ใช้ จ่าย อย่าง อื่น ได้ จาก การ เรี่ยราย มา บ้าง รุง มี ผู้ เชื่อ ใน คุณ ประโยชน์ ของ การ เฝ้า เรียน เรี่ยราย

ได้ ร.ศ. ๑๑๓ เงิน ๓,๘๒๓ บาท ร.ศ. ๑๑๔
 เงิน ๓๐,๓๒ บาท ร.ศ. ๑๑๕ เงิน ๒,๖๗๒
 บาท ร.ศ. ๑๑๖ ได้ ๖๓๕ บาท ร.ศ. ๑๑๗
 ได้ ๒๐,๓๖ บาท เงินเหล่านี้พอเป็นค้ำหนุน
 ใช้ด้อยซื้อเครื่องเล่าเรียนบ้าง ทำโรงเรียน
 บ้าง ให้เป็นเงินเดือน อาจารย์ที่เป็น กิ่งออกไป
 ไปบ้าง แจกอยู่ในบาญชีหมาย (ง)

๓ ความเจริญของการเล่าเรียน ในระหว่าง
 ๕ ปี ถ้า จะ ถือ ตาม แบบ แผน ของ การ
 เล่าเรียน ก็ยังไม่มีทางเจริญได้ ด้วยเหตุสาม
 อย่าง คือ ๑ ไม่มีตัวครูอาจารย์ให้พอแก่การ
 สั่งสอน ๒ เงินที่เรียกรายได้ไม่พอจ่ายใช้
 ๓ ไม่ได้สอบได้ความรู้นักเรียนทุก ๆ ปี ถ้า
 หากจะ ถือ เพียง ว่า มี เด็ก อ่าน หนังสือ ขึ้น มาก
 แต่คนที่ทำการหน้าที่เสมือนได้ ออก จาก นักเรียน
 มาก ก็พอ เห็น ความเจริญได้ ดี กว่า แต่ก่อน
 หนึ่ง

การศาสนา

๔๒ ในมณฑล มีวัด แด่ สังฆ์ม ดำเนินคือ
 ๑ วัดที่มีสังฆ์มจำพรรษา ๓๘๓ วัด สังฆ์ม
 ๓,๘๐๒ รูป ดำเนิน ๑๓๐๘ รูป ร.ศ. ๑๑๔
 วัด แด่ สังฆ์มเท่าเดิม ดำเนิน น้อย ลง ๓๗๔
 คง ๗๓๔ รูป ร.ศ. ๑๑๕ มีวัดขึ้นอีก ๒๗
 วัดคง ๔๒๐ วัด สังฆ์มมากขึ้นอีก ๑๕๓ รูป
 คง ๓,๙๕๓ รูป ดำเนินมากขึ้นอีก ๒๓๓
 รูปเป็น ๘๔๗ รูป ร.ศ. ๑๑๖ วัดคง สังฆ์ม
 น้อยลง ๕๕๘ รูป คง ๓๖๘๔ รูป ดำเนิน

มากขึ้นอีก ๘ คง ๘๕๕ รูป ร.ศ. ๑๑๗
 วัดลดลง ๕๔ โดยไม่มีสังฆ์มจำพรรษานับ
 เป็นร้างคง ๓๘๖ วัด สังฆ์มขึ้นอีก ๑๗๔ คง
 ๓๘๖๘ รูป ดำเนินขึ้นอีก ๔ คง ๘๕๘
 รูป แจกอยู่ในบาญชีหมาย (จ)

๒ ซึ่ง บาง ปี มีวัดขึ้น มากบาง ปี ลดน้อยลงนั้น
 เป็นด้วยการ ปลดสังฆ์มไม่คู่ตามมากใหญ่โต เสมอ
 ทำกุฎีเครื่องผูกเป็นที่อาไศรย ของพระสังฆ์มขึ้น
 ดัง ๒ หลัง ๓ หลัง ก็ เรียกร้างเป็นวัดขึ้น
 บางวัด ตั้งอยู่ได้เพียงปี ๑-๒ ปี แล้วก็ร้างไป
 โดยพระสังฆ์มไม่พอใจ จะ อยู่ แต่วัดที่ได้
 บ้างอยู่ เป็นนิตยคือ วัดมหาธาตุ เมือง พิษณุโลก
 ได้บัตติสังฆ์มเพิ่มเติมขึ้นทุก ๆ ปี แด่ในวิหาร
 ซึ่งเป็นที่ สถิตย์ของ พระพุทธชินราช นั้น ได้
 จัดพนักงาน แด เลข วัด อยู่ ประจำ แล้ว รักษาความ
 สอาด ใน บริเวณวัดนั้น เสมอเป็นนิตย

๓ ในชั้นต้นความ ปฏิบัติ ของ อิกษุสังฆ์มก่อน
 ข้าง ไม่มีแบบแผน ดูเป็นที่ น่าเศร้าใจ
 ครั้น ร.ศ. ๑๑๕ ได้โปรดเกล้าฯ ให้พระ
 ปรากรมมุนี ขึ้น ไป เป็น เจ้าคณะใหญ่ สังเกต คุกก
 ษุสังฆ์มค้อย่าง เข้าดู ทาง พระวินัย ดี กว่าแต่ก่อน
 ด้วย พระปรากรม มุนี เป็น ผู้เอาใจใส่ต่อ การปฏิบัติ
 แต่ส่วน การ เล่าเรียน พระปริยัติธรรมยัง ชาติ อยู่
 โดย เวदानี้ยังไม่ควรจัด เพราะวิชาหนังสือไทย
 เป็น เบื้องต้น ก็ยังไม่ดี จะเจริญ ได้

โปรดนี้

๔๓ การโปรดนี้ทั้ง มณฑลใน ระหว่าง ทำปี
 มีอยู่ ๘ ตำบลเท่าเดิม ร.ศ. ๑๑๓ มีหนังสือ

เข้า ๕,๗๖๕ ฉบับ ออก ๕,๕๐๘ ฉบับ
 เงินค่าตีพิมพ์ ๘๘๖ บาท ร, ก, ๑๑๕
 มีหนังสือเข้า ๗,๓๘๕ ฉบับ ออก ๕,๖๑๕ ฉบับ
 เงินค่าตีพิมพ์ ๑,๑๐๕ บาท ร, ก, ๑๑๕ มี
 หนังสือเข้า ๘,๖๓๘ ฉบับ ออก ๕,๒๕๘ ฉบับ
 เงินค่าตีพิมพ์ ๗๒๓ บาท ร, ก, ๑๑๖ มี
 หนังสือเข้า ๗,๖๕๐ ฉบับ ออก ๕,๐๓๘ ฉบับ
 เงินค่าตีพิมพ์ ๗๕๓ บาท ร, ก, ๑๑๗ มี
 หนังสือเข้า ๑๒,๒๕๓ ฉบับ ออก ๖,๘๐๗ ฉบับ
 เงินค่าตีพิมพ์ ๑,๘๑๘ บาท ภาณูชี้หมาย (ฉ)

การตั้งหนังสือทางไปรษณีย์เมื่อเทียบจำนวน
 ปีคือปีเข้าก็เห็นได้บ้างปีก็น้อยบางปีก็มาก
 จะนับว่าเจริญยิ่งขึ้นทุกปีไม่ตกต่ำ ยังไม่เป็น
 ไปได้ ก็เหตุที่เป็นนี้คือ ๑ ถึงจะมี
 ผู้ตั้งหนังสือ ส่วนตัวเจริญยิ่งขึ้นเป็นลำดับก็ดี
 แต่ยังมีส่วนน้อยกว่าหนังสือ พวงราชการ ๒
 หนังสือทางราชการจะถือเอาเป็น ส่วนน้อยลง
 มาทุกปีโดยการเรียบเรียงปรกติก็ไปได้แต่บาง
 อย่าง แต่บางปีที่มีกรจัดเปลี่ยนแปลงใหม่
 ก็กระทำให้มากขึ้นได้ ๓ แต่หนังสือพิมพ์
 จดหมายเหตุเป็นแน่นอนว่าทวีมากขึ้นทุกปี
 เพราะฉะนั้น ร, ก, ๑๑๗ จึงมีจำนวน มาก
 กว่าปีที่แล้ว ๆ มา

การเปิดใช้ไปรษณีย์ให้แผ่ขยายออกไป เพื่อ
 ราษฎรจะได้ใช้มากขึ้นนั้นก็ควร แต่เห็นว่า
 เพียงเท่าที่มีอยู่ก็พอแก่เวลาของความเจริญ
 อยู่แล้ว เพราะจัดออกไปประโยชน์ที่ได้คือ
 ค่าไปรษณีย์ไม่เท่ากับเงินส่วนจ่าย จึงต้องพัก
 ไว้ก่อน

การโทรเลข

๕๕ การโทรเลข กระทรวงได้โปรดให้
 จัดทำขึ้นในมณฑล คือ

๑ ทำต่อจากสระเกษขึ้นปากน้ำโพ ถึงเขา
 พริงค์ต่อแขวงเมืองแพร่ เป็นระยะทาง ๗,๘๖๑
 เส้น ทำตั้งเงิน ๒๘,๘๕๗ บาท

๒ ได้ขนถ่ายเครื่องโทรเลขจากพิไชย
 ลงถึงเมืองแพร่เมืองน่าน ค่าจ้างเงิน ๒,๓๕๓ บาท
 สองตอนนี้ทำเมื่อ ร, ก, ๑๑๕ ตั้งเดือนเศษ
 จึงแล้วเสร็จ

๓ ได้ทำต่อจากสายพิไชยไป สวรรคโลก
 สุโขทัยเป็นระยะทาง ๑๖๕๐ เส้น ตั้ง
 เงิน ๑๓,๕๘๒ บาท ตอนนี้ทำเมื่อ ร, ก, ๑๑๖
 ตามเดือนจึงแล้วเสร็จ

การรับจ่ายเงิน โทรเลข ตอนประจํานี้
 คือ ร, ก, ๑๑๕ จ่ายเป็นค่ารักษาเดินสาย
 แลใช้ค่า ๕๐๖ บาท รับค่าค่า ๘๖๕ บาท
 ร, ก, ๑๑๕ จ่าย ๓,๕๘๒ บาท รับ ๑,๑๘๕ บาท
 ร, ก, ๑๑๖ จ่าย ๒,๘๕๒ บาท รับ ๑,๕๘๒ บาท
 ร, ก, ๑๑๗ รับ ๕,๘๗๑ บาท จ่าย ๘,๘๐๕ บาท
 จำนวนเงินรับเหล่านี้เป็น พยานของความ
 เลื่อมทราชม เพราะสายใช้ไม่ใคร่ถึง กรุงเทพฯ
 ได้ ยิ่ง ร, ก, ๑๑๖ เสียเกือบตลอดปี จึง
 คัดประโยชน์ลงมาก แต่การที่เสียหายไม่ใช่
 นำที่รับผิดชอบของมณฑลนี้ จึงมิได้ยก
 เหตุของการที่เสีย แต่ควรแก้ไขขึ้นกล่าว

จดหมายเข้าออก

๕๕ บรรดาจดหมายต่าง ๆ ซึ่งกระทรวง

เขตหัวเมืองมีมา แต่มณฑลตั้งออกไปเฉพาะ
ของข้าหลวงมณฑล คือ

๑ ร, ศ, ๑๑๓ เป็นท้องตราตั้งมาจาก
กรุงเทพฯ ๖ ๒๒๘ หัวเมืองในมณฑล ๒๑๑๕
ต่างมณฑล ๓๓ รวม ๒๒๗๕ เป็นจุดหมาย
มณฑลตั้งไปกรุงเทพฯ ๖ ๓๗๕ ไปหัวเมือง
ในมณฑล ๑,๒๓๒ ต่างมณฑล ๗๘ รวม ๑๒๑๕

๒ ร, ศ, ๑๑๔ เป็นท้องตราตั้งมาจาก
กรุงเทพฯ ๖ ๕๐๘ หัวเมืองในมณฑล ๑๓๒๗
ต่างมณฑล ๗๕ รวม ๓๘๐๓ เป็นจุดหมาย
มณฑลตั้งไปกรุงเทพฯ ๖ ๗๗๕ ไปในมณฑล
๓๐๗๐ ต่างมณฑล ๑๗๒ รวม ๔๐๒๓

๓ ร, ศ, ๑๑๕ เป็นท้องตราตั้งมาจาก
กรุงเทพฯ ๖ ๘๒๘ หัวเมืองในมณฑล ๑๘๔๗
ต่างมณฑล ๒๔๔ รวม ๕๐๒๐ เป็นจุดหมาย
มณฑลตั้งไปกรุงเทพฯ ๖ ๕๓๗ ไปในมณฑล
๒๐๗๔ ต่างมณฑล ๔๑๑ รวม ๓๐๘๕

๔ ร, ศ, ๑๑๖ เป็นท้องตราตั้งมาจาก
กรุงเทพฯ ๖ ๖๓๔ หัวเมืองในมณฑล ๓๐๕๓
ต่างมณฑล ๔๓ รวม ๓๗๔๐ เป็นจุดหมาย
มณฑลตั้งไปกรุงเทพฯ ๖ ๕๒๑ ไปในมณฑล
๒๓๒๕ ต่างมณฑล ๓๓ รวม ๒๘๗๘

๕ ร, ศ, ๑๑๗ เป็นท้องตราตั้งมาจาก
กรุงเทพฯ ๖ ๓๓๓ หัวเมืองในมณฑล ๓๒๑๓
ต่างมณฑล ๘๖ รวม ๓๒๙๙ เป็นจุดหมาย
มณฑลตั้งไปกรุงเทพฯ ๖ ๒๓๖ ไปในมณฑล
๑๘๘๓ ต่างมณฑล ๓๘ รวม ๒๓๒๑ หมายเหตุ
หมาย (๕)

เมื่อเทียบเข้าดูจุดหมายไปมา ในระหว่างตั้ง
แต่ปี ๑๑๓ ถึงปี ๑๑๕ เป็นอย่างมาก เพราะ

เป็นครั้งแรกวางแบบแผน ต้องเพิ่มเติมแก้ไข
วิธีอยู่เสมอ ครั้นถัดมาปี ๑๑๖ แต่ ๑๑๗
พนักงานนำที่ชำนาญการแบบแผนจัดตั้งที่ประจำระเบียบ
ได้ จุดหมายเข้าออก จึงได้น้อยลงเป็นลำดับ

แผนการยุทธิธรรม

ความ

๔๖ คำนวณพิจารณาความในระหว่าง ค.ศ. ๑๑๓
ถึง ร, ศ, ๑๑๖ มีเมืองละ ๑ คำนวณ มณฑล ๓
รวมเป็น ๖ คำนวณ ครั้น ร, ศ, ๑๑๗ ยกสำ
เมืองพิษณุโลกทบทวนคดีมณฑล คงมีอยู่แต่ ๕
คดี มีจำนวนความ คือ

๑ ร, ศ, ๑๑๓ ความค้างเก่าก่อนตั้งมณฑล
แพ่ง ๑๓๓ เรื่อง อาญา ๒๔๓ เรื่อง เกิดใน
ร, ศ, ๑๑๓ แพ่ง ๔๗๐ เรื่อง อาญา ๒๔๓
เรื่อง รวมเก่าใหม่ ๑๐๘๕ เรื่อง ได้ตัด
ดินเบรียบเทียบแล้วแพ่ง ๔๑๓ เรื่อง อาญา ๑๘๕
เรื่อง รวม ๖๐๘ เรื่อง คงเหลือยกไป
ร, ศ, ๑๑๔ แพ่ง ๑๘๘ เรื่อง อาญา ๒๘๘ เรื่อง

๒ ความเกิดใหม่ ร, ศ, ๑๑๔ แพ่ง ๓๔๕ เรื่อง
อาญา ๒๓๘ เรื่อง รวมเก่าใหม่ ๑๐๖๐ เรื่อง
ได้ตัดดินเบรียบเทียบแล้ว แพ่ง ๓๘๓ เรื่อง
อาญา ๒๔๗ เรื่อง รวม ๖๓๐ เรื่อง คง
เหลือยกไป ร, ศ, ๑๑๕ แพ่ง ๑๕๐ เรื่อง
อาญา ๒๘๐ เรื่อง

๓ ความเกิดใหม่ ร, ศ, ๑๑๕ แพ่ง ๒๑๕ เรื่อง
อาญา ๒๑๘ เรื่อง รวมเก่าใหม่ ๘๖๔ เรื่อง
ได้ตัดดินเบรียบเทียบแล้ว แพ่ง ๓๑๒ เรื่อง
อาญา ๔๓๗ เรื่อง รวม ๖๔๙ เรื่อง คง
เหลือยกไป ร, ศ, ๑๑๖ แพ่ง ๕๓ เรื่อง
อาญา ๖๒ เรื่อง

๔ ความเกิดใน ร, ศ, ๑๑๖ แห่ง ๒๗๓ เรื่อง
อาญา ๒๖๐ เรื่อง รวมเก่าใหม่ ๖๔๘ เรื่อง
ได้ตัดสินเปรียบเทียบแล้ว แห่ง ๒๓๘ เรื่อง
อาญา ๒๒๖ เรื่อง รวม ๔๖๔ เรื่อง คงเหลือ
ยกไป ร, ศ, ๑๑๗ แห่ง ๘๘ เรื่อง อาญา ๘๖ เรื่อง

๕ ความเกิดใน ร, ศ, ๑๑๗ แห่ง ๒๕๒ เรื่อง
อาญา ๓๒๕ เรื่อง รวมเก่าใหม่ ๗๖๑ เรื่อง
ได้ตัดสินเปรียบเทียบแล้ว แห่ง ๒๗๐ เรื่อง
อาญา ๒๗๓ เรื่อง รวม ๕๔๓ เรื่อง ตั้ง
ศาลพิเศษตัดสินแห่ง ๖๐ เรื่อง อาญา ๑๒๘ เรื่อง
รวมตั้ง ๑๘๘ เรื่อง คงเหลือยกไป ร, ศ, ๑๑๘
แห่ง ๑๑ เรื่อง อาญา ๑๘ เรื่อง รวม ๒๙
เรื่อง หมาย (ข)

๖ จำนวนความเหล่านี้ไม่ได้เอาความศาล
อำเภอรวมเข้าด้วย เพราะอำเภอเป็นแต่ชั้น
ว่ากล่าวเปรียบเทียบ ไม่ได้ตัดสินเหมือน
ศาลเมือง เก็บได้เงินค่าธรรมเนียมความ
ร, ศ, ๑๑๓ เงิน ๗,๒๘๐ บาท ร, ศ, ๑๑๔
เงิน ๖,๓๐๕ บาท ร, ศ, ๑๑๕ เงิน ๓๓,๘๕๕ บาท
ร, ศ, ๑๑๖ เงิน ๑๐๒๔๓ บาท ร, ศ, ๑๑๗
เงิน ๘๘๒๔ บาท

จำนวนความที่เกิด แต่ที่คงเหลือเห็นได้ว่า
มีน้อยลงแทบทุกปีเป็นลำดับมา แต่ใน
ชั้นต้นถ้าพิพากษาเองความไม่ใคร่แล้วรวดเร็ว
เพราะความไว้วางใจเชื่อถือของลูกความ
ยังไม่สู้มีต่อผู้พิพากษา ต้องอาไศรยข้าหลวง
ผู้ว่าราชการ เป็นธุระดูแลว่ากล่าว มีส่วนแล้ว
ในชั้นเปรียบเทียบมากกว่าตัดสิน ครั้นต่อมาผู้ว่า
ราชการไม่ได้เข้าเกี่ยวข้องในเรื่องความด้วย ผู้
พิพากษา ก็คงทำได้ตลอด โดยความเพียรพยายาม
ต่อการในหน้าที่ แต่ความเชื่อถือของลูกความ
มีขึ้นแต่การชำระตัดสินใช้ทำนองเก่าๆ ยังไม่

เป็นทางที่ดีได้ ครั้น ร, ศ, ๑๑๗ ศาลพิเศษได้
เปิดศาลพิจารณาความอย่างใหม่ แต่ให้ความ
แนะนำฝึกหัดต่อผู้พิพากษา มีความเฉียบแหลม
ขึ้น ปล่อยความก็ยิ่งแล้วได้รวดเร็ว นับว่าดีขึ้น
กว่าปีที่แล้ว ๆ มา

แผนก การผลประโยชน์
เงินค่านา

๔๗ การเก็บเงินค่านาซึ่งเป็นธรรมเนียมมา
แต่ก่อนเคยมีข้าหลวงเก็บตามหัวเมือง แลได้
ส่วนสิบตลอดตามอัตราของการเดิน ในตอน
ตั้งมณฑลแล้ว ได้จัดการวิธีเก็บเปลี่ยนเป็น
อย่างใหม่ คือ

๑ วิธีเก็บเงินจำเหน็บต้องเกี่ยวปีกัน ไปเช่น
จำนวน ร, ศ, ๑๑๓ ต้องออกเดินตรวจรังวัด
เดือนกุมภาพันธ์ขึ้นต่อซึ่ง เพื่อเห็นเป็นพยาน
ของการได้ผลแต่ไม่ได้ผล กว่าจะเสร็จต้อง
ล่วงมา ร, ศ, ๑๑๔

๒ ร, ศ, ๑๑๓ ร, ศ, ๑๑๔ ร, ศ, ๑๑๕
ร, ศ, ๑๑๖ ให้มีพนักงานเป็นตัวข้าหลวงอยู่
ประจำมณฑล นายหนึ่ง ดำหรับตรวจรับจ่าย
เครื่องเดินแต่ตัวเงิน ครั้น ร, ศ, ๑๑๗ เห็น
ไม่จำต้องมีจึงยกทบเข้าในหน้าที่คลัง

๓ ร, ศ, ๑๑๓ ร, ศ, ๑๑๔ ใ้ให้กรมการ
พิเศษเป็นผู้ออกเดินตรวจรังวัด กรมการอำเภอ
เป็นผู้เก็บเงิน ครั้น ร, ศ, ๑๑๕ ต่อมาเห็นว่า
แต่ถ้าพิงกำลังกรมการอำเภอ ก็ทำตลอดได้ ทั้ง
เป็นคุณประโยชน์หลายอย่าง จึงมอบธุระการ
ตรวจรังวัดแต่เก็บเงินให้กรมการอำเภอเป็นผู้
กระทำเสร็จไม่ต้องใช้กรมการพิเศษ

๔ จำนวนนำที่คงเรียก รวมกัน ร, ศ, ๑๓๓
 มี ๑๔๒, ๑๙๖ ไร่ ร, ศ, ๑๑๔ มี ๑๓๙, ๑๙๘ ไร่
 ร, ศ, ๑๑๕ มี ๑๗๗, ๑๗๓ ไร่ ร, ศ, ๑๑๖
 มี ๓๓๙, ๑๗๐ ไร่

๕ เงินค่าน้ำที่เก็บได้ ร, ศ, ๑๑๓, ๕๕, ๓๐๖
 บาท ร, ศ, ๑๑๔, ๕๕, ๙๐๐ บาท ร, ศ, ๑๑๕
 ๗๓, ๕๘๗ บาท ร, ศ, ๑๑๖, ๕๖, ๖๙๔ บาท

๖ ใน ร, ศ, ๑๑๓ ร, ศ, ๑๑๔ ต้องเอาเงินส่วน
 สิบตด ข้าหลวง กรมการมา แบ่ง ออกให้ เป็นรางวัล
 แก่อำเภอดงกรมการ สิบตดส่วนได้ของผู้ว่า
 ราชการ แลส่วนเงิน ที่แบ่ง เหลือ จาก เงิน รางวัล นั้น
 ผลักตั้งเป็น เงินแผ่นดิน ครั้น ร, ศ, ๑๑๕ ต่อมา
 ได้ ผลักเงิน ส่วน สิบตด เหล่านี้ เข้า หลวงหมด
 เพราะกรมการ อำเภอดง ได้รับเงิน เตือนแล้ว

๗ ส่วนสิบตดกำหนดเดิม ได้ เพียง ร้อยละสอง
 แต่ ยังต้องแบ่ง ให้ผู้ใหญ่ บ้านอีก เห็นได้ น้อย
 ไม่สม เห็นอยู่ จึง ขอเพิ่ม ให้ อีก ๒ เป็น ร้อย ละ ๔

การ เก็บค่าน้ำ ตามที่ จัด มา เห็นได้ ว่า ๑ กระ
 ทำให้ แด้ว เร็วเข้า ๒ ในระหว่าง ผู้เก็บ กับผู้เสีย
 ไม่เป็นปากเสียง ต่อกัน ๓ เงินจ่าย น้อยลง ๔ เงิน
 รับมากขึ้น ทุกปี แต่ ร, ศ. ๑๑๖ กฉบับน้อย กว่า
 ร, ศ, ๑๑๕ ถึง ๓๐,๐๐๐ บาท กว่า เป็นเหตุ เพราะ
 ฝนปลายมือไม่ดี เข้า จึงได้ ม้าน เสีย แดปลาย
 ร, ศ, ๑๑๕ กระ บือเกิดโรค บัจจุบัน ต้ม ถึง ๒๑,๙๙๐
 กระบือ เข้ามา ศก ๑๑๖ ต้มอีก ๑๒,๓๗๗ เหมือน คัด
 มือของ ชาวนา ผลที่ได้ จึง น้อย เพราะทำไม่เต็ม
 ภูมิดำเนินา ภาณูชี้ หมายถึง (ณ)

การ เก็บ เงิน ตามที่ จัด มา แด้ว จะนับว่า เป็น
 ส่วนนี้ ที่เดียว ยังไม่ เป็นไป ได้ เพราะการ ตรวจ

รังวัด เป็น ความหนัก แดบางที่ จะกลับไม่ ได้
 ตัวจริง โดยใช้ การ ประมาณ ทั้งวิธี เก็บ ทำก็
 ลำบาก จึงได้ ร้องมา ใน รายงาน ประจำปี ที่ แด้ว ๆ มา
 เด่มอทุกปี ว่า ขอ ให้ จัด เป็น นาคุ โค เพื่อ ได้
 บา แรง การทำ ทั้งได้ จำนวน แน่นนอน แดประโยชน์
 คงทั่ว ชัน ไม่มี ทางตกค่า ได้ โดย

ใน รายงาน นี้ มี ได้ ยก จำนวน เงิน ศก ๑๑๗
 ชันกว่า ก็ เป็น ด้วย ยัง ไม่ เด็ร็จ เพราะ เก็บ เหลือ ม
 ปีกัน ตั้ง ได้ กล่าว มา ใน ข้อ ๑ นี้ แด้ว เรื่อง จำนวน
 เงิน สิ่ง ที่ ยัง ไม่ แด้ว เด็ร็จ ดี เป็น แต่ ถึง คราว ทำ
 รายงาน ประจำปี เช่น ปี ที่ แด้ว ๆ มา ก็ ต้อง ลง
 จำนวน เงิน ด้วย จึง คลาดเคลื่อน กัน ไป บ้าง แต่ ใน
 รายงาน ฉบับนี้ คง มี ส่วน เงิน ที่ ได้ สูง กว่า แทบ
 ทุกอย่าง

เงินค่าน้ำ

๔๙ อากรค่าน้ำเดิม กระทรวง พระคลัง มหา
 ดมบดี ให้ ว่า ผูกขาด ที่กรุง เทพ ฯ รวมทั้ง มณฑล
 คือ ร, ศ, ๑๑๓ เงิน ๒๐,๐๐๐ บาท ร, ศ, ๑๑๔ เงิน
 ๒๗,๒๐๐ บาท ร, ศ, ๑๑๕ เงิน ๒๕,๖๐๐ บาท
 ตั้งแต่ จำนวน ร, ศ, ๑๑๖ ต่อมา โปรดให้ จัด เป็น
 รัฐบาล แดอนุญาต ให้ มณฑล เป็น ผู้จัดการ
 เก็บ ทำ มณฑล ได้ จัด คือ

๑ สิ่ง ที่ เป็น เครื่อง มือ หา สัตว์ น้ำ มอบ ให้
 กรมการ อำเภอดง เป็น ผู้สำรวจ แด เก็บ เงิน

๒ ที่ เป็น ห้วยหนอง คลอง เช่น ให้ ผู้ว่า ราชการ
 จัด ว่า ประมุด เป็น ราย ๆ เพื่อ ผู้ที่มี ทุน น้อย จะ
 ได้รับ ทำ ได้

๓ จำนวน ร, ศ, ๑๓๖ ได้เงิน ส่วนเครื่อง
มือ ๑๕,๗๙๓ บาท ชาย ห้วย หนอง ๒๗,๕๑๒
บาท รวม ๔๓,๓๐๕ บาท ร, ศ, ๑๓๗ ได้
เงิน ส่วนเครื่องมือ ๑๕,๘๕๕ บาท ชาย ห้วย
หนอง ๒๗,๓๗๕ บาท รวม ๔๓,๒๓๐ บาท
บายชี้หมาย (ฎ)

๔ เงินที่จะจ่ายในเรื่องค่าน้ำ มีแต่ส่วน
สิบตดให้กำหนด ๑๐๐ ละ ๕ เท่านั้น

การที่จัดเป็น รัฐบาลนี้ เห็น ผด ได้ว่าเงิน ทวี
ขึ้นเกือบ ๒ เท่า โดยไม่มีส่วนไหลบ่าไปทางใด
ทั้งการ ถ้อยความ ซึ่ง เคย มี อยู่แต่ ก่อน ชุกชุม
ครั้นจัดเก็บเป็น รัฐบาล ก็เป็น อัน ระวัง หมดไป
นับว่า เป็น ความ เมา ได้ อีก ส่วน หนึ่ง

สมพิศร์

๔๘ อากร สมพิศร์ เดิม กระทรวง พระคลัง
มหาสมบัติ ให้ ว่า ประมุข ผูก ขาด ที่ กรุงเทพ ฯ
รวม ทั้ง มณฑล ได้จำนวนเงิน ร, ศ, ๑๓๓
๒,๕๖๐ บาท ร, ศ, ๑๓๔ ๒,๐๘๐ บาท ร, ศ, ๑๓๕
๒,๐๘๐ บาท ตั้งแต่ ร, ศ, ๑๓๖ ต่อมา
โปรด จัด เป็น รัฐบาล มอบ ให้ มณฑล จัด ทำ
มณฑลได้ จัด มอบ กรมการอำเภอ เป็น ผู้สำรวจ
แต่เก็บเงินส่ง ทำนองเดียวกับ อากรค่าน้ำ ได้
เงิน ร, ศ, ๑๓๖ ๖,๑๙๘ บาท ร, ศ, ๑๓๗
๘,๓๓๒ บาท คิดสิบตดให้กำหนด ร้อย ละ ๕ เมื่อ
เทียบกัน เงิน สูง ขึ้น กว่า ผูก ขาด ถึง ๒ เท่า
เหตุที่ เป็น นี้ ด้วย การ ผูก ขาด ย่อม หา กำไร ต่อ ๆ
กัน เป็น ธรรมดา แต่ ความ รุก คึก ลำคัญ อย่าง
หนึ่ง ที่ ได้ เห็น การ เพราะ ปลุก เจริญ ขึ้น มาก จึง
กระทำ ให้ ผด นั้น เกิด ทวี ตาม ขึ้น อีก ส่วน หนึ่ง ด้วย
บายชี้หมาย (ฎ)

ภาษี น้ำอ้อย

๕๐ การ ภาษี น้ำอ้อย เดิม กระทรวง พระคลัง
มหาสมบัติ จัดการ ว่า ประมุข ผูก ขาด ที่ กรุงเทพ ฯ
ได้เงิน ร, ศ, ๑๓๓ ๗,๒๐๐ บาท ร, ศ, ๑๓๔
๗,๒๐๐ บาท ร, ศ, ๑๓๕ ๕,๖๐๐ บาท ครั้น
ร, ศ, ๑๓๖ ต่อมา โปรด จัด เป็น รัฐบาล มอบ ให้
มณฑล จัด ทำ จึง มอบ การ ให้ กรมการอำเภอ
เก็บ ทำนอง เดียวกับ ค่าน้ำ ได้เงิน ใน จำนวน
ร, ศ, ๑๓๖ ๗,๒๐๐ บาท ร, ศ, ๑๓๗ ๑๒,๒๓๕
บาท บายชี้หมาย (ฎ)

คิดสิบตดให้กำหนด ๑๐๐ ละ ๕ เมื่อ
เทียบกัน ปีต่อปีจำนวน ร, ศ, ๑๓๗ เงิน สูง กว่า
ผูก ขาด เกือบ กึ่ง หนึ่ง เพราะ ผู้ผูก ขาด ย่อม ได้ กำไร
อย่าง หนึ่ง โดย มี ผู้ปลุก อ้อย มาก ขึ้น อย่าง หนึ่ง
แต่ที่ ปลุก ลง มี ส่วน ได้ มาก กว่า เสีย อย่าง หนึ่ง จึง
ได้ เงิน สูง ขึ้น

อากร บ้าง

๕๑ เดิม เงิน อากร บ้าง รวม อยู่ใน การช่วย
เห็นไม่ควรถึง ได้ แยก ออก ส่วน หนึ่ง (ดัง ได้
กล่าวไว้ ใน เรื่อง จัด กองช่วย แพนทระการแล้ว)
ว่า ประมุข เป็น ผูก ขาด ภายหลัง มี ผู้รับ บ้าง
ไม่รับ บ้าง ส่วน ที่ ไม่มี ใคร รุก ก็ ให้ กำหนด ทำ
เป็น รัฐบาล ได้จำนวนเงิน ร, ศ, ๑๓๓ ๒,๕๘๕
บาท ร, ศ, ๑๓๔ ๓,๕๓๓ บาท ร, ศ, ๑๓๕
๘๕๖ บาท ร, ศ, ๑๓๖ ๒,๖๕๗ บาท ร, ศ, ๑๓๗
ห้า เงิน ส่ง ใน รายวัน ตก ๑๑๘ เหลื่อม ปี กัน
เรื่อง บ้าง เขา กำหนด แน่ นอน ไม่ได้ บ้าง มี
ก็มี ตัว บ้าง ลง จับ มาก บาง ปี ก็ จับ น้อย เงิน
นั้น จึง สูง ๆ ต่ำ ๆ ไม่เป็น ลำดับ

คำขอไม้ขนนก

๕๓ คำขอไม้ขนนกเดิมมา เคยเป็น ส่วน ได้
 ของผู้ว่าราชการ ๑ ส่วน ถึง หดลง ๒ ส่วน
 ครั้นจัดตั้งมณฑลขึ้น เห็นว่าผู้ว่าราชการได้
 รับพระราชทานเงินเดือนแล้ว จึงยกเป็น หดลง
 ทั้งหมด มีจำนวน ได้ ร, ศ, ๑๑๓
 เงิน ๕,๐๕๓ บาท ร, ศ, ๑๑๔ เงิน ๘,๐๗๔ บาท
 ร, ศ, ๑๑๕ เงิน ๑๐,๕๓๓ บาท ครั้น ร, ศ, ๑๐๖
 กระทรวงมหาดไทยมีตราสั่งไม่ให้เก็บ เพราะ
 ยกไปรวม อยู่ที่ตึกภาษีแล้ว คือ มาปลาย
 ศก ๑๑๗ มีตราโปรดให้เก็บคำขอไม้ ซึ่งเดี๋ยว
 ใช้ให้มณฑลอีกจำนวน นี้จะได้เงินคำขอบ้างแต่
 ก็คงนำไปส่ง ในรายวัน ร, ศ, ๑๑๘

เงินคำขอ บาง ปีก็ ส่ง บางปีก็ คำนั้น เป็น
 ด้วยน้ำ คือ ถ้าปีไหนน้ำมาก ไม้ก็ตกมาก
 น้ำน้อย ไม้ก็ ไม่ใคร่จะตก

คำขอเส้า

๕๓ เงินคำขอเส้า เดิมเป็น ส่วน ได้ของ
 ผู้ว่าราชการ ครั้นจัดตั้ง มณฑลขึ้น จึง
 ยกเป็น หดลง เพราะผู้ว่าราชการ ได้รับ พระ
 ราชทานเงินเดือนแล้ว อัดราเก็บเส้า ถากดำรับ
 ละ ๓ บาท เส้าทุบดำรับละ ๑๒ อัฐ เก็บ
 ได้เงิน ร, ศ, ๑๓๓ ๑,๐๔๐ บาท ร, ศ, ๑๓๔
 ๑,๓๐๐ บาท ร, ศ, ๑๓๕ ๑,๔๘๑ บาท
 ร, ศ, ๑๓๖ ๑,๔๖๗ บาท ร, ศ, ๑๓๗ ๑,๑๖๑ บาท

เทียบกันดูในระหว่าง ๕ ปี เงินก็ไม่
 ต่ำมากมายกว่ากันนัก ที่ไม่ใคร่มีผู้ทำให้เจริญ
 ขึ้นเพราะ เป็น ของหนัก แต่ต้อง ยก ประโยชน์
 ผู้ทำ ไม่ไม่ได้ จึงไม่ใคร่มีผู้ทำทั่วขึ้น

อากรวาถาน

๕๔ อากรวาถานเดิมมากก็ไม่หวงห้ามครั้น
 ร, ศ, ๑๑๑ มีผู้มาประมูลขอรับเข้าทำ เป็น
 เงิน ๓๖๐ บาท ตรวจดูไม่มีทางเสียหาย จึง
 อนุญาตให้ทำ ครั้น ร, ศ, ๑๑๗ ประมูล
 เงินขึ้นอีกเป็น ๘๒๒ บาท ตรวจดูผลที่ได้
 จาก ถาน มาก อยู่ จึงเป็นทาง ประมูล เงิน
 แผ่นดินทั่วขึ้น

ภาษีไม้เสียบ

๕๕ เมื่อ ร, ศ, ๑๑๔ กระทรวงมหาดไทย
 มีตราสั่ง ให้เก็บเงินค่าภาษีไม้เสียบ มณฑล
 ได้จัดการเก็บได้ ร, ศ, ๑๑๔ ๒,๖๐๒ บาท
 ร, ศ, ๑๑๕ ๒,๑๘๘ บาท ครั้น ร, ศ, ๑๑๖
 หยุดไม่ได้เก็บ ร, ศ, ๑๑๗ จึงเก็บ ต่อ มา
 เหมือนกับ คำขอไม้

คำขอรวมเนียมเบ็ดเตล็ด

๕๖ เงินคำขอรวมเนียมเช่นการทำบริเวณที่สัญญา
 คำรูปพรรณ คำออกหมาย ภาษีอากระ แต่
 ยังมีสิ่งเล็กน้อยอีก หดลง อย่าง รวมกัน ได้
 รับเงิน ร, ศ, ๑๓๓ ๒,๗๐๘ บาท ร, ศ, ๑๓๔
 ๒,๒๐๗ บาท ร, ศ, ๑๓๕ ๗,๘๐๖ บาท ร, ศ, ๑๓๖
 ๘,๕๕๓ บาท ร, ศ, ๑๓๗ ๕,๓๓๗ บาท เงิน
 รายนี้ บาง ปีก็ คำ บาง ปีก็ ส่ง เป็นเพราะ คำ
 ขรรมนเนียม บาง อย่าง ได้ ยกเลิก เสีย บาง อย่าง ตก
 พักเก็บ ลง บางอย่างเพิ่มขึ้น เงินจึง ดัง ๆ คำ ๆ
 ที่ ไม่ได้กล่าวรายชื่อ ลงในที่นี้ ให้เดี่ยยด เพราะ
 เห็นด้วยเกล้า ๆ ว่า เป็นคำ ขรรมนเนียมเบ็ด เตล็ด
 เล็กน้อย หก อย่าง หมาย (๖)

ข้าราชการบ่อนเบี้ย

๕๗ ข้าราชการบ่อนเบี้ย เดิมกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ จัดการว่าประมุขผูกขาด ที่กรุงเทพฯ ได้เงิน ร.ศ. ๑๑๓ ๓๓,๖๘๐ บาท ร.ศ. ๑๑๔ ๔๒,๘๖๐ บาท ร.ศ. ๑๑๕ ๕๗,๒๐๐ บาท ครั้น ศก ๑๑๖ ต่อมา โปรดให้จัดการว่าประมุขที่มณฑลด้วย ที่กรุงเทพฯ ด้วย เมื่อเงินข้างฝ่ายใดมาก ก็มอบให้ข้างฝ่ายนั้นทำ ร.ศ. ๑๑๖ จึงได้มีความเห็นขอเลิกบ่อนเก่า ซึ่งมีอยู่ถึง ๗๐ ตำบล ให้เลิกเสีย ๕๕ ตำบล ให้คงอยู่แต่ ๑๕ ตำบล

กระทรวงพระคลังมหาสมบัติก็โปรดอนุญาตให้จึงจัดการว่าประมุขเรียงตำบล ไม่ได้รวมเมืองเหมือนแต่ก่อนมา ได้เงิน ๑๐๐,๘๐๐ บาท ครั้น ร.ศ. ๑๑๗ ขอเลิกอีก ๓๓ คงอยู่ ๑๒ ตำบล ว่าประมุขได้เงิน ๑๕๐,๓๒๐ บาท ปรากฏหมายเหตุ (ก)

จำนวนบ่อนเบี้ย ถึงได้เล็กลงน้อยลงเหลือสองปีก็จริง แต่เมื่อเทียบเงินดู กลับขึ้นสูงกว่าเมื่อยังไม่เลิกอีกถึงหนึ่ง

ข้าราชการฝืน

๕๘ ข้าราชการฝืนได้จัดการว่าประมุขที่กรุงเทพฯ ได้เงิน ร.ศ. ๑๑๓ ๔๘,๐๐๐ บาท ร.ศ. ๑๑๔ ๕๔,๐๐๐ บาท ร.ศ. ๑๑๕ ๖๔,๘๘๐ บาท ครั้น ร.ศ. ๑๑๖ นายอากรร้องขอลดเงิน ๑๖,๐๐๐ บาท ถ้าไม่ยอมขอตั้งคืน ฝ่ายมณฑลไม่เห็นทางที่จำเป็น ต้องลดให้เงิน ตกต่ำลง จึงแนะนำให้เงินที่อยู่ ในมณฑล รับทำเท่าเดิมตลอด ร.ศ. ๑๑๗ การนั้นก็พอตลอดมาได้ ปรากฏหมายเหตุ (ข)

ต้นเหตุของการเสื่อมทราม ก็เป็นด้วยฝืนเถื่อน ล่าต มาจากหลวงพระบาง แพร่ น่าน มาก

ทางเหนือ กำ ลังนายอากร จะบ้องกัน ถ้าจะคิดเปิด ไม่ให้ ฝืน เถื่อน เข้า มา ในมณฑล ฝืนได้ ต้องเปิดมาแต่ มณฑล ชันนอกด้วย

ข้าราชการสุรา

๕๙ ข้าราชการสุราว่า ประมุขกัน ที่กรุงเทพฯ ไม่ได้ เกี่ยวด้วย มณฑล ได้ เงิน ร.ศ. ๑๑๓ ๒๘,๘๐๐ บาท ร.ศ. ๑๑๔ ๓๗,๔๔๐ บาท ร.ศ. ๑๑๕ ๔๖,๕๖๐ บาท ร.ศ. ๑๑๖ ๗๘,๔๘๐ บาท ร.ศ. ๑๑๗ ๗๘,๒๐๐ บาท ปรากฏหมายเหตุ (ณ)

เงินได้ ทั่ว ขึ้นตามลำดับ ปี คือเหตุเป็นมาตั้งแต่ ร.ศ. ๑๑๔ ที่ มณฑล ได้ แนะนำ นายอากรให้ ผู้ใหญ่ บ้าน ช่วยรับจำ หน่าย น้ำสุราได้ จึงเป็นทาง กว้าง ขวาง ออกไป แต่เมื่อน้ำสุรา โรงมีพอก ก็เป็น ทาง บัดสุรา เถื่อนได้ โดยผู้ใหญ่บ้าน เป็น หูตา ช่วยดูแลด้วย

ภาษีสุกรบดไก่

๖๐ ภาษีสุกร บดไก่ว่า ประมุขกันที่กรุงเทพฯ ได้เงิน ร.ศ. ๑๑๓ ๖,๐๐๐ บาท ร.ศ. ๑๑๔ ๖,๕๖๐ บาท ร.ศ. ๑๑๕ ๕,๖๐๐ บาท ร.ศ. ๑๑๖ ๘,๖๐๐ บาท ร.ศ. ๑๑๗ ๑๐,๐๐๐ บาท ปรากฏหมายเหตุ (ค)

ภาษีเรือโรงเรือน

๖๑ ภาษีเรือโรงเรือนว่า ประมุขกัน ที่กรุงเทพฯ ได้เงิน ร.ศ. ๑๑๓ ๓,๐๐๐ บาท ร.ศ. ๑๑๔ ๓,๐๐๐ บาท ร.ศ. ๑๑๕ ๓,๐๐๐ บาท ร.ศ. ๑๑๖ ๓,๕๖๐ บาท ร.ศ. ๑๑๗ ๔,๐๘๐ บาท ปรากฏหมายเหตุ (ด)

อากรมะโหศศพ

๒๗ อากรมะโหศศพว่าประมุขที่กรุงเทพฯ
 ได้เงิน ร.ศ. ๑๓๓ ๑,๒๐๐ บาท ร.ศ. ๑๓๔
 ๑,๒๕๐ บาท ร.ศ. ๑๓๕ ๑,๕๐๐ บาท ร.ศ. ๑๓๖
 ๑,๘๕๐ บาท ร.ศ. ๑๓๗ ๒,๕๐๐ บาท ภาณูชี
 หมายถึง (ก)

ภาษีจันอับ

๒๓ ภาษีจันอับว่าประมุขที่กรุงเทพฯ
 ได้เงิน ร.ศ. ๑๓๓ ๕๐๐ บาท ร.ศ. ๑๓๔
 ๖๕๐ บาท ร.ศ. ๑๓๕ ๕๕๐ บาท ร.ศ. ๑๓๖
 ๒,๑๖๐ บาท ร.ศ. ๑๓๗ ๒,๒๕๐ บาท ภาณูชี
 หมายถึง (ท)

เงินรับ

๒๔ บรรดาเงินขึ้นแผ่นดิน แบ่งเป็นดังนี้
 รับทาง คดี มณฑล ร.ศ. ๑๓๓ เงิน ๘๓,๐๕๓ บาท
 ร.ศ. ๑๓๔ เงิน ๒๐๗,๐๗๘ บาท ร.ศ. ๑๓๕
 เงิน ๒๘๐,๖๖๗ บาท ร.ศ. ๑๓๖ เงิน ๔๓๕,๐๘๘
 บาท ร.ศ. ๑๓๗ เงิน ๕๐๒,๓๕๘ บาท แบ่ง
 ส่วนรับทาง คดี กรุงเทพฯ ร.ศ. ๑๓๓ เงิน
 ๑๕๐,๘๕๐ บาท ร.ศ. ๑๓๔ เงิน ๑๖๘,๓๖๐
 บาท ร.ศ. ๑๓๕ เงิน ๒๑๒,๕๖๐ บาท ร.ศ. ๑๓๖
 เงิน ๑๖๗,๖๘๐ บาท ร.ศ. ๑๓๗ เงิน ๑๖๒,๘๐๐ บาท
 ถ้าจะรวมเงินแผ่นดินที่รับจาก มณฑล พิษณุโลก
 ร.ศ. ๑๓๓ เงิน ๒๕๓,๘๘๓ บาท ร.ศ. ๑๓๔
 เงิน ๓๗๕,๕๓๘ บาท ร.ศ. ๑๓๕ เงิน ๕๘๓,๑๒๗ บาท
 ร.ศ. ๑๓๖ เงิน ๖๐๓,๗๖๘ บาท ร.ศ. ๑๓๗
 เงิน ๕๖๕,๑๕๖ บาท ภาณูชี หมายถึง (ข)

เงินรับทาง คดี มณฑล นั้น ร.ศ. ๑๓๗ กุ

น้อยกว่า ร.ศ. ๑๓๖ ถึง ๓๐,๐๐๐ บาทเศษ เป็น
 เหตุที่เงินค่านาจำนวน ร.ศ. ๑๓๗ ไม่ได้บวก
 เข้าด้วย เพราะเก็บยังไม่เสร็จ แลเงินส่วย
 ได้รับบ้าง แต่ยังไม่เสร็จเหมือนกัน เงินทั้ง
 ต้องอย่างนี้จึงเหลือมปีกันไป แต่ที่จริงถ้า
 คิดรวมกันหมดทุก อย่างแล้ว ร.ศ. ๑๓๗
 เงินคงจะได้รับสูงกว่า ร.ศ. ๑๓๖ มาก

เงินจ่าย

๒๕ ได้จ่ายเงินตามงบประมาณ คือ
 ร.ศ. ๑๓๓ เงินเดือน ๔๗,๑๕๘ บาท เงินเบี้ย
 หวัด ๑,๐๒๐ บาท เงินค่าใช้สอย ๘,๕๘๒ บาท
 เงินยอมให้ใช้ ๘,๐๘๕ บาท ค่าพาหนะคอน
 กัดบิจากหลวงพระบาง ๕,๘๕๐ บาท เงินเบี้ยเลี้ยง
 ๑,๕๒๘ บาท รวม ๗๓,๓๓๓ บาท

ร.ศ. ๑๓๔ เงินเดือน ๕๕,๑๕๕ บาท เงินเบี้ย
 หวัด ๑,๐๕๐ บาท เงินค่าใช้สอย ๓๓,๒๕๕ บาท
 เงินยอมให้ใช้ ๘,๕๘๐ บาท รวม ๗๗,๘๓๘ บาท

ร.ศ. ๑๓๕ เงินเดือน ๘๑,๕๓๕ บาท เงินเบี้ย
 หวัด ๘๓๐ บาท เงินค่าใช้สอย ๖,๘๐๕ บาท
 เงินค่าเดินทาง ๖,๕๓๗ บาท เงินยอมให้
 ใช้ ๕,๗๑๗ บาท เงินรางวัล ๗๗๐ บาท
 รวม ๑๐๒,๑๕๖ บาท

ร.ศ. ๑๓๖ เงินเดือน ๑๓๖,๕๕๘ บาท เบี้ย
 หวัด ๘๕๐ บาท ค่าใช้สอย ๗,๗๐๘ บาท ค่า
 เดินทาง ๗,๕๓๐ บาท ยอมให้ใช้ ๖,๒๘๘ บาท
 ส่วนลืบลดค่านา ๖,๖๓๑ บาท เงินก่อสร้าง
 ๕,๘๐๐ บาท จ่ายเงินตามตราตั้งนอก
 จากงบประมาณ เป็นส่วนการก่อสร้าง คือ
 ทำโพรตเตอโรงพดกระเวรุ รวมเงิน ๑๒,๘๘๒ บาท
 รวม ๑๖๓,๒๒๑ บาท

ร, ค, ๑๑๗ เงินเดือน ๑๕๐,๐๖๘ บาท เบี้ย
 หวัด ๒,๑๗๐ บาท ค่าใช้สอย ๒๒,๐๓๒ บาท
 ส่วนลดค่าเช่า ๕,๐๓๐ บาท เบี้ยเลี้ยง ๔,๘๖๖ บาท
 เงินก่อสร้าง ๘๒,๓๑๑ บาท รวม ๒๖๖,๔๑๗ บาท
 หมายเหตุ (น)

สินค้าเข้าออก

๖๖ สินค้าเข้าออก ในมณฑลพิษณุโลก
 ได้สำรวจเมื่อ ร, ค, ๑๑๗ คือ

๑ สินค้าออกจากมณฑล ปี ๑ ประมาณ
 ราคาอย่างกลางไม่ต่ำกว่า ๙๖๕๑,๔๓๐ บาท ถ้า
 แยกออกเปนสิ่ง คือ เข้าเบ็ดอก ๑๑,๒๕๖ เกวียน
 ราคาเกวียน ละ ๔๐ บาท เงิน ๔๕๐,๒๔๐ บาท
 น้ำอ้อย ๑๓๖,๓๕๖ หม้อ ราคาอ้อย ละ ๒๕ บาท
 เงิน ๒๘,๐๘๘ บาท ถั่วต่าง ๆ ๑,๖๑๖ ถึง
 ราคาถึง ละ ๓ บาท เงิน ๓๖,๓๖ บาท งาดำ
 ๑,๒๐๐ ถึง ราคาถึง ละ ๑ บาท เงิน ๑,๒๐๐ บาท
 เม็ดบัว ๕๐ เกวียน ราคาเกวียน ละ ๑๒๐ บาท
 เงิน ๖,๐๐๐ บาท ยาสูบ ๗๓๒,๖๒๗ ตัง
 ราคา ๑๐๐ ละ ๓๐ บาท เงิน ๒๑๗,๖๖๒ บาท
 ผ้าย ๑,๓๓๐ หาบ ราคาหาบ ละ ๘ บาท เงิน ๘,๘๘๐
 บาท ป่าน ๗๓ หาบ ราคาหาบละ ๒๕ บาท
 เงิน ๑,๗๗๕ บาท ใต้ ๓๕๘,๑๗๘ มัด ราคา
 มัดละ ๘ อัฐ เงิน ๔๔,๗๗๒ บาท น้ำมัน
 ยาง ๔๘,๓๓๐ ทนทาน ราคาทนทาน ละ ๘ อัฐ
 เงิน ๖,๑๖๓ บาท ดินประณีต ๓,๐๐๐ ชั่ง ราคา
 ชั่ง ละ ๓ บาท เงิน ๓,๐๐๐ บาท เรือมาด๗๔ ถ้ำ
 ราคาถ้ำละ ๒๐ บาท เงิน ๑๔,๒๘๐ บาท ปลา
 แห้ง ๖,๖๗๘ หาบ ราคาหาบ ละ ๑๘ บาท

เงิน ๑๖๐,๒๒๒ บาท ปลาข้าง ๒๒๘๐ หาบ ราคา
 หาบ ละ ๑๒ บาท เงิน ๒๗,๔๘๐ บาท เกวียน ๕๘
 เล่ม ราคาเล่ม ละ ๕๐ บาท เงิน ๒,๙๐๐ บาท ไม้
 ขอนสัก ๑๓,๐๓๘ ต้น เงิน ๒๓๔,๓๒๔ บาท ไม้กระ
 ยาเลย ๓,๐๓๒ ต้น เงิน ๘,๐๘๖ บาท เล้าแดง
 รั้ง ๑๒,๘๓๓ ต้น ราคา ต้น ละ ๒ บาท เงิน
 ๒๕,๖๖๖ บาท ไม้ไผ่ ๓๕,๘๕๕ ถ้ำ ราคา ๑๐๐
 ละ ๕ บาท เงิน ๑,๘๓๘ บาท หวาย ๗๔,๘๐๗
 ถ้ำ ราคา ๑๐๐ ละ ๒ บาท เงิน ๑,๔๘๘ บาท ฟัน
 เรือกลไฟ ๑๘๐,๔๐๐ ต้น ราคา ๑๐๐ ละ ๗ บาท
 เงิน ๑๒,๖๒๘ บาท ฟันต้น ๘,๐๐๐ ต้น ราคา ต้นละ
 ๓๒ อัฐ เงิน ๔,๕๐๐ บาท ชี ผิง ๑๘ หาบ ๓๔ ชั่ง
 ราคาหาบ ละ ๒๐๐ บาท เงิน ๓,๗๓๖ บาท ฝรั่ง
 ราคา ๓๘,๐๐๐ บาท กำยานราคา ๒๐,๐๐๐ บาท
 ผดเร็ว ราคา ๓๐๐๐ บาท เขาค้างๆ ราคา ๒๕๐๐๐
 บาท สินค้าเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ ๑๓๘,๘๘๓ บาท

ที่กล่าวถึงจำนวนสินค้าออกนั้น ไม่เฉพาะ
 แต่ลงทางกรุงเทพฯ ทางเดียว ได้จำหน่าย
 ออกไปตามหัวเมืองมณฑลอื่น ๆ ด้วย

๒ สินค้าเข้าในมณฑลพิษณุโลก ปี ๑
 ประมาณราคาอย่างกลางไม่ต่ำกว่า ๑๓๗๗๘๑๔ บาท
 แบ่งออกเปนสองประเภท คือ อูปโภค บริโภค
 ในส่วนอูปโภคนั้นคือ ผ้าต่าง ๆ ๘๔๓,๑๖๑ บาท
 ค้ายสำหรับธรมผ้าต่าง ๆ ราคา ๓๒,๒๒๑ บาท
 เครื่องทองเหลืองทองขาว ราคา ๑๔,๐๖๗ บาท
 เครื่องเหล็กต่าง ๆ ราคา ๓๓,๔๔๒ บาท เครื่อง
 ทองคำแตขนาดรูปพรรณ ราคา ๔๒,๗๓๐ บาท เครื่อง
 เงินเงินแก้วต่าง ๆ ราคา ๑๗,๑๑๒ บาท เครื่อง
 แก้วต่าง ๆ ราคา ๕,๔๗๕ บาท เครื่องดินเคลือบ
 เปรวราคา ๑๕,๔๓๘ บาท หนึ่งทำเป็นเครื่องใช้

มาจากยุโรปต่าง ๆ ราคา ๕๐, ๕๐๕ บาท เครื่อง
ไม้แกะกึ่งต่าง ๆ ราคา ๒, ๕๖๖ บาท เครื่องเขียน
หนังสือราคา ๗, ๕๓๐ บาท น้ำมันต่าง ๆ ราคา
๓๘, ๘๖๒ บาท ยาสูบต่าง ๆ ราคา ๒, ๗๖๗ บาท
ไม้ขีดไฟราคา ๑๘, ๕๕๘ บาท ครั่งราคา ๘๓๐ บาท
กำยานราคา ๕๖๐ บาท ผดเร็วราคา ๒๐๐ บาท
เขาค้าง ๆ ราคา ๕๐๐ บาท ส่วนบริโภคนคือเครื่อง
เค็มต่าง ๆ มีเกลือกับปด้าเป็นต้น ราคา ๕๐, ๘๘๓
บาท เครื่องแกงต่าง ๆ ราคา ๓๖๓๖๖ บาท
เครื่องเข่งต่าง ๆ ราคา ๑๘, ๒๓๑ บาท น้ำขวด
ทรายราคา ๑๒, ๓๘๕ บาท เครื่องหมากพุดราคา
๓, ๘๓๖ บาท เครื่องยารักษาโรคราคา ๑, ๗๕๘ บาท
สินค้าเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ รวมเป็นราคา ๔๕, ๑๖๕
บาท หมายเหตุ (บ)

สินค้าเข้าในมณฑลนี้ ไม่เฉพาะแต่ขึ้น
มาจากทางกรุงเทพฯ ฝ่ายเดียว ได้มาจากเมือง
อื่นอีกหลายทาง คือ เมืองหลวงพระบาง
เมืองแพร่ เมืองน่าน นครลำปาง นครลำพูน
เมืองห่มคักดี เมืองเพ็ชบูรณ์ ทำประชุมตุ๊กค้า
รับซื้อขายเป็นที่สำคัญในมณฑลนี้ คือ ที่หาด
ทำอิฐเมืองอุครดิฐเป็นที่สำคัญกว่าตำบลอื่น

รวมราชการมณฑลพิษณุโลก ซึ่งข้าพระ
พุทธเจ้าได้รับสนองพระเดชพระคุณมา ๕ ปี
ถ้าจะแยกออกเป็นส่วน การมีคัมภีร์ การคดี
การผลประโยชน์ การบำรุง ที่รวมเรียกอยู่
ในการปกครอง คงได้รับพระทานกถาแล้ว
ถ้าจะแยกออกเทียบถึงความเจริญเมืองต่อเมือง
เห็นด้วยเกล้าฯว่า เมืองพิษณุโลกเป็นที่ ๓
ในการใจผู้ร้ายสงบกว่าเมืองอื่น เมืองสุโขทัย
เป็นที่ ๑ ในการเก็บผลประโยชน์ได้หมดจด
รวดเร็วกว่าเมืองอื่น ส่วนการบำรุงปลูกสร้าง
สถานที่จัดการยกเมืองพิษณุโลก ซึ่งเป็น
หน้าที่ข้าหลวงจัดแล้ว เมืองสวรรคโลกเป็นที่ ๑
เพราะทำสำเร็จรวดเร็วกว่าเมืองอื่น ส่วนการ
บำรุงสาธารณประโยชน์เมืองพิษณุโลก โดย
ทำแล้วมากอย่าง

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

ศรีสุริยราชวรานุวัตร